

mulier instituut

Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2019

Redactie

Remco Hoekman

Daniëlle Ruikes

Arjen Davids

Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2019

In opdracht van het ministerie van VWS

Redactie:

Remco Hoekman
Daniëlle Ruikes
Arjen Davids

Jeroen Brus
Peter van Eldert
Rick Prins
Björn Schadenberg
Karin Wezenberg-Hoenderkamp

© Mulier Instituut
Utrecht, november 2019

Mulier Instituut
sportonderzoek voor beleid en samenleving

Postbus 85445 | 3508 AK Utrecht
Herculesplein 269 | 3584 AA Utrecht
T +31 (0)30 721 02 20 | I www.mulierinstituut.nl
E info@mulierinstituut.nl | T @mulierinstituut

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	4
1. Inleiding	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Monitoringplan	7
1.3 Leeswijzer	9
2. Landschap van sportaccommodaties	10
2.1 DSA	10
2.2 Internationaal perspectief	11
2.3 Kernindicator Sportaccommodaties	14
2.4 Tevredenheid over en gebruik van landschap van sportaccommodaties	18
3. Duurzaamheid en sportaccommodaties	21
3.1 Energetische waarde sportvastgoed	21
3.2 Energiescans sport	23
3.3 Duurzaamheid bij gemeenten	24
3.4 Duurzaamheid bij sportverenigingen	24
3.5 Kunstgrassportvelden	29
3.6 Green Deal Sportvelden	31
4. Exploitatie- en beheervraagstukken	33
4.1 Exploitatievormen van sportaccommodaties	33
4.2 Gemeentelijke uitgaven aan sportaccommodaties	37
4.3 Verhuur buitensportaccommodaties	39
4.4 Financieringsvraagstukken gemeentelijk exploitatiebeleid	40
4.5 Belemmeringen openbaar maken sportparken, school- en speelpleinen	45
4.6 Uitkeringen uit de SPUK	45
5. Beweegvriendelijke omgeving	47
5.1 Gebruik openbare ruimte	47
5.2 Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving	49
5.3 Werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving	53
5.4 De omgevingsvisie en sport en bewegen	60
6. Vraagstukken, opgaven en opbrengsten	66
6.1 Vraagstukken	66
6.2 Monitoring opgaven	68
6.3 Bereik en betekenis van beleid	70
6.4 Tot slot	72
Literatuurlijst	73
Bijlage 1 Lijst van afkortingen	76

Managementsamenvatting

Voor u ligt het 'Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2019'. Dit is de eerste rapportage in een reeks van tussenrapportages en jaarrapporten die de komende jaren, in functie van de monitoring van het Nationale Sportakkoord, binnen het thema duurzame sportinfrastructuur verschijnen. In dit eerste jaarrapport ligt de nadruk op het bijeenbrengen van de huidige kennis op dit thema, het schetsen van een uitgangssituatie en identificeren van eerste opbrengsten van het beleid. Hierbij is aandacht voor (1) het landschap van sportaccommodaties, (2) de duurzaamheidsopgave in de sport, (3) aspecten van exploitatie en beheer van sportaccommodaties en (4) de beweegvriendelijke omgeving.

Landschap van sportaccommodaties

- Met steun van het ministerie van VWS is het databestand met sportaccommodaties omgezet naar een database structuur (Database Sportaanbod). Hiermee is Nederland één van de voorlopers in Europa. In het komende jaar wordt de kwantiteit en kwaliteit van de data en de toepassingsmogelijkheden van de Database Sportaanbod verder geoptimaliseerd.
- De Kernindicator Sportaccommodaties laat grote verschillen zien naar stedelijkheid in de aanwezigheid van sportaccommodaties. Dit wijst op verschillende vraagstukken die spelen in stedelijke en niet stedelijke gebieden bij het faciliteren van de sportbeoefening.
- Nederland kent een fijnmazige sportinfrastructuur, hetgeen zich onder andere uit in een grote tevredenheid over de bereikbaarheid van sportaccommodaties (84%). Ook vindt 89 procent van de bevolking (12 jaar en ouder) dat er voldoende wandel- of fietspaden of andere openbare plekken zijn om te bewegen. In Europees perspectief zijn de inwoners van Nederland het meest tevreden over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt (94% NL; 74% EU).

Duurzaamheid en sportaccommodaties

- Ten behoeve van de Routekaart Duurzame Sportsector is een nulmeting uitgevoerd om de energetische waarde van het sportvastgoed te bepalen. Deze nulmeting wordt nog op een paar punten aangepast als gevolg van een harmonisatie van uitgangspunten met nulmetingen in andere sectoren. De uitkomsten in dit jaarrapport zijn zodoende indicatief.
- De afgelopen periode is een groot aantal energiescans uitgevoerd bij sportvastgoed. Hieruit blijkt dat vrij veel sportaccommodaties geschikt zijn voor zonnepanelen als besparingsmaatregel en dat ook het toepassen van ledverlichting rendabel is bij deze accommodaties.
- Ruim 1.500 sportverenigingen en 300 stichtingen hebben met behulp van de EDS-regeling geïnvesteerd in energiebesparende maatregelen en duurzame energieopwekking. Het gaat om een investering van in totaal ruim € 66 miljoen. Zonnepanelen (49%) en sportveldverlichting (39%) waren veelvoorkomende maatregelen in subsidieaanvragen.
- Het gebrek aan financiën (47%) is de voornaamste belemmering voor verenigingen om niet (meer) te investeren in energiebesparende maatregelen en duurzame energieopwekking. Andere belangrijke belemmeringen voor verenigingen zijn een gebrek aan kennis of onvoldoende tijd van het verenigingskader om hiermee aan de slag te gaan.
- Tot en met 31 oktober 2019 is bij 846 aanvragen voor de stimuleringsregeling bouw en onderhoud sportaccommodaties (BOSA) overgegaan tot subsidieverstrekking met in totaal een subsidiewaarde van € 51,4 miljoen. Hiervan is € 15 miljoen onderdeel van de subsidieregeling voor maatregelen en/of activiteiten die de duurzaamheid of toegankelijkheid van de accommodatie verbeteren. Hiermee bedraagt op basis van de toegekende subsidie de totale investering in duurzaamheids- en toegankelijkheidsmaatregelen vanuit sportorganisaties € 42 miljoen (€ 15 miljoen = 35%).
- Op basis van de huidige aanvragen en verleende subsidies is het niet aannemelijk dat het gehele budget van € 80 miljoen wordt uitgekeerd. De beperkte financiële mogelijkheden en de beperkte bekendheid van de regeling bij sportverenigingen lijken hier een rol bij te spelen. Twee op de drie verenigingen met een eigen accommodatie en/of kantine is niet bekend met de BOSA.

- In collegeprogramma's en in het sportbeleid van gemeenten is, meer dan in het verleden, aandacht voor de verduurzaming van het sportvastgoed. In de tussenrapportage in het voorjaar van 2020 wordt meer aandacht gegeven aan de duurzaamheidsinvesteringen van gemeenten.
- In Nederland neemt het aantal kunstgrasvelden en -banen toe, waardoor de circulariteit van sportvelden meer aandacht behoeft. Middels een SBIR-oproep is € 1.750.000 beschikbaar gesteld voor het bedenken en ontwikkelen van een 100 procent hoogwaardig en economisch rendabel recyclebaar kunstgrasveld dat valt binnen een gesloten systeem.
- De doelen van de Green Deal Sportvelden (GDS) zijn nog niet gerealiseerd. De GDS gaat nu meelopen in de totaalaanpak van duurzame sportvelden om in 2022 volledig over te kunnen gaan naar chemievrij beheer. Om milieuvriendelijk beheer van sportvelden te bevorderen is op basis van een SBIR-oproep € 1.050.000 beschikbaar gesteld voor het ontwikkelen van producten en diensten die het gebruik van cultuurtechnische maatregelen tegen onkruiden, ziekten (schimmels) en plagen (emelten) kunnen verhelpen.

Exploitatie- en beheervraagstukken

- Er is geen allesomvattende registratie van exploitatievormen van sportaccommodaties. Gefragmenteerd is data voorhanden uit diverse vragenlijstonderzoeken en specifieke registraties.
- Beheervormen van sportaccommodaties verschillen naar accommodatietypen en naar stedelijkheid en zijn in ontwikkeling. Uit diverse monitoren blijkt dat gemeenten voornemens zijn om exploitatie en beheer van één of meer typen sportaccommodaties te wijzigen. Meer dataverzameling en registratie is nodig om dit goed in beeld te brengen en te volgen.
- 74 procent van de netto sportuitgaven van gemeenten komt voor rekening van het taakveld sportaccommodaties. De gemeentelijke netto-uitgaven aan sportaccommodaties bedroegen in 2018 € 799 miljoen.
- Drie kwart van de gemeenten maakt geen gebruik van een flexibel exploitatiemodel voor buitensportaccommodaties, waarbij de gebruikers/verenigingen per uur of per dagdeel huren in plaats van een heel seizoen.
- De huurtarieven van gemeentelijke sportaccommodaties zijn in de afgelopen collegeperiode overwegend met indexering verhoogd. Ook voor de huidige collegeperiode verwacht het merendeel van de gemeenten dat de huurtarieven worden geïndexeerd.
- 346 gemeenten hebben een aanvraag ingediend voor de regeling specifieke uitkering stimulering sport (SPUK Sport), voor in totaal ruim € 227 miljoen. Het oorspronkelijke budget was vastgesteld op € 152 miljoen, maar is verhoogd tot € 187 miljoen.

Beweegvriendelijke omgeving

- De Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving (KBO) geeft een indicatie van de mate waarin de inrichting van de fysieke woonomgeving gelegenheid biedt om te sporten, bewegen en spelen. Voor het monitoren van de beweegvriendelijke omgeving is het nodig om de KBO verder te ontwikkelen tot een instrument dat niet alleen een vergelijking tussen de gemeenten mogelijk maakt, maar ook door de tijd heen de ontwikkelingen binnen een gemeente in kaart kan brengen.
- Om tot een beweegvriendelijke omgeving te komen moet aandacht zijn voor het samenspel tussen individuele factoren en omgevingsfactoren en -systemen. Werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving zijn daarom afhankelijk van de context. Zodoende is het relevant om bij een omgevingsverandering de context goed in kaart te brengen en ruimte in te bouwen voor kort-cyclisch lerend beleid. In evaluatie en monitoring dient niet de vraag 'wat werkt?' centraal te staan, maar 'wat werkt, voor wie, onder welke omstandigheden (en waarom)?'.
- De eerste stappen zijn gezet om sport en bewegen een plek te geven in omgevingsvisies. De meeste gemeenten moeten echter nog een omgevingsvisie ontwikkelen, waardoor dit een punt van aandacht blijft voor de komende jaren.

1. Inleiding

Remco Hoekman, Daniëlle Ruikes & Arjen Davids

Een goede sportinfrastructuur wordt gezien als belangrijke randvoorwaarde voor sport en bewegen. Deze relatie werd onder andere onderstreept in de Europese 'Sport for All' charter (Council of Europe, 2001). De verantwoordelijkheid voor het faciliteren van sport en bewegen is daarbij vooral een lokale verantwoordelijkheid. In de afgelopen jaren heeft het ministerie van VWS zich ingespannen om een beter overzicht te krijgen van de aanwezige sportinfrastructuur en aandachtspunten daarbij. In 2010 voerde het Mulier Instituut met steun van het ministerie van VWS een verkennende studie uit naar de sportinfrastructuur in Nederland (Hoekman et al., 2011). In de jaren die daarop volgden steeg de aandacht voor de sportinfrastructuur en werd structurele dataverzameling op het terrein van sportaccommodaties en beweegvriendelijke omgeving ingebed ten behoeve van de Kernindicator Sportaccommodaties en de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving. Dit kreeg onder andere zijn beslag in het Databestand Sportaanbod dat inmiddels is uitgegroeid tot een Database Sportaanbod (DSA), waarin gegevens van (nagenoeg) alle sportaccommodaties in Nederland zijn opgenomen. Mede door het Nationale Sportakkoord en het Klimaatakkoord is behoefte aan een intensivering van de dataverzameling op dit thema. In deze rapportage brengen we de aanwezige kennis over de sportinfrastructuur bij elkaar en beschrijven openstaande kennisvragen en monitoropgaven. We bouwen hierbij voort op bestaande publicaties op dit thema, zoals het 'Brancherapport Sportaccommodaties' (Van der Poel, Wezenberg-Hoenderkamp & Hoekman, 2016).

1.1 Aanleiding

Nederland staat bekend om de fijnmazige sportinfrastructuur. Naast de formele sportaccommodaties die met overheidssteun zijn gerealiseerd en/of in stand worden gehouden, is er een divers privaat aanbod. Verder wordt in toenemende mate gebruikgemaakt van de openbare ruimte voor sportbeoefening. Hiermee ontstaat een zeer divers sport- en beweeglandschap. Inzicht in dit landschap en in de ontwikkelingen hierin is vanuit verschillende perspectieven relevant. Mede omdat het overgrote deel van de overheidsuitgaven aan sport gerelateerd zijn aan het in stand houden of aanpassen van deze sportinfrastructuur. Hieronder benoemen we de meest relevante (recente) ontwikkelingen die de aanleiding vormden voor deze rapportage.

De belangrijkste aanleiding voor dit rapport is gelegen in het Nationale Sportakkoord. In het sportakkoord is de duurzame sportinfrastructuur benoemd als apart thema naast inclusief sporten en bewegen, vitale sport- en beweegaanbieders, positieve sportcultuur, vaardig in bewegen en topsport die inspireert. Binnen het thema duurzame sportinfrastructuur ligt de nadruk op een functionele, goede en duurzame sportinfrastructuur. Daarbij is aandacht voor de beweegvriendelijke omgeving, exploitatievraagstukken, gebruik van sportaccommodaties en bijdrage aan de duurzaamheidsdoelstellingen. Met diverse partijen zijn afspraken gemaakt om op deze onderdelen stappen te zetten. Om te bepalen in welke mate de afspraken worden gerealiseerd is meer inzicht nodig in de ontwikkelingen op deze onderdelen. In dit rapport presenteren we voor zover de data het toelaten de uitgangssituatie, zodat we in de komende jaren de ontwikkelingen kunnen monitoren.

Met de 'duurzame' sportinfrastructuur wordt ook het thema duurzaamheid nadrukkelijk naar voren gebracht. Hierbij wordt gesteld dat ook vanuit sport en bewegen bij moet worden gedragen aan de duurzaamheidsafspraken die in het verlengde van het Klimaatakkoord zijn opgesteld. Ook voor de sportsector geldt een routekaart richting 2030. In dit rapport wordt stilgestaan bij de energetische waarde

van het sportvastgoed, bij de circulariteit (afval kunstgrasvelden) en bij gewasbestrijding en beschermingsmiddelen (Green Deal Sportvelden).

Een andere ontwikkeling die in dit kader relevant is betreft de intrede van de Omgevingswet. Met de intrede van de Omgevingswet is meer aandacht gekomen voor een gezondheidsbevorderende leefomgeving. Sport en beweegruimte kan onderdeel zijn van deze gezonde leefomgeving. Als gevolg van de Omgevingswet moeten gemeenten omgevingsvisies opstellen waarbij aandacht is voor het creëren van een gezonde leefomgeving. Om te bezien hoe sport- en beweegruimte bijdraagt aan een gezonde leefomgeving is inzicht nodig in de mate waarin sport- en beweegruimte aandacht krijgt in de omgevingsvisies, alsmede in wat werkzame elementen zijn van de fysieke omgeving voor een gezonde en actieve leefstijl.

Tot slot heeft het ministerie van VWS met de Regeling specifieke uitkering stimulering sport (SPUK Sport) en de subsidieregeling stimulering bouw en onderhoud van sportaccommodaties (BOSA) beleidsrijke subsidieregelingen geïntroduceerd, waarvan gevolgd moet worden wat het bereik en betekenis is van de subsidieverstrekingen. Deze regelingen zijn geïnitieerd door de verruiming van de btw-sportvrijstelling. Hierdoor is het voor gemeenten niet meer mogelijk om de btw op investeringen in sport in vooraftrek te brengen. Wel vervalt de btw op de verhuur van de accommodaties. Netto blijft er echter wel een nadeel over voor gemeenten en andere sportaanbieders. Met de SPUK Sport en BOSA wordt aan dit nadeel tegemoet gekomen.

Als gevolg van bovenstaande ontwikkelingen is een grotere behoefte gekomen aan cijfers en meer diepgaande kennis over sportinfrastructuur. Het doel van dit jaarrapport is om de beschikbare kennis over sportinfrastructuur in Nederland in beeld te brengen, een uitgangssituatie te presenteren voor de monitoring op de pijler duurzame sportinfrastructuur en te benoemen waar aanvullende dataverzameling in de komende jaren wordt opgepakt. Hiermee verwachten wij bij te dragen aan processen van lerend beleid en de benodigde beleidsondersteunende informatie te bieden op de pijler duurzame sportinfrastructuur van het Nationale Sportakkoord.

1.2 Monitoringplan

Voor deze rapportage wordt aangesloten op het monitoringplan van het Nationale Sportakkoord (Gelinck, 2018) zoals dat is vastgelegd in samenspraak met de betrokken partijen. Hieronder bespreken we dit monitorplan voor de pijler duurzame sportinfrastructuur om zo inzicht te geven in de bouwstenen waarop deze rapportage is gestoeld. In dit rapport plaatsen we de beschikbare kennis op basis van deze monitoringsactiviteiten en verdiepende studies bij elkaar.

Algemeen

Belangrijk aspect van de monitoring van de duurzame sportinfrastructuur is dat er een beter inzicht ontstaat in de aanwezige sportinfrastructuur. In de bestaande Database Sportaanbod (DSA) kunnen accommodatiegegevens worden geregistreerd en gekoppeld aan andere beschikbare gegevens. Door op een systematische wijze informatie over sportaccommodaties te verzamelen en deze te registreren in de DSA, is het mogelijk om ook ontwikkelingen in het landschap van sportaccommodaties in Nederland door de tijd te volgen. De huidige database biedt, mede dankzij de ontwikkeling die het in de afgelopen jaren heeft doorgemaakt, een goede basis om op verder te bouwen, zodat data beschikbaar zijn voor de monitoring. Denk hierbij aan data over exploitatie en beheer, aanwezigheid kunstgras en multifunctionaliteit van accommodaties. Meer in het algemeen kan door het uitvoeren van diverse analyses op de data van de DSA inzicht geboden worden in specifieke aspecten van het sportaanbod in Nederland en verschillen daarin tussen regio's, gemeenten of wijken.

Binnen de pijler duurzame sportinfrastructuur, evenals binnen de pijler inclusief sporten, is aandacht gevraagd voor de praktische toegankelijkheid van sportaccommodaties. Dit heeft met name betrekking op de toegankelijkheid van accommodaties voor mensen met een beperking en sluit aan op de ambities uit het VN-verdrag Handicap. De monitoring van veranderingen in de praktische toegankelijkheid van sportaccommodaties is in eerste instantie geborgd binnen de registratie van DUS-I. Er is aanvullende subsidie mogelijk binnen de BOSA voor aanpassingen aan de sportaccommodaties die zich richten op het verbeteren van de toegankelijkheid. Op basis van cijfers van DUS-I kan inzicht worden geboden in de veranderingen in de praktische toegankelijkheid van accommodaties die mede mogelijk zijn gemaakt door de verstrekte subsidies.

Duurzaamheid

Het monitoringplan van het sportakkoord sluit aan op de Routekaart Duurzame Sportsector en daarbij aansluitend de energetische waarde van het sportvastgoed. In aanvulling hierop wordt informatie van DUS-I benut over het gebruik van de BOSA, die is bedoeld voor amateursportorganisaties. Een ophoging van de subsidie is mogelijk voor duurzaamheidsmaatregelen. Op basis van cijfers van DUS-I kan een overzicht worden gegeven van (de kenmerken van) de gehonoreerde aanvragen en kunnen ontwikkelingen in de investeringen in duurzaamheid gevolgd worden. In aanvulling hierop worden vragenlijsten uitgezet bij sportaanbieders en gemeenten om te peilen welk beleid zij voeren op het gebied van duurzaamheid en welke duurzaamheidsmaatregelen zijn genomen. Verder ontstaat via RVO en via een nulmeting van de energetische waarde van het sportvastgoed, uitgevoerd door CFP en het Mulier Instituut, een beeld van het energieverbruik van sportaccommodaties en de implicaties hiervan voor de Routekaart Duurzame Sportsector. Daarnaast bieden energiescans van sportaccommodaties die onderdeel vormen van het ondersteuningsaanbod van NOC*NSF, alsmede de uitgevoerde scans in de afgelopen jaren, ook inzicht in het energieverbruik en besparingsmogelijkheden.

Vanuit duurzaamheid is tevens aandacht voor circulaire sportvelden en voor de Green Deal Sportvelden. Bij de circulaire sportvelden richt de aandacht zich op de kunstgrasvelden, waar het kunstgrasafval als probleem is geïdentificeerd. Dit vraagt om inzicht in de aanwezigheid van kunstgrasvelden en de geplande vervanging van toplagen. De DSA wordt ingezet om een overzicht te bieden van de aanwezigheid van kunstgrasvelden. Daarnaast wordt waar mogelijk gebruikgemaakt van gegevens van sportbonden, kunstgrasfabrikanten en gemeenten.

Exploitatie en beheer

Een indicator uit het sportakkoord is het saldo van de financiële exploitatie van sportaccommodaties. Deze indicator is af te leiden uit de financiële informatie van gemeenten die is opgenomen in de data van informatie voor derden (IV-3) van het CBS. Het Mulier Instituut analyseert deze gegevens jaarlijks ten behoeve van de monitor sportuitgaven gemeenten en neemt de uitkomsten hiervan mee in het jaarrapport. In het verlengde van de indicator is behoefte aan het kunnen begrijpen van mogelijke ontwikkelingen in dit saldo en van exploitatieverschillen tussen sportaccommodaties. Daarvoor is meer inzicht nodig in verschillen in exploitatie en beheervormen en de consequenties hiervan voor het saldo van de financiële exploitatie. We bieden op basis van bestaande registraties en studies een overzicht van de huidige kennis op dit thema.

Een andere indicator uit het sportakkoord vormt het aantal open sportaccommodaties in Nederland. Hierbij is het belangrijkste uitgangspunt dat sportaccommodaties breder en intensiever worden gebruikt. Dit vraagt om meer inzicht in de mate waarin sportaccommodaties meervoudig of multifunctioneel kunnen worden gebruikt en in de bezetting en het gebruik van sportaccommodaties. Hiervoor wordt vragenlijstonderzoek ingezet om inzicht te krijgen in de mate waarin aandacht is voor open sportaccommodaties bij verenigingen, sportbonden en gemeenten. Daarnaast worden diverse databronnen benut die inzicht geven in het gebruik van sportaccommodaties of het aantal leden van een vereniging per veld.

Verder is in dit kader aandacht voor belemmeringen in wet- en regelgeving. Daarbij gaat het expliciet om de juridische risico's die zich kunnen voordoen bij openstelling van niet openbaar toegankelijke locaties en op welke wijze beheerders en/of eigenaren van locaties hiermee om kunnen gaan. Daarnaast wordt ingegaan op beschikbare informatie over denkbare aanpassingen in nationale wet- en regelgeving om de openstelling van beweegvriendelijke locaties te bevorderen.

Beweegvriendelijke omgeving

Voor het monitoren van de beweegvriendelijke omgeving in Nederland is het nodig om de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving (KBO) verder te ontwikkelen tot een instrument dat niet alleen vergelijking tussen gemeenten mogelijk maakt (zoals nu het geval is), maar ook door de tijd heen de ontwikkeling binnen een gemeente in beeld kan brengen. Hiermee wordt inzichtelijk in welke mate Nederland beweegvriendelijker is geworden. Verder wordt het mogelijk om aan te geven wat verbetermogelijkheden zijn in de beweegvriendelijkheid van een gebied, zodat de beweegvriendelijkheid gelijk is aan het landelijke gemiddelde. Om dit mogelijk te maken wordt de huidige berekeningswijze herzien, en wordt op basis van verschillende testen en in afstemming met de klankbordgroep toegewerkt naar een aangepaste systematiek voor de bepaling van de kernindicator beweegvriendelijke omgeving. Het uitgangspunt blijft dat gebruik wordt gemaakt van objectieve data over de beweegvriendelijkheid van de omgeving. Voor de doorontwikkeling wordt onder andere gebruikgemaakt van de uitkomsten van een bevolkingsonderzoek naar de waargenomen (aspecten van) beweegvriendelijkheid van de omgeving en een literatuurstudie naar werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving. Bij de literatuurstudie, waarvan de uitkomsten zijn vermeld in dit jaarrapport, is aandacht voor configuraties van *context-mechanism-output* om een goed onderbouwd beeld te kunnen geven van effectieve maatregelen op basis van de literatuur.

In het sportakkoord wordt beoogd dat er voldoende aandacht bestaat voor het thema sport en bewegen in de buitenruimte binnen diverse bestuurslagen. Het betreft hier met name de aandacht voor sport en bewegen bij ruimtelijke vraagstukken, zoals de ontwikkeling van omgevingsvisies. Om dit in beeld te krijgen, wordt naast een analyse van omgevingsvisies op de rol van sport en bewegen gebruikgemaakt van vragenlijstonderzoek bij gemeenten.

1.3 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk bieden we een overzicht van het landschap van sportaccommodatie (hoofdstuk 2). Daarbij gaan we ook in op de mogelijkheden die de DSA nu biedt en ontwikkelingsmogelijkheden voor de toekomst. In hoofdstuk 3 richten we ons op de duurzaamheid waarbij ingegaan wordt op de aandacht voor en uitvoering van duurzaamheidsmaatregelen en we inzicht bieden in de energetische waarde van het sportvastgoed, gebruik van de BOSA subsidies, de kunstgrasvelden (circulair) en de Green Deal Sportvelden. In hoofdstuk 4 staat exploitatie en beheer van sportaccommodaties centraal en wordt ook ingegaan op de reikwijdte en betekenis van de SPUK Sport. In hoofdstuk 5 beschrijven we aspecten van de beweegvriendelijke omgeving, waarbij we zowel ingaan op de kernindicator als op een literatuurstudie naar wat werkzame elementen zijn van een beweegvriendelijke omgeving en in hoeverre sport- en beweegruimte een rol speelt in de opgestelde omgevingsvisies. In hoofdstuk 6 brengen we alles samen en komen we tot een overzicht van vraagstukken, opgaven en opbrengsten.

2. Landschap van sportaccommodaties

Rick Prins, Daniëlle Ruikes, Arjen Davids & Remco Hoekman

In dit hoofdstuk beschrijven we het landschap van sportaccommodaties en gaan we wat dieper in op de databron (de DSA) die ons in staat stelt om de sportinfrastructuur in beeld te brengen. In de DSA is informatie opgenomen over nagenoeg alle sportaccommodaties in Nederland (zie ook Van der Poel et al., 2016). In dit hoofdstuk presenteren we kengetallen over de sportinfrastructuur op basis van analyses op de DSA en daarnaast plaatsen we de DSA in internationaal perspectief om inzicht te bieden in zowel de sterke punten als de ontwikkelingsmogelijkheden van de DSA.

2.1 DSA

Het Database Sportaanbod (DSA) is een landelijk databestand met gegevens over duizenden sportaccommodaties, zoals binnensportaccommodaties, sportvelden, zwembaden, fitnesscentra, maneges en schaatsbanen. De DSA in Nederland wordt veel gebruikt om beleidsindicatoren die gerelateerd zijn aan sportfaciliteiten te berekenen en om bij te dragen aan beleidsvorming op lokaal niveau. Daarnaast worden de data benut in wetenschappelijke onderzoeksprojecten.

In september 2019 bevatte de DSA van ruim 22.000 sportaccommodaties de adresgegevens en duiding van het type sportaccommodatie (welke sporten er beoefend kunnen worden). Daarnaast is van een aantal accommodaties aanvullende gegevens bekend over bijvoorbeeld het aantal velden of banen, de afmetingen en de soort ondergrond. Er is ook een bestand met gegevens van 28.000 sportaanbieders (naam, tak van sport, aanbodsform (vereniging, stichting, bedrijf, et cetera). Hoewel de koppeling nog niet compleet is, is al wel van een groot deel van de accommodaties bekend welke aanbieders daar actief zijn. Omgekeerd is ook van een groot deel van de aanbieders bekend van welke accommodatie(s) ze gebruikmaken.

Dit jaar is de technische herstructurering van de database afgerond. Daarbij is het oorspronkelijke databestand (Excel) omgezet in een database (Postgresql, met PostGIS-extensie). Dit heeft grote voordelen in het online en onmiddellijk beschikbaar stellen van de data. Bij de herstructurering van de database stond verbetering van de datastructuur centraal:

- Algemene informatie (adressen, coördinaten);
- Typen sport;
- Specifieke eigenschappen van de accommodaties (bv. zwemmen: aantal zwembaden; voetbal: aantal kunstgrasvelden; sporthallen: grootte);
- Meerdere faciliteiten kunnen verbinden aan het sportpark of sportcentrum;
- Mogelijkheid tot koppelen met andere databronnen;
- Vastleggen van definities en processen;
- Betere mogelijkheden om de kwaliteit te controleren en data te delen.

Bij deze herstructurering is een *open source*-oplossing toegepast die recht doet aan het geografische karakter van de data. De keuze is daarbij gevallen op een Postgresql-databasesysteem, met een PostGIS-extensie. Op deze manier wordt de geografische informatie volgens een bekende standaard opgeslagen, wat de uitwisselbaarheid van de gegevens vergroot.

Om te komen tot een hogere kwaliteit van data, meer informatie te krijgen over diverse aspecten van sportaccommodaties en een betere uitwisseling van data wordt ingezet op:

- hogere kwaliteit van data via ontwikkeling van een online beheersysteem, onmiddellijke koppeling met andere systemen en gebruik infrarood.
- gebruiksvriendelijke validatie van data door derden (gemeenten, via een portal).
- betere data-uitwisseling door het ontsluiten van data via een API in het JSON-format, maar ook de mogelijkheid bieden tot het genereren van een dump of uitdraai van geselecteerde gegevens in Excel, XML of CSV format.
- vergroten kwaliteit van data via *side-visits*.

In 2019 is de ontwikkeling van de eerste versie van de API technisch afgerond. Daarmee is het reeds mogelijk om via de API resultaten op te vragen in het gangbare JSON-formaat. Tevens is het online beheersysteem gereed voor intern gebruik. Via dit systeem kunnen eenvoudig wijzigingen in de database worden doorgevoerd en kunnen checks worden uitgevoerd op kaarten en satellietbeelden.

Deze portaal wordt doorontwikkeld om derden de mogelijkheid te geven om:

- wijzigingen in de database te suggereren. Het wordt ook mogelijk voor derden om deze wijzigingen via de API te suggereren.
- data te downloaden in Excel, XML of CSV-format.

Naast de herstructurering en het toegankelijk en beheerbaar maken van de data, staan er ook nieuwe initiatieven op het programma voor dataverzameling, zoals het ontwikkelen van een app om data te verzamelen over de bereikbaarheid van faciliteiten voor mensen met een beperking en specifieke aandacht voor type faciliteit of specifieke eigenschappen van een type faciliteit.

2.2 Internationaal perspectief

Voor de hierboven beschreven doorontwikkeling van de DSA is gebruikgemaakt van ervaringen in andere landen met de ontwikkeling van een database voor sportaanbod. In 2017 heeft het Mulier Instituut een Europese expertgroep opgericht voor databeheer van sportaccommodaties en toepassing van deze data voor beleidsondersteunend onderzoek. Binnen deze Europese expertgroep wordt kennis uitgewisseld. Verder draagt de expertgroep bij aan de 'round tables' die de Council of Europe vanuit de Enlarged Partial Agreement on Sport (EPAS) organiseert over sportaccommodatiedatabases. De volgende bijeenkomst van EPAS over sportaccommodatiedatabases staat gepland voor 4 december 2019 in Parijs en de agenda is door het Mulier Instituut uit hoofde van de expertgroep mede vormgegeven. De huidige toepassing van de DSA zal tijdens die bijeenkomst worden gepresenteerd. De volgende bijeenkomst van de expertgroep is gepland voor 10 en 11 februari 2020 in Malmö, Zweden.

In het navolgende bieden we kort inzicht in de DSA en in de databases die in andere landen aanwezig zijn. Dit helpt om de DSA op waarde te kunnen schatten en de ontwikkelingsmogelijkheden inzichtelijk te maken.

Databases sportaccommodaties

De Database Sportaanbod (DSA) is een databestand die de kennis over sportaccommodaties in Nederland vergroot. Gegevens over sportaccommodaties kunnen in de database geregistreerd en gekoppeld worden aan andere beschikbare gegevens, bijvoorbeeld aan gegevens over de sportaanbieders. Op elk moment kunnen gegevens gewijzigd worden en kan aanvullende of nieuwe informatie toegevoegd worden. Doordat deze gegevens op systematische wijze verzameld en geregistreerd worden, is het mogelijk om de ontwikkeling in het landschap van sportaccommodaties door de tijd in Nederland te volgen. Op dit moment bevat de DSA zoals eerder aangegeven ruim 22.000 sportaccommodaties, waarin onderscheid wordt gemaakt tussen binnen- en buitensportaccommodaties. Hiernaast is er een bestand met ruim 28.000

sportaanbieders. Van alle accommodaties in Nederland zijn de volgende gegevens beschikbaar: naam; adres; x- en y-coördinaten, gemeente, provincie, type (welke sporten er beoefend kunnen worden); binnen- en/of buitenlocatie. Afhankelijk van het type accommodatie is er ook aanvullende informatie beschikbaar, bijvoorbeeld over de diversiteit, capaciteit, dichtheid, aantal hallen/zalen/velden/holes, ondergrond, grootte, faciliteiten, eigendom en beheer. De gegevens worden aangeleverd en/of gecontroleerd door (provinciale) sportraden, gemeenten en sportbonden. Het Mulier Instituut verzamelt en controleert gegevens op internet via de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG), openbaar beschikbare luchtfoto's, Top10NL (topografische kaart Kadaster) en door het informeren bij gemeenten en schoolbesturen. Hiernaast attenderen vakbladen als Sportacom en Sport & Gemeenten regelmatig op de opening van nieuwe accommodaties.

Door de jaren heen zijn in verschillende Europese landen soortgelijke databases ontwikkeld waarin gegevens over sportaccommodaties en/of sportaanbieders geregistreerd worden. Sommige landen hebben al stappen gezet die in Nederland ook nodig zijn om te kunnen voldoen aan de toegenomen eisen die gesteld worden aan de DSA in functie van de monitoring van het sportakkoord, terwijl andere landen achterlopen op de ontwikkelingen in Nederland. Europese landen die een database sportaccommodaties hebben of bezig zijn met het ontwikkelen van een database zijn onder andere Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Noorwegen, België (Vlaanderen) en Zweden. Hieronder bieden we meer achtergrond over het ontwikkelproces en de inhoud van de accommodatiedatabases in deze landen.

Duitsland en Zweden hebben allebei (nog) geen officiële database voor sportaccommodaties. Duitsland heeft van 2000 tot 2002 gegevens verzameld over sportfaciliteiten, waarbij de verantwoordelijkheid voor de dataverzameling bij de zestien federale staten lag. Deze officiële statistieken werden in 2002 uitgebracht en zijn sindsdien niet meer bijgewerkt. Deze gegevens zijn lonend gebleken voor onderzoek naar sportfaciliteiten. Doordat in de afgelopen jaren lokale studies hebben bijgedragen aan het begrip van het belang van sportinfrastructuur voor de sportdeelname in verschillende sporten, is het een grote wens van onderzoekers om ambtenaren te overtuigen om een nationale sportaccommodatiedatabase te ontwikkelen. De grootste uitdagingen zijn het coördineren van de dataverzameling tussen alle zestien federale staten, het ontwikkelen van een algemene methodologie voor de dataverzameling, en het verschaffen van de informatie op een manier die makkelijk toegankelijk is voor het publiek. Zweden is momenteel een nationale database aan het ontwikkelen die gebaseerd is op bestaande lokale databases van gemeenten. De 'Swedish Sport Confederation' heeft de leiding in de ontwikkeling van de database. Zij willen gebruikmaken van de eigen al bestaande infrastructuur voor het bouwen van een applicatie waarin de gegevens bewaard worden. De data worden verzameld met behulp van publieke organisaties, sportbonden en sportclubs. Het doel is om in 2025 inzicht te hebben in het aantal sportaccommodaties, specifieke informatie over de accommodaties, door wie en wanneer de accommodaties gebruikt worden en informatie over subsidies.

In Noorwegen is sprake van een database die een deel van de sportaccommodaties in het land registreert. In 1992 zette het Ministerie van Cultuur dit register op om subsidies, fondsen en faciliteiten te volgen. Dit register bestaat uit twee databases: een (subsidie)aanvraagdatabase en een accommodatiedatabase, die in principe voor alle doeleinden als één fungeren. De financiering bestaat uit loterijgelden. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het onderhoud en bijwerken van de informatie en voor het registreren van nieuwe accommodaties. Accommodaties krijgen geen financiering zonder te registreren of informatie bij te werken, wat een effectieve manier is gebleken voor het bijhouden van de database. Het doel van de Noorse database is het ondersteunen van het financieringssysteem voor sportaccommodaties. Dit betekent dat niet alle soorten sportaccommodaties opgenomen zijn in de database, er zijn bijvoorbeeld geen private accommodaties geregistreerd. Alleen de gemeentelijke sportaccommodaties waar financiering voor is aangevraagd staan geregistreerd. Dit is een duidelijke tekortkoming van de database. Een andere tekortkoming van de database is dat het niet mogelijk is om combinaties van gebruik te registreren. Verder kunnen alle typen accommodaties alleen als puntlocatie (puntcoördinaat) in het systeem worden gezet.

Dit maakt het dus bijvoorbeeld niet mogelijk om routestructuren op te nemen in de database. De uitdaging die in Noorwegen is benoemd, is het vinden van een goede balans tussen een 'one size fits all'-methode en een systeem dat voor iedereen goed te begrijpen en gebruiken is, en het verzamelen van meer gedetailleerde gegevens en registreren van verschillende typen accommodaties, waarmee beter aan de werkelijke vraag/behoefte wordt voldaan.

Een voorbeeld van een land dat al een goede database heeft, is Frankrijk. In Frankrijk is in 2004 begonnen met het opzetten van een landelijke database sportaccommodaties. Het opzetten, beheren en onderhouden van de database wordt voornamelijk gefinancierd vanuit loterijgelden, online sportwedenschappen en televisieopbrengsten. Door middel van veldwerk worden de gegevens van elke gemeente elke vier jaar gecontroleerd. Het is in Frankrijk bij wet verplicht gesteld dat lokale overheden elke vier jaar de gegevens van de in hun gemeente aanwezige sportaccommodaties beschikbaar stellen. Doordat in de database gedetailleerde gegevens te vinden zijn, kan tot op lokaal niveau conclusies getrokken worden over accommodaties. De database wordt dan ook veel gebruikt door beleidsmakers, onderzoekers en burgers.

België (Vlaanderen) heeft een database die zowel sportorganisaties/verenigingen als accommodaties bevat voor Vlaanderen. Door middel van een grootschalige enquête via de erkende sportbonden zijn in 2011 de gegevens van sportaanbieders verzameld. Sindsdien wordt de informatie voortdurend bijgewerkt en aangevuld in overleg met alle sportbonden en gemeentelijke sportdiensten. Via een digitaal formulier kunnen gebruikers ook zelf aanpassingen en toevoegingen melden. In het begin was een beperking van deze methode dat de database alleen gegevens over verenigingen bevatte die zijn aangesloten bij een bond. Verenigingen die niet waren aangesloten bij een bond, zoals fitness, werden niet opgenomen in het bestand. De database wordt nu voornamelijk gebruikt om de relatie tussen sportaccommodaties en sportdeelname te onderzoeken en om inzicht te krijgen in de behoefte naar sportinfrastructuur in verschillende gemeenten en regio's, waarbij de ambitie is om deze behoefte te kwantificeren en in relatie te brengen tot verschillende typen sportinfrastructuur, aantal sportleden, inwoners, regio's en competitieniveau. Hiermee kan onderzocht worden of er een standaard voor sportinfrastructuur is, oftewel of er een bepaalde norm is voor het aantal sportaccommodaties in een bepaald gebied. Verder bestaat de ambitie om de database te combineren met monitorinstrumenten en het bouwen van een complete digitale opslagplaats met open data waarin de database sportaccommodaties wordt opgenomen.

Ook Denemarken heeft een goed functionerende database van sportaccommodaties. Om de kwaliteit van de database hoog te houden zijn er minder aanvullende kenmerken in de database opgenomen in vergelijking met de andere landen. Er is wel informatie beschikbaar over het eigendom en beheer van de individuele accommodaties. Het opzetten van de database is geïnitieerd door het 'Danish Institute for Sports Studies' (Idan), dat publiek gefinancierd wordt, in samenwerking met de 'Danish Foundation for Culture and Sports'. Het Idan is verantwoordelijk voor de centrale dataverzameling en het valideren van de gegevens. Gemeenten kunnen informatie aanvullen. De data worden dubbel gecontroleerd aan de hand van informatie van sportbonden en andere actoren. Alle gebruikers hebben de mogelijkheid om te informeren over onjuiste informatie of missende accommodaties. De database voorziet in een compleet overzicht van de verdeling van sportaccommodaties over verschillende gemeenten en regio's. Het is de intentie om de Deense database te gebruiken als hulpmiddel bij het plannen van lokale accommodaties, bij sportstimuleringsprojecten en bij beleidsontwikkeling. De database wordt gezien als een essentiële eerste stap in de oprichting van een breder observatorium voor sport, waarbij het uiteindelijk gecombineerd moet worden met monitorinstrumenten en andere datasets. Dit is vergelijkbaar met de ambities in Vlaanderen. De grootste uitdaging in Denemarken is om in de toekomst doorlopend onderhoud en datavalidatie te garanderen, de beschikbare gegevens uit te breiden, de weergave te verbeteren en nieuwe functies toe te voegen.

Tot slot worden de inspanningen in Finland voor het ontwikkelen van een database sportaccommodaties besproken. In Finland hebben ze net de stappen gezet die ook in Nederland nodig zijn om te kunnen voldoen aan de toegenomen eisen die gesteld worden aan de DSA. In Finland is een team van medewerkers aangesteld bij de Universiteit van Jyväskylä voor het beheer van de database, inclusief het toevoegen en controleren van de data. De Finse database bevat data over sportaccommodaties, routestructuren en recreatiegebieden. Dit past goed bij het veranderende landschap van sportdeelname en het gebruikspatroon van sportaccommodaties en sportieve omgevingen. De dataverzameling is in 1997 gestart door het Ministerie van Cultuur en Onderwijs en daarna overgenomen door de Universiteit van Jyväskylä. Het Ministerie van Cultuur en Onderwijs financiert de database en de belangrijkste dataleverancier zijn de gemeenten. Het is in de database mogelijk om verschillende gebruiksdoeleinden van één accommodatie op te nemen, bijvoorbeeld omdat de accommodatie in verschillende seizoenen voor verschillende doeleinden dient. Dit maakt het mogelijk om een zo volledig mogelijk beeld van verschillende accommodaties te krijgen. De locatie-informatie is beschikbaar in zowel punten, lijnen en polygonen. De database wordt gebruikt bij het overwegen van subsidies voor het bouwen van nieuwe accommodaties, bij het evalueren van het aanbod en de bereikbaarheid van accommodaties, maar ook voor wetenschappelijk onderzoek, zelfevaluatie van de gemeenten en voor verschillende online diensten. Ondanks de vooruitstrevendheid van het Finse systeem staan zij nog voor uitdagingen. De volgende uitdagingen worden daarbij genoemd: vormgeven van permanente dataverzameling en onderhoud; mensen/bewoners deel laten nemen aan het produceren en gebruiken van de data; constante verandering van het concept sportaccommodatie en de consequenties hiervan voor de database; verhogen van het gebruik van de data voor onderzoek; kennis en vaardigheden vergroten om verschillende data van verschillende systemen en bronnen optimaal te benutten.

Samenvattend constateren we dat de DSA, mede door de ontwikkeling in de afgelopen jaren, er in internationaal perspectief goed op staat. In een aantal landen is de database minder compleet of minder functioneel. Dit neemt niet weg dat er ook aanknopingspunten zijn om de database functioneler te maken. Met name de Finse database kan hier als voorbeeld fungeren en er kan aansluiting worden gezocht bij de initiatieven in België en Denemarken om te komen tot een *data warehouse*, waar het koppelen van data en het genereren van meer beleidsondersteunende informatie belangrijke ambities zijn.

2.3 Kernindicator Sportaccommodaties

In Nederland zijn op basis van de DSA al wel duidelijk stappen gezet in het ontwikkelen van relevante beleidsondersteunende informatie. Het meest sprekende voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van kernindicatoren gerelateerd aan sport- en beweegruimte: de Kernindicator Sportaccommodaties en de Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving. De Kernindicator Sportaccommodaties meet het sportvoorzieningsniveau als dichtheid van sportaccommodaties per 10.000 inwoners. Daarbij worden alleen permanente 'doesportaccommodaties' meegenomen. Hierdoor worden de 'kijk sportvoorzieningen' zoals voetbalstadions, waar het publiek alleen kan kijken naar sport, niet meegenomen. Ook worden speelvoorzieningen en voorzieningen (bijvoorbeeld routes) in de openbare ruimte uitgesloten. Deze voorzieningen worden wél meegenomen in de Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving (zie Hoofdstuk 5).

Methodiek Kernindicator Sportaccommodaties

Bij het bepalen van de dichtheid van sportaccommodaties wordt rekening gehouden met de diversiteit (hoeveel sporten kan een accommodatie herbergen?) en capaciteit (in het bijzonder het speeloppervlak) van de accommodatie. Een hockeyveld is alleen geschikt voor hockey, terwijl in een sporthal meerdere sporten beoefend kunnen worden. Het hockeyveld heeft dus een lagere diversiteitscore dan een sporthal. Daarnaast is de capaciteit (het speeloppervlak) van accommodaties van belang. Vergelijk een gemeente met één tennispark met vijftien tennisbanen met een even grote gemeente met vijf tennisparken, met elk drie tennisbanen. Zouden we alleen het aantal tennisparken tellen, dan kent in dit voorbeeld de

gemeente met vijf tennisparken een vijfmaal zo hoge accommodatiedichtheid per 10.000 inwoners, vergeleken met de gemeente met één tennispark met vijftien tennisbanen. De oplossing om dan het aantal tennisbanen te tellen, houdt weer geen rekening met de spreiding die onder de verschillende accommodaties ligt. Daarom is besloten om aan de accommodaties een capaciteitscore toe te kennen, afhankelijk van het aantal velden, banen of holes. Daarbij wordt ook het type ondergrond meegenomen; de hoeveelheid bespeelbare uren in een week is veel groter op een kunstgrasveld dan op een natuurgrasveld. In tabel 2.1 staat beschreven hoe de capaciteit en diversiteit per accommodatie is meegenomen.

Tabel 2.1 Capaciteit en diversiteit per type accommodatie behorend bij kernindicator Sportaccommodaties

Type accommodatie	Diversiteit	Capaciteit	Bijzonderheden
Atletiekbaan	2	1	
Sporthal	4	1	
Sportzaal	3	1	
Gymzaal	2	1	
Golfbaan	1	1-9 holes: 1 10-18 holes: 2 19-27 holes: 3 > 27 holes: 4	
Buitensport- accommodatie	1	1-3 velden: 1 4-6 velden: 2 7-9 velden: 3 > 9 velden: 4	- de berekening is uitgevoerd per tak van sport voor: cricket, handbal, hockey, honkbal, kaatsen, korfbal, rugby, softbal en voetbal; - kunstgrasvelden tellen dubbel voor de bepaling van het aantal velden; - trainingshoeken tellen niet mee.
Schaatsbaan	2	1	Het betreft hier de permanente (semi)overdekte schaatsbanen
Klimwandje	1	1	
Klimcentrum	1	2	
Manege	2	1	Of vergelijkbare accommodatie voor paardensport
Tennispark	1	1-5 banen: 1 6-10 banen: 2 > 10 banen: 3	De berekening is uitgevoerd op het aantal buitenbanen
Sportspecifieke hal	1	2	Bijvoorbeeld tennis- of turnhal
Zwembad	2	1	Alleen (semi)openbare zwembaden Het betreft accommodaties voor: squash, bowlen/kegelen, handboogschieten, fitness, jeu de boules, karten, motorsport, roeien, skiën, wielersport, fietscross, beachvolleybal (permanent)
Overige ruimte	1	1	- bridge, tafeltennis en biljart. Op deze accommodaties is een vereniging actief die is aangesloten bij de betreffende bond en de accommodatie behoort niet tot een van de bovenstaande type accommodaties.

De bijdrage van iedere accommodatie aan het voorzieningsniveau wordt bepaald door de vermenigvuldiging van capaciteit en diversiteit. Een zwembad draagt bijvoorbeeld 2 (diversiteit) * 1 (capaciteit) = 2 bij aan het voorzieningsniveau, een tennispark met 3 banen draagt 3 bij (1 * 3) en een klimwandje 1 (1 * 1). Om tot de Kernindicator Sportaccommodaties te komen wordt het voorzieningsniveau per 10.000 inwoners bij elkaar opgeteld.

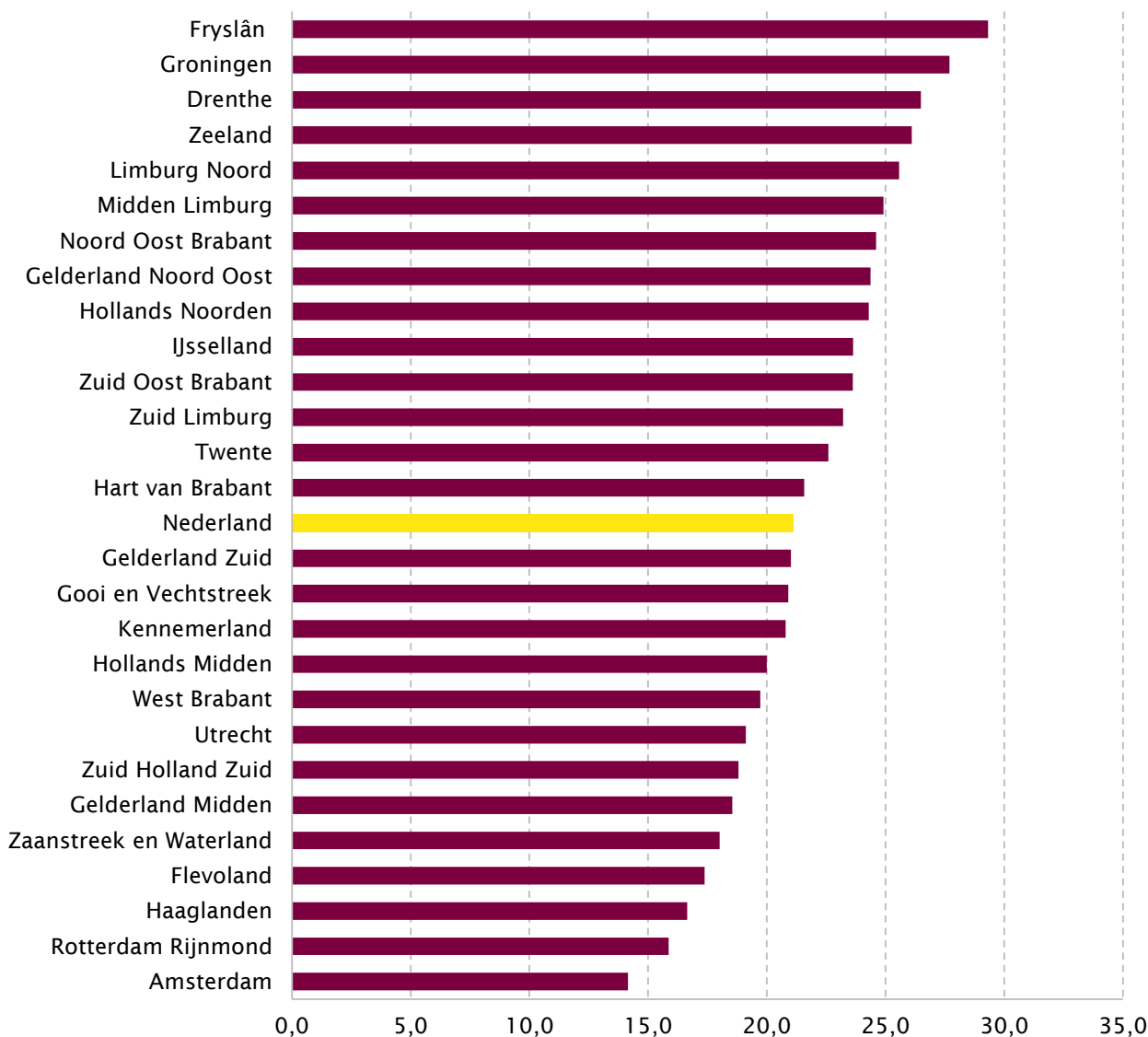
Monitorfunctie en uitkomsten Kernindicator Sportaccommodaties

De kernindicator Sportaccommodaties is sensitief voor veranderingen in het aantal sportaccommodaties. Door rekening te houden met de capaciteit en diversiteit van een accommodatie worden ook compensatiemechanismen meegenomen. Als in een gemeente meerdere accommodaties met een lage diversiteit bijvoorbeeld vervangen worden door één accommodatie met een hoge diversiteit, zal ondanks een daling van het aantal accommodaties, de invloed op de kernindicator beperkt zijn. Op dezelfde wijze zal het vervangen van twee natuurgrasvelden door één kunstgrasveld netto geen invloed hebben op de kernindicator Sportaccommodaties.

Door bovenstaande compensatiemechanismen en het feit dat de kernindicator gebaseerd is op grote aantallen sportaccommodaties, zal de kernindicator Sportaccommodaties in de loop der tijd langzaam veranderen. Daarom berekent het Mulier Instituut tweejaarlijks de Kernindicator Sportaccommodaties. De meest recente cijfers komen uit 2018; in het voorjaar van 2020 worden nieuwe cijfers berekend. In 2018 had Nederland een score op de Kernindicator Sportaccommodaties van 21.1. Deze score is iets lager dan in 2016, toen de score 21.6 was.

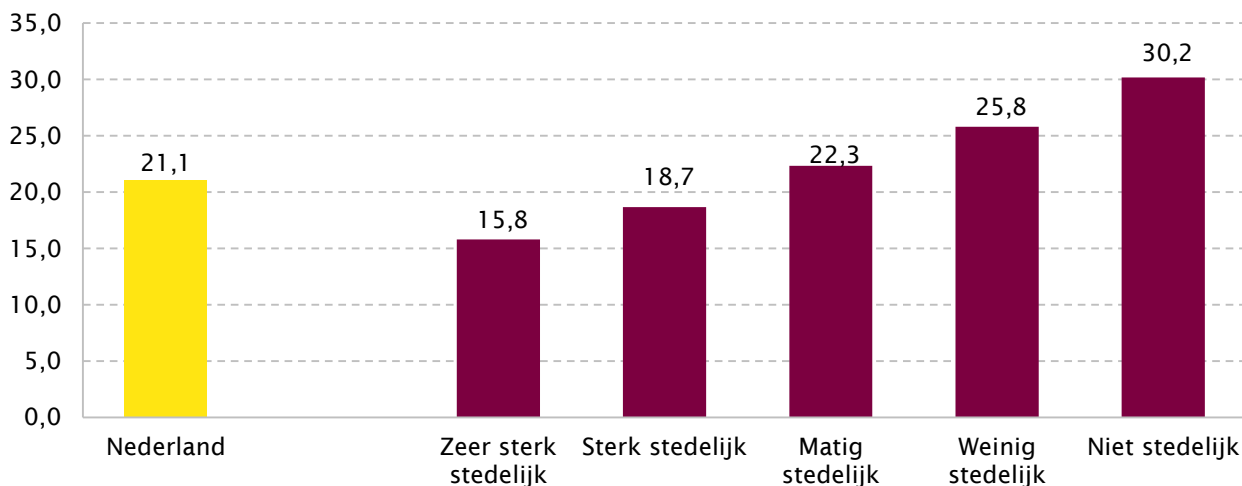
Wanneer naar verschillende VSG-regio's wordt gekeken, valt op dat de verschillen in de kernindicator aanzienlijk zijn. De VSG-regio Amsterdam scoort het laagst (14.1), de regio Fryslân scoort meer dan twee keer hoger met een score van 29.3 (figuur 2.1). Deels heeft dat te maken met specifieke eigenschappen van de regio's; stedelijkheid en krimp- en anticipeerregio's laten grote verschillen zien in de kernindicator door verschillende populatiegroottes.

Figuur 2.1 Kernindicator Sportaccommodaties naar VSG-regio in 2018

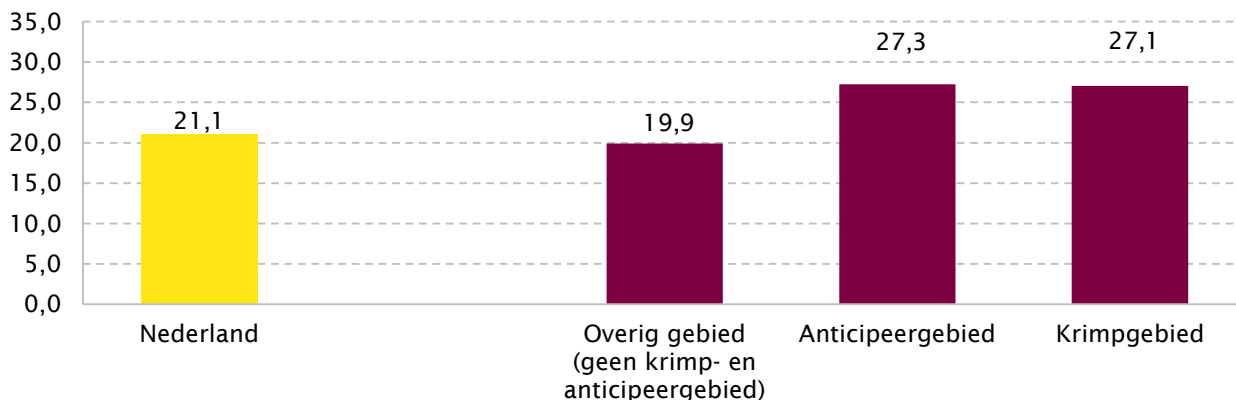
Binnen Nederland zijn aanzienlijke verschillen waar te nemen naar stedelijkheid. Zeer stedelijke gebieden hebben gemiddeld een lagere score op de kernindicator dan niet-stedelijke gebieden (figuur 2.3).

Figuur 2.3 Kernindicator Sportaccommodaties naar stedelijkheid in 2018

Krimp- en anticipeergebieden hebben gemiddeld genomen een hogere score op de kernindicator dan de rest van Nederland (figuur 2.4). Met een dalend aantal inwoners in deze gebieden, wordt het voorzieningsniveau per 10.000 inwoners groter. Het is de vraag hoe en of het voorzieningsniveau daarop moet of kan worden aangepast.

Figuur 2.4 Kernindicator Sportaccommodaties naar krimpstatus in 2018

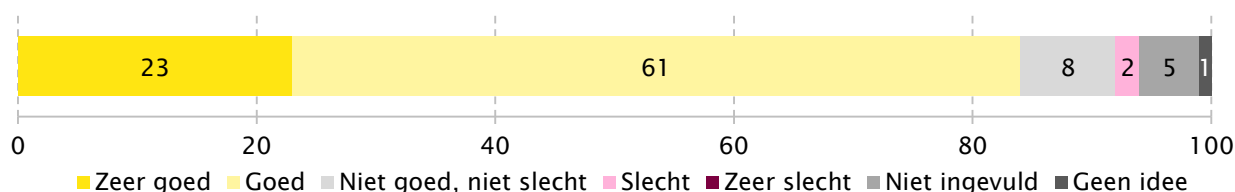

De Kernindicator Sportaccommodaties laat zien dat binnen Nederland aanzienlijke verschillen in het sportvoorzieningsniveau zijn. Tussen VSG-regio's zijn verschillen aanzienlijk en tussen verschillende gemeenten is dat verschil nog groter; Hendrik-Ido-Ambacht scoort een 11.1 op de kernindicator en Vlieland 138.2. Hoewel deze verschillen extremen zijn, is het opvallend dat grotere gemeenten over het algemeen lager scoren dan kleinere gemeenten. Deels zou dit kunnen komen door een andere bevolkingsdichtheid (bijvoorbeeld door stedelijkheid en het zijn van een krimp/anticipeerregio's), bevolkingsamenstelling (en andere voorkeuren en behoeften om te sporten en bewegen) of bezettingsgraden van sportaccommodaties. Als bijvoorbeeld de bezettingsgraad in stedelijk gebied veel groter is dan in niet-stedelijk gebied, worden deze ruimtelijke verschillen in voorzieningsniveau deels gecompenseerd. In hoofdstuk 4 zien we dat de bezettingsgraad van sporthallen in stedelijk gebied iets groter is dan in niet-stedelijk gebied, maar ook dat deze relatie met stedelijkheid minder sterk is dan de relatie tussen stedelijkheid en de kernindicator. De spreiding van sportaccommodaties in kleine kernen (vanuit leefbaarheid) en als gevolg meer kleinschalige buitensportaccommodaties in niet-stedelijke gebieden, leiden wel tot een lager aantal leden per veld bij de buitensporten in deze gebieden in vergelijking met stedelijke gebieden.

2.4 Tevredenheid over en gebruik van landschap van sportaccommodaties

De spreiding en diversiteit van sportaccommodaties, zoals gepresenteerd in de vorige paragraaf, heeft tot gevolg dat de ruime meerderheid van de bevolking tevreden is over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt. 84 procent van de bevolking van 12 jaar en ouder geeft aan dat de algemene bereikbaarheid van de sportaccommodaties in de buurt (zeer) goed is (figuur 2.5).

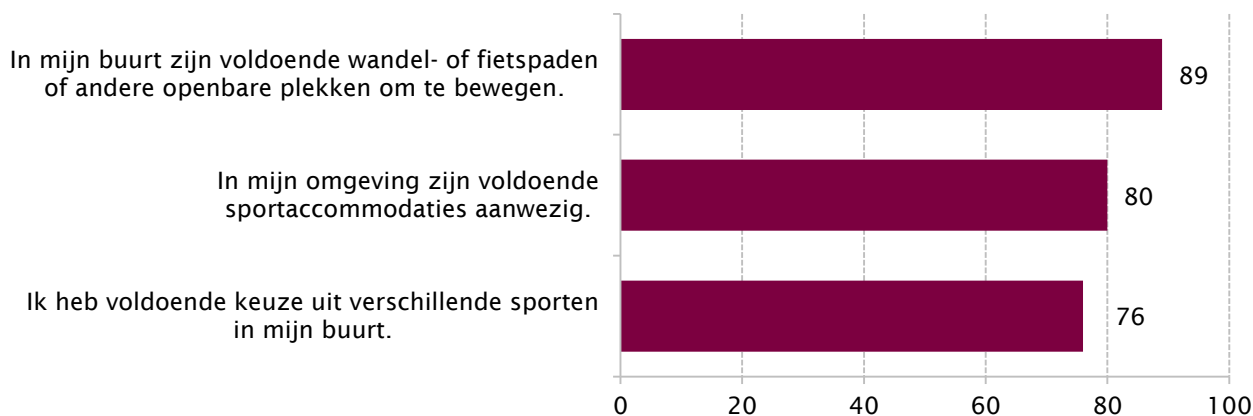
Figuur 2.5 Beoordeling algemene bereikbaarheid sportaccommodaties in de buurt volgens de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder in 2018 (% (zeer) goed, n=3.125)

Bron: SCP/CBS (VTO), 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

Naast de bereikbaarheid is er ook een grote mate van tevredenheid over de diversiteit en kwantiteit van het aanbod van sportaccommodaties. Drie kwart (76%) van de bevolking van 12 jaar en ouder is het eens of helemaal eens met de stelling dat er voldoende keuze uit verschillende sporten in de buurt is (figuur 2.6). 80 procent vindt dat in de omgeving voldoende sportaccommodaties aanwezig zijn. Ook het oordeel over wandel- of fietspaden en andere openbare beweegplekken is positief. 89 procent van de ondervraagde groep Nederlanders vindt dat er in zijn of haar buurt voldoende wandel- of fietspaden of andere openbare plekken zijn om te bewegen.

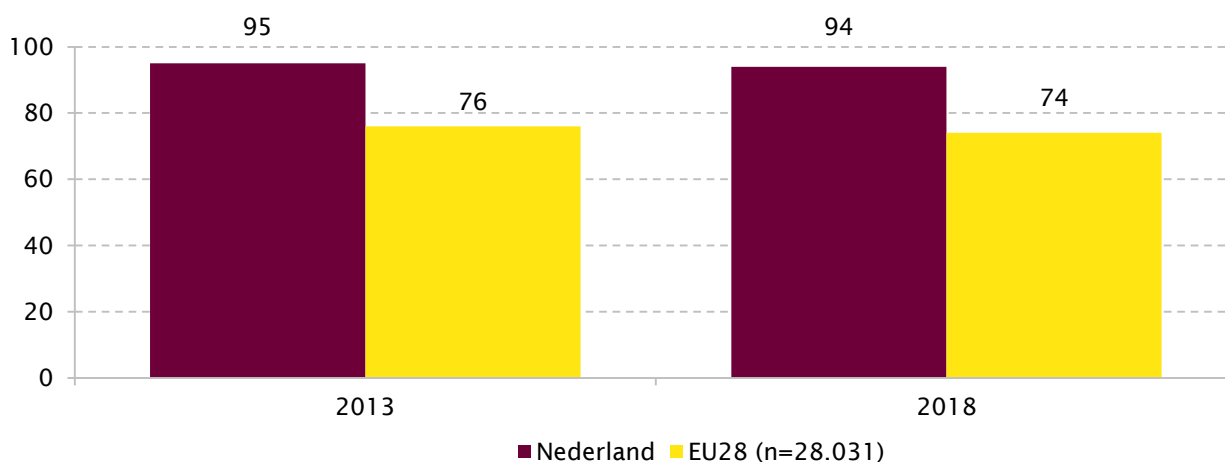
Figuur 2.6 Beoordeling aanwezigheid voldoende sportmogelijkheden in de buurt naar type locatie volgens de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder in 2018 (% (helemaal) eens, n=3.125)

Bron: SCP/CBS (VTO), 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

De positieve beoordeling van de aanwezigheid van voldoende sport- en beweegmogelijkheden in de buurt zien we ook terug in Europees vergelijkend onderzoek. Uit de Eurobarometer (Europese Commissie, 2018) blijkt dat de inwoners van Nederland het meest tevreden zijn over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt. 94 procent van de Nederlanders geeft aan dat er veel sport- en beweegmogelijkheden in de buurt zijn waar ze wonen (figuur 2.7). Het Europese gemiddelde ligt 20 procentpunten lager op 74 procent. Dit verschil doet zich zowel in 2013 als in 2018 voor.

Figuur 2.7 Tevredenheid over sport- en beweegmogelijkheden in de buurt, in Nederland en Europa in 2013 en 2018 (in procenten)

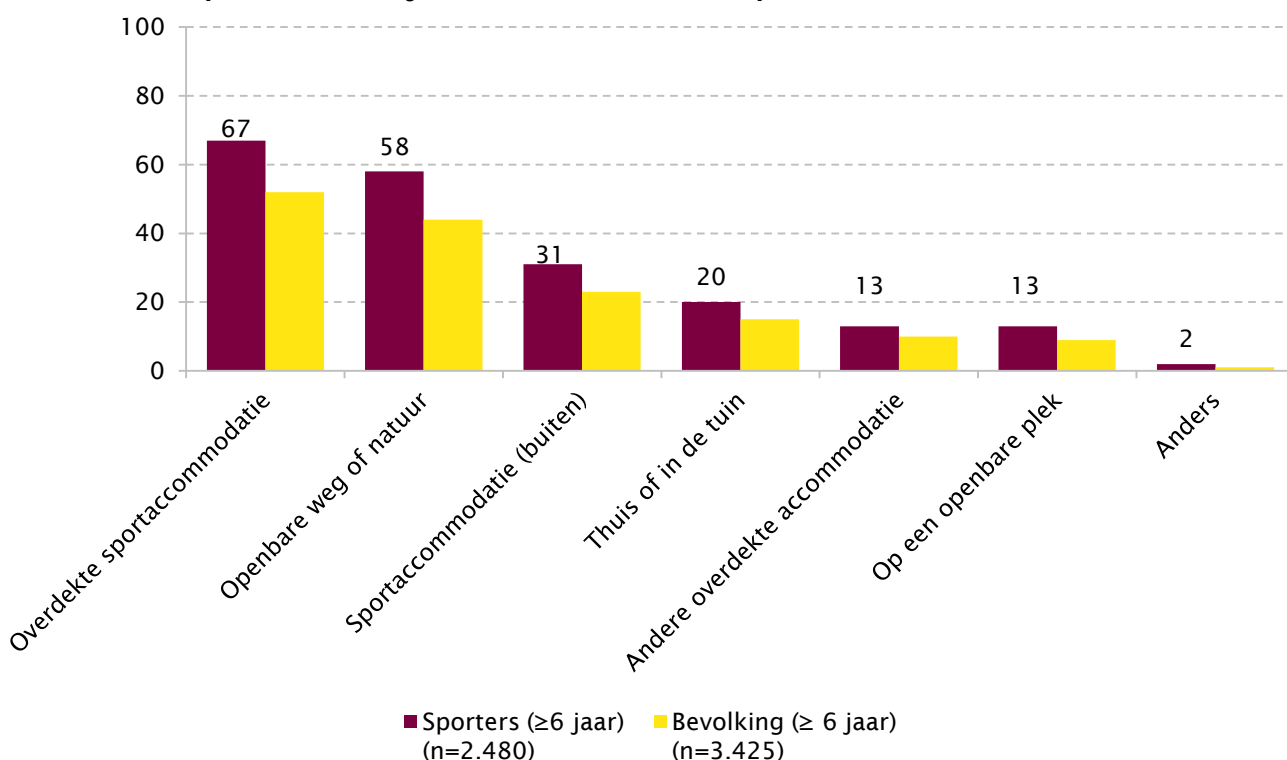
Stelling: "Er zijn veel sport en beweegmogelijkheden in de buurt waar ik woon" (% mee eens)

Bron: Special Eurobarometer - sport and physical activity: 412 (2013) en 472 (2017). Bewerking: Mulier Instituut.

De vraag naar de tevredenheid over sport- en beweegmogelijkheden in de buurt sluit aan bij de aandacht voor een beweegvriendelijke omgeving in het sportakkoord. Verder geldt dat voor sportbeoefening diverse omgevingen worden gebruikt. Het accommodatiegebruik voor sport concentreert zich niet alleen op de sportaccommodaties, maar omvat ook andere omgevingen (o.a. thuis, bos, park, openbare weg).

Wanneer we inzoomen op het accommodatiegebruik, dan constateren we dat overdekte sportaccommodaties (sporthallen, sportzalen, gymzalen, fitnesscentra, zwembaden, etc.) het vaakst worden gebruikt voor sportbeoefening (figuur 2.8). Twee derde van de sporters (67%) maakt gebruik van één of meer overdekte sportaccommodaties. Als de niet-sporters meegenomen worden, gebruikt de helft (52%) van de Nederlanders overdekte sportaccommodaties. Na deze overdekte sportaccommodaties wordt de openbare weg of natuur het vaakst gebruikt om sportactiviteiten te beoefenen (58% van de sporters, 44% van de bevolking).

Figuur 2.8 Beoefening sportactiviteiten naar locatie volgens de Nederlandse bevolking en Nederlandse sporters* van 6 jaar en ouder in 2018 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (VTO), 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

* Nederlandse sporters voldoen aan de RSO-norm, dit betekent dat zij minstens 12 keer per jaar aan sport doen. Deze cijfers zijn bekend van Nederlanders van 6 jaar en ouder.

De verwachting was dat het gebruik van de openbare ruimte voor sportbeoefening met de tijd toe zou nemen. Op basis van ander bevolkingsonderzoek was die ontwikkeling ook zichtbaar tussen 2010 en 2014 (Hoekman & Wezenberg, 2016), maar de uitkomsten van de Vrijetijdsomnibus (VTO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) laten geen ontwikkeling zien in het gebruik van de openbare ruimte voor sportbeoefening tussen 2012 en 2018. Voor de in figuur 2.8 gepresenteerde categorieën van het accommodatiegebruik geldt dat de gebruikspercentages redelijk stabiel zijn tussen 2012 en 2018.

3. Duurzaamheid en sportaccommodaties

Jeroen Brus, Rick Prins & Remco Hoekman

Een belangrijk onderdeel van de pijler duurzame sportinfrastructuur vormt de duurzaamheid van de sportaccommodaties. Hierbij spelen de afspraken uit het klimaatakkoord logischerwijs een rol. Ook de sportsector moet bijdragen aan het behalen van de doelstellingen uit het klimaatakkoord. Als gevolg geldt er ook een routekaart voor de sportsector en meer specifiek voor het sportvastgoed. Daarnaast spelen vraagstukken rondom kunstgrasafval (vanuit de circulaire sportvelden) en gewasbestrijding (greendeal) een rol. In dit hoofdstuk gaan we afzonderlijk in op deze onderdelen. Allereerst behandelen we als onderdeel van de routekaart de energetische waarde van het sportvastgoed en aansluitend de inzichten die we kunnen ontlenen aan de uitgevoerde energiescans. Vervolgens bieden we inzicht in de aandacht voor duurzaamheid en de getroffen duurzaamheidsmaatregelen bij sportverenigingen en gemeenten. Tot slot gaan we in op de kunstgrasvelden en sluiten we af met beschikbare informatie over de greendeal sportvelden.

3.1 Energetische waarde sportvastgoed

In het voorjaar van 2019 heeft het Mulier Instituut in samenwerking met CFP Green Buildings een nulmeting uitgevoerd naar de energetische waarde van het sportvastgoed. Deze meting is gedaan op basis van energiescans van sportaccommodaties die werden aangeleverd door verschillende provincies, gemeenten en ondersteuningsorganisaties. Op basis van de DSA zijn de uitkomsten van deze scans doorgerekend op het totale aantal sportaccommodaties in Nederland, naar type. Bij bijzondere locaties, zoals ijsbanen, zijn locatiebezoeken gepleegd om inzicht te verkrijgen in dit type accommodatie. Vervolgens is gebruik gemaakt van de instrumenten van CFP van de kosten en opbrengsten van noodzakelijke duurzaamheidsmaatregelen.

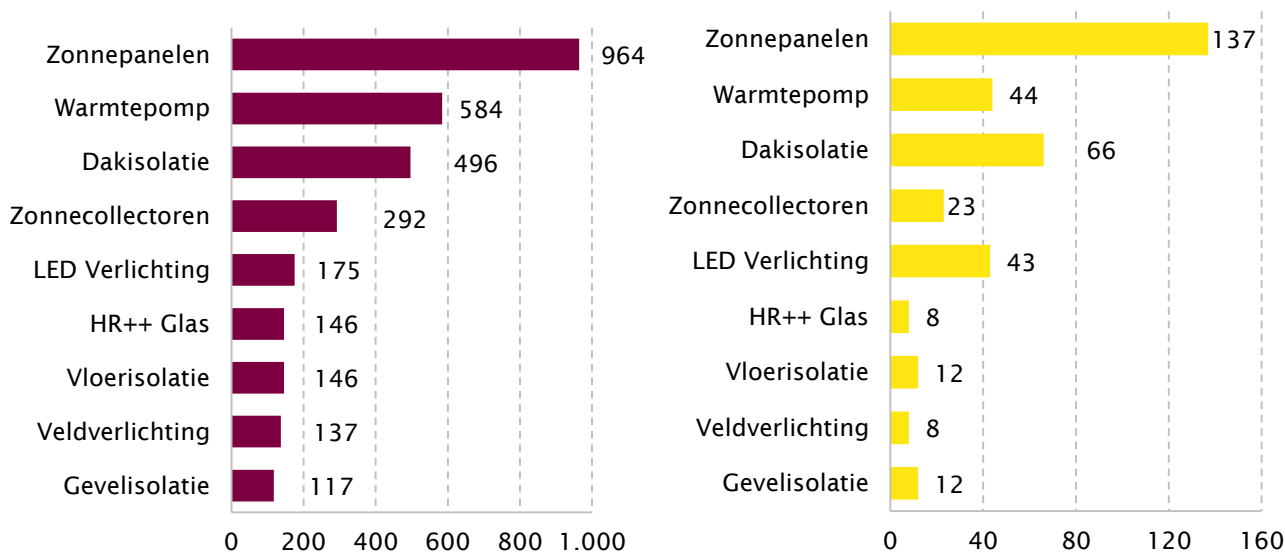
Deze nulmeting wordt overigens nog bijgesteld op basis van recente afspraken die Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft gemaakt met de vertegenwoordigers van de verschillende sectoren voor de routekaart. Deze afspraken zijn gemaakt nadat is gebleken dat als gevolg van het hanteren van andere uitgangspunten, de nulmetingen voor de verschillende sectoren een beperkte vergelijkbaarheid hadden. De cijfers die hieronder gepresenteerd worden zijn dus indicatief en worden bijgesteld voor de Routekaart Duurzame Sportsector.

Om de gehele sportsector in 2050 in lijn met de doelstellingen uit het klimaatakkoord CO2 neutraal te krijgen, zijn duurzaamheidsinvesteringen ter hoogte van € 3,1 miljard nodig (CFP & Mulier Instituut, 2019). Met deze investering is een jaarlijkse besparing van € 350 miljoen op energieverbruik te realiseren. Het bedrag van € 3,1 miljard is gebaseerd op implementatie van maatregelen op natuurlijke vervangingsmomenten. Deze vervangingsmomenten zijn voor accommodaties afhankelijk van het bouwjaar. 60 procent van de accommodaties is tussen 1970 en 1990 gebouwd. In die tijd waren er nog nauwelijks landelijke bouwtechnische normen, de stonden toen nog in gemeentelijke verordeningen. In 1992 werden de bouwtechnische voorschriften landelijk geüniformeerd in het Bouwbesluit 1992. Hiermee werden strengere eisen gesteld aan nieuw te bouwen gebouwen, waaronder ook sportaccommodaties. In 2012 werd het Bouwbesluit 2012 geïntroduceerd. Hierin is een hoofdstuk opgenomen waarin werd benoemd dat nieuwe gebouwen energiezuinig moesten zijn en de belasting op het milieu van de te gebruiken materialen beperkt moet worden. Aan de hand van deze drie periodes (vóór 1992, 1992-2013, 2013 en later) is voor sportaccommodaties een inschatting te maken van de huidige energetische waarde en kan doorgerekend worden wanneer licht- en verwarmingsinstallaties en gebouwschillen vervangen zouden moeten worden. Voor de oudste groep accommodaties is in de komende jaren groot onderhoud

noodzakelijk. Deze zogeheten natuurlijke vervangingsmomenten kunnen worden aangegrepen om accommodaties te verduurzamen.

De belangrijkste duurzaamheidsmaatregelen zijn het installeren van zonnepanelen en warmtepompen en het verbeteren van dakisolatie. Samen zorgen deze maatregelen voor een besparing van 70 procent op het energieverbruik van het complete sportvastgoed. Daarnaast is het vervangen van traditionele veldverlichting door led een voor de hand liggende besparingsmaatregel voor buitensportaccommodaties.

Figuur 3.1 Totale investeringen (links) en daaropvolgende jaarlijkse besparingen (rechts) (in euro's x 1.000.000) per maatregel bij het sportvastgoed

Bron: CFP Green Buildings & Mulier Instituut, 2019.

Er zijn verschillen in de mate waarin in verschillende typen accommodaties geïnvesteerd moet worden. Zo zijn zwembaden accommodaties waar relatief veel in geïnvesteerd moet worden. Dit komt onder andere door de complexe installaties die in zwembaden aanwezig zijn om het water en de rest van het gebouw op temperatuur te houden.

Uiteindelijk moet de € 3,1 miljard door de daarvoor verantwoordelijke partijen worden geïnvesteerd om de sportsector te verduurzamen. Veel Nederlandse sportaccommodaties zijn in eigendom van de gemeente en deze zullen, op basis van eigendom, € 2,2 miljard moeten investeren om de sportsector te kunnen laten voldoen aan de klimaatdoelstellingen. De overige € 0,9 miljard zou dan voor rekening van de sportaanbieder komen die de accommodatie in bezit heeft (fitnessaanbieders, verenigingen, stichtingen).

Hieronder gaan we specifiek in op de maatregelen en de investeringsopgaven zoals die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen.

- De investering voor verduurzaming van de gebouwschil van deze accommodaties bedraagt 0,8 miljard euro en moet verplicht worden bij toekomstige onderhoudswerkzaamheden. Op basis van een gemiddelde technische levensduur van de gebouwschil van 30 tot 50 jaar zullen er namelijk geen nieuwe/extra renovatiewerkzaamheden aan de gebouwschil plaatsvinden tot 2050.
- Door gebruik te maken van warmtepompen kunnen alle accommodaties gasloos worden. Hiervoor dient wel eerst de isolatie van de schil te worden geoptimaliseerd. De investering voor warmtepompen bedraagt 0,6 miljard euro. Bestaande cv-ketels kunnen worden vervangen op natuurlijke momenten.

- Bij een gemiddelde technische levensduur van 20 jaar voor een cv-ketel dient vanaf 2030 een warmtepomp verplicht te worden om alle accommodaties gasloos en CO2 neutraal te maken. Tot die tijd kunnen warmtepompen worden toegepast bij accommodaties die hiervoor technisch geschikt zijn.
- Met zonnepanelen kan voor alle accommodaties de energiebehoefte zelf worden opgewekt. Daar waar dit niet mogelijk is vanwege beperkingen van het gebouw van een accommodatie wordt uitgegaan van een alternatief, zoals het plaatsen van een constructie van zonnepanelen bij bijvoorbeeld de parkeerplaats.
- De investering voor zonnepanelen bedraagt 1,75 miljard euro en kan gefaseerd worden ingevoerd in de periode tot 2050. Een planning voor de gefaseerde invoering kan door gemeentes worden opgesteld.

3.2 Energiescans sport

Begin 2019 heeft het Mulier Instituut, in functie van de doorrekening van het energiebesparingspotentieel van de sportsector, meer dan 200 energiescans van verschillende organisaties ontvangen. Van vijf bronnen is toestemming verkregen om verdiepende analyses te verrichten op deze energiescans ten behoeve van dit jaarrapport.

Hoewel deze energiescans allen gericht zijn op het verminderen van fossiel brandstofverbruik, is de heterogeniteit aan informatie die uit deze scans gehaald kan worden groot. In totaal bieden 58 energiescans, voornamelijk uitgevoerd bij buitensportaccommodaties, inzicht in besparingsmaatregelen in de sportsector (tabel 3.1). Deze energiescans zijn uitgevoerd tussen 2014 en 2018.

Tabel 3.1 Aanbevolen energiebesparingsmaatregelen uitgesplitst naar buitensport en binnensport

	Totaal (n=58*)	Buitensport (n=40)	Binnensport (n=19)
Zonnepanelen	91	93	89
Ledverlichting binnenruimtes	86	83	95
Ledverlichting velden/hal	72	75	84
Isolatie	64	55	89
Monitoring energieverbruik	48	55	26
Zonneboiler	40	35	53
Isolerende beglazing	22	13	47
Apparatuur vervangen	21	28	11

* een enkele accommodatie heeft zowel buitenvelden als een sporthal, daardoor kunnen aantallen niet worden opgeteld.

Uit bovenstaande tabel valt op te maken dat vrij veel sportaccommodaties geschikt zijn om gebruik te maken van zonnepanelen als besparingsmaatregel. Daarnaast kan op korte termijn winst geboekt worden door de verlichting in de niet-sportgebonden ruimtes te vervangen door ledverlichting.

Voor buitensportaccommodaties is het vervangen van de veldverlichting door ledverlichting in veel gevallen interessant. Dit is wel zeer afhankelijk van branduren. Voor sporten zoals korfbal, die in de winter binnen plaatsvinden, is het vervangen door ledverlichting aanmerkelijk minder interessant dan voor sporten zoals voetbal, die wel in de winter buiten blijven spelen. Hoewel veldverlichting in veel van deze gevallen een grootverbruiker is, geven meerdere rapporten aan dat de terugverdientijd hiervan lang is.

Voor sporthallen zijn het aanbrengen van isolatie, zonnepanelen, zonneboilers en warmteterugwin-installaties vooral interessant. Daarnaast is het vervangen van halverlichting door led relevant. Daarbij moet wel rekening gehouden worden met sportspecifieke eisen in relatie tot lichtintensiteit.

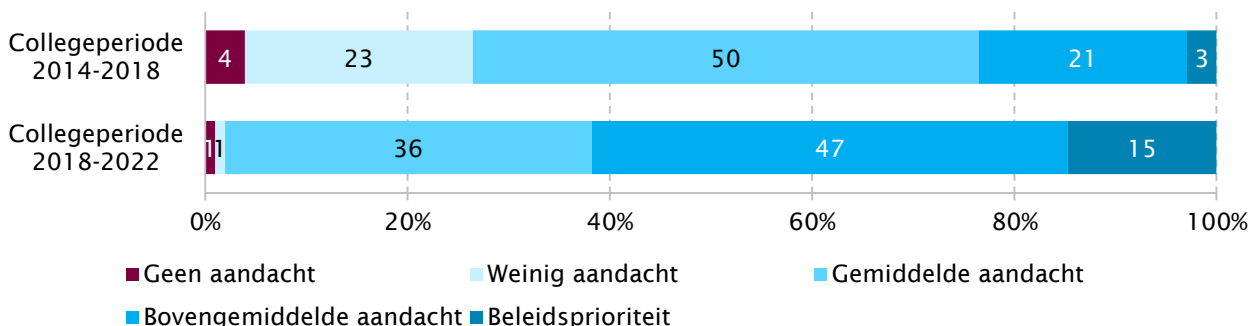
Het aantal energiescans waarop bovenstaande analyse is uitgevoerd, is relatief klein. Hierdoor is de generaliseerbaarheid naar de gehele sector mogelijk beperkt. In het kader van het sportakkoord voert NOC*NSF energiescans uit bij begeleidingstrajecten. Deze scans waren voor dit jaarrapport nog niet beschikbaar, maar kunnen vanaf 2020 geanalyseerd worden ten behoeve van het jaarrapport. De verwachting is dat deze scans op homogenere wijze worden uitgevoerd en gerapporteerd, waardoor op geaggregeerd niveau gedetailleerdere en beter te generaliseren uitspraken gedaan kunnen worden over maatregelen om energieverbruik uit fossiele middelen te minderen.

3.3 Duurzaamheid bij gemeenten

In deze paragraaf gaan we in op de wijze waarop bij gemeenten aandacht is voor duurzaamheid en voor duurzaamheidsmaatregelen zoals die in de vorige paragraaf zijn beschreven. We richten ons hierbij met name op de beleidsmatige aandacht voor het onderwerp.

In de huidige collegeperiode (2018-2022) van gemeenten staat verduurzaming van het sportvastgoed steeds meer op de agenda in vergelijking met de vorige collegeperiode (2014-2018). Meer dan de helft van de gemeenten geeft aan dat verduurzaming van het sportvastgoed bovengemiddelde aandacht (47%) zal krijgen of zelfs een beleidsprioriteit (15%) zal zijn (Hoekman & Van Eldert, 2019). In de vorige collegeperiode was dit nog respectievelijk 21 procent en 3 procent (figuur 3.2).

Figuur 3.2 Mate van aandacht voor verduurzaming van het sportvastgoed (in procenten van alle gemeenten, n=102)

Bron: Hoekman & Van Eldert, 2019.

Er zijn nog geen data voorhanden over de mate waarin door gemeenten wordt geïnvesteerd in duurzaamheidsmaatregelen gerelateerd aan sportvastgoed. Een vragenlijst over dit thema staat uit bij het VSG-panel en de uitkomsten hiervan worden gepubliceerd in de tussenrapportage in het voorjaar van 2020.

3.4 Duurzaamheid bij sportverenigingen

In deze paragraaf gaan we in op de wijze waarop bij sportverenigingen aandacht is voor duurzaamheid en voor duurzaamheidsmaatregelen. We richten ons hierbij op het gebruik van bestaande regelingen voor duurzaamheidsmaatregelen, de mate waarin duurzaamheidsmaatregelen worden getroffen en op de beleidsmatige aandacht voor het onderwerp en eventuele ervaren belemmeringen om hiermee aan de slag te gaan.

Subsidieregeling Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties (EDS-regeling)

Van 2016 tot en met 2018 was de subsidieregeling Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties (EDS-regeling) van kracht. De EDS-regeling had als doel om het investeren in energiebesparende maatregelen en duurzame energieopwekking bij sportaccommodaties door sportverenigingen en -stichtingen te stimuleren. De subsidie bedroeg voor sportverenigingen 30 procent van de subsidiabele kosten, voor sportstichtingen bedroeg dit 15 procent. Dit onderscheid werd gemaakt omdat sportstichtingen alle aan derden betaalde btw in aftrek konden brengen en sportverenigingen niet of slechts deels. Sinds 2019 is de regeling vervangen door de BOSA, die later in dit hoofdstuk aan bod komt.

In het Energieakkoord voor Duurzame Groei uit 2013 is energiebesparing aangeduid als één van de kernpunten om te komen tot een duurzame energievoorziening. In het Klimaatakkoord van 2019 is uitgesproken dat de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent moet zijn verminderd ten opzichte van 1990. De EDS-regeling draagt bij aan deze beleidsdoelen door het toepassen van energiebesparende maatregelen en duurzame energieopwekking bij sportverenigingen en -stichtingen te stimuleren.

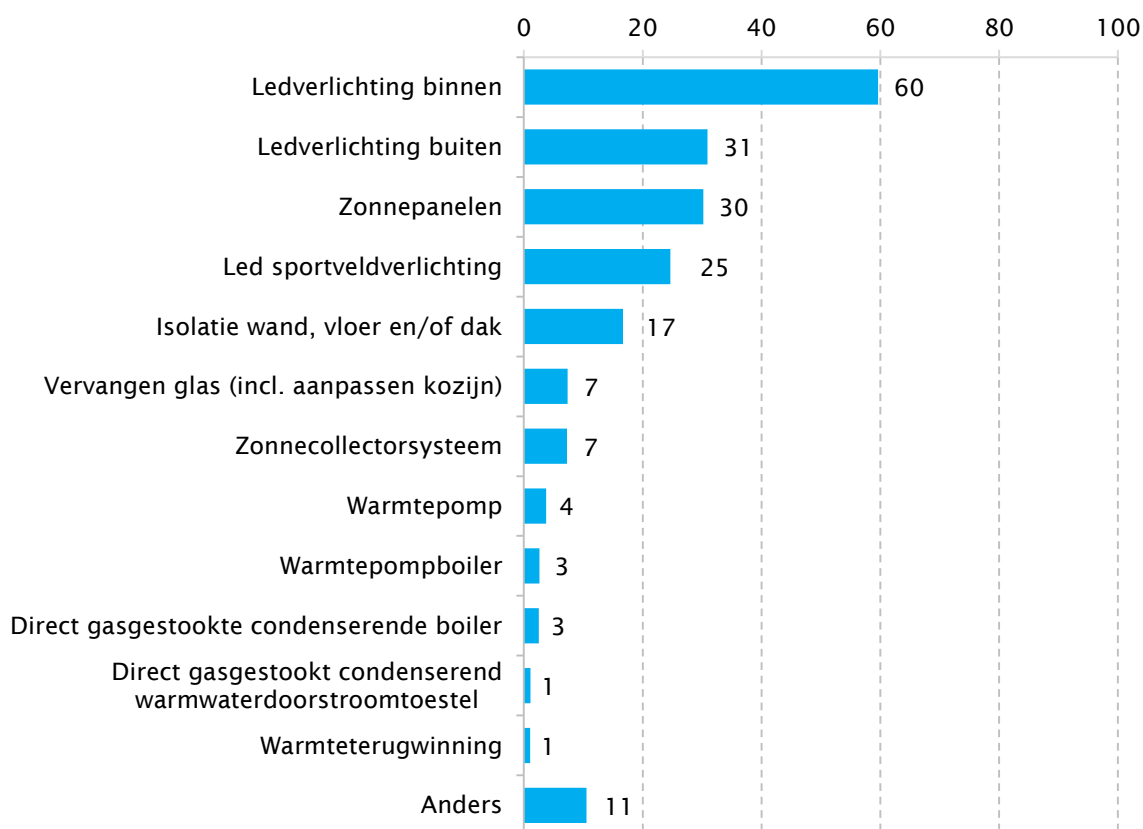
Ruim 1.500 sportverenigingen en 300 sportstichtingen hebben met behulp van de EDS-regeling geïnvesteerd in energiebesparende maatregelen en/of duurzame energieopwekking. In totaal is voor ruim € 66 miljoen geïnvesteerd in energiebesparende maatregelen en duurzame energie opwekking. Zonnepanelen (49%) en sportveldverlichting (39%) waren veelvoorkomende maatregelen in subsidieaanvragen.

De EDS-regeling lijkt de gewenste uitkomst te hebben gehad. In 2014 beschikte 14 procent van de verenigingen over ledverlichting en 3 procent over zonnepanelen. In 2019 hebben 46 procent van de verenigingen ledverlichting en 18 procent zonnepanelen. Aangezien slechts 11 procent van de aanvragers aangeeft dat ze exact dezelfde investering ook zonder de EDS-regeling gedaan zouden hebben, is het aannemelijk dat de EDS-regeling een rol heeft gespeeld in deze toename.

Duurzaamheidsmaatregelen en achtergronden

In het voorjaar van 2019 heeft het Mulier Instituut gevraagd naar duurzaamheid(sbeleid) bij sportverenigingen. 45 procent van de sportverenigingen gaf daarbij aan in de afgelopen drie jaar geïnvesteerd te hebben in energiebesparende maatregelen of duurzame energieopwekking. Vooral verenigingen die over een eigen accommodatie en kantine beschikken hebben in de afgelopen drie jaar geïnvesteerd. Energiebesparende maatregelen zijn het populairst; 42 procent van de sportverenigingen heeft maatregelen getroffen die in die categorie te scharen zijn. 14 procent van de sportverenigingen heeft geïnvesteerd in duurzame energieopwekking. Drie van de vier populairste maatregelen zijn investeringen die verband houden met ledverlichting: binnenverlichting, buitenverlichting en sportveldverlichting.

Figuur 3.3 Maatregelen waar sportverenigingen de afgelopen 3 jaar in geïnvesteerd hebben (% sportverenigingen, n=190)

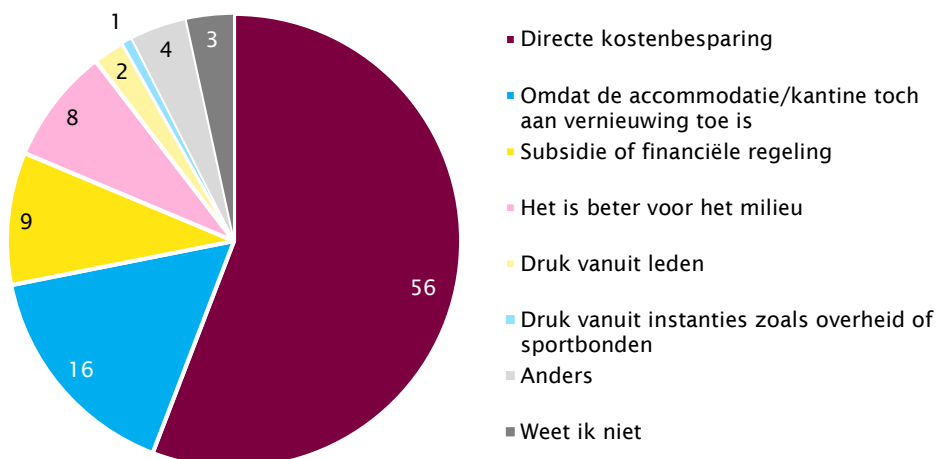

Bron: Mulier Instituut, Verenigingspanel voorjaar 2019.

De ledverlichting wordt door 83 procent van de verenigingen gefinancierd uit eigen vermogen of opgebouwde reserves (niet in figuur). Investerings in zonnepanelen worden vooral uit eigen vermogen of opgebouwde reserves (68%) én via een subsidieregeling van de overheid (56%) gerealiseerd; hier is in veel gevallen sprake van een combinatie van de twee. Een deel van het bedrag wordt uit eigen vermogen betaald en een deel komt uit een overheidssubsidie.

Het vaakst genoemde argument (56%, figuur 3.4) van verenigingen voor het investeren in een energiebesparende maatregel of duurzame opwekking van energie is directe kostenbesparing. Daarnaast is voor verenigingen het natuurlijke vervangmoment een mooie gelegenheid om een energiebesparende maatregel door te voeren. Vooral bij kleine verenigingen speelt de mogelijkheid tot subsidie of een andere financiële regeling een rol.

Figuur 3.4 Belangrijkste argument om te investeren in energiebesparende maatregelen of duurzame opwekking (% sportvereniging, n=190)

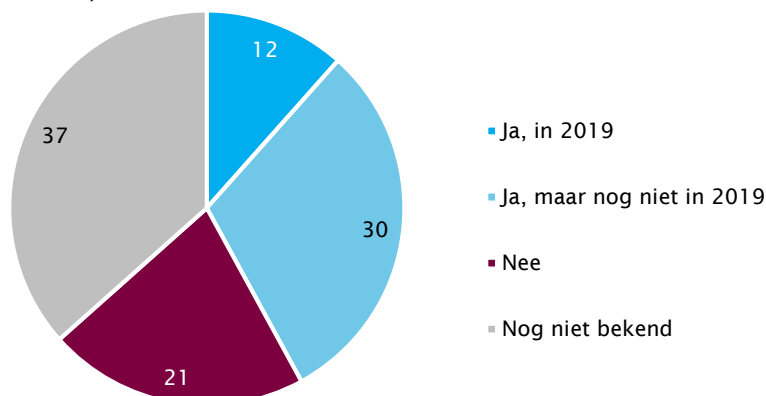

Bron: Mulier Instituut, Verenigingspanel voorjaar 2019.

Eén op de tien verenigingen geeft aan van plan te zijn om in 2019 te investeren in energiebesparende maatregelen of duurzame energieopwekking. Een kwart van de verenigingen is wel van plan te investeren, maar nog niet in 2019. De voornaamste belemmering voor verenigingen (47%) om niet (meer) te investeren in energiebesparende maatregelen of duurzame energieopwekking is het gebrek aan financiën. Andere belangrijke belemmeringen voor verenigingen zijn de aanwezigheid van onvoldoende kennis over soortgelijke maatregelen, of dat het verenigingskader er de tijd niet voor heeft.

Twee op de drie verenigingen met een eigen accommodatie en/of kantine geven aan dat ze niet bekend zijn met de stimulering bouw en onderhoud van sportaccommodaties (BOSA) van het ministerie van VWS. Verenigingen die wél op de hoogte zijn, hebben vaak in de afgelopen jaren al geïnvesteerd in energiemaatregelen of hebben plannen om dit te doen. In totaal geven twee op de vijf verenigingen aan belangstelling te hebben om gebruik te maken van de BOSA. In de volgende paragraaf wordt de huidige stand van zaken van de BOSA besproken.

Figuur 3.5 Belangstelling van verenigingen om van de subsidieregeling BOSA gebruik te maken (% sportvereniging, n=351)

Bron: Mulier Instituut, Verenigingspanel voorjaar 2019.

Stimulering bouw en onderhoud van sportaccommodaties (BOSA)

Via de BOSA regeling kunnen sportverenigingen en -stichtingen 20 procent van de kosten voor sportaccommodaties en activiteiten als subsidie aanvragen bij het ministerie van VWS. Daarbij kan voor een energiebesparende maatregel of een maatregel die de toegankelijkheid van de accommodatie verbetert een extra 15 procent subsidie worden verstrekt. Het oorspronkelijke budget hiervoor bedroeg € 87 miljoen, maar dit is recent bijgesteld naar € 80 miljoen. Hierbij is € 7 miljoen overgeheveld naar de regeling specifieke uitkering stimulering sport (SPUK Sport), vanwege de overvraging op deze regeling en de aanvragen van sportbedrijven binnen de SPUK Sport.

Tot en met 31 oktober 2019 zijn in totaal 1.730 aanvragen gedaan voor een bedrag van bijna € 89 miljoen. Van deze aanvragen is ongeveer een kwart ingetrokken, buiten behandeling of afgewezen (423 aanvragen). Bij 575 aanvragen is overgegaan tot subsidieverlening met in totaal een waarde van € 48,3 miljoen. Het betreft hier subsidie voor activiteiten die door de aanvragende partij al zijn uitgevoerd en betaald. Bij 271 aanvragen is de subsidie vastgesteld en betreffen het activiteiten die op het moment van aanvragen nog moeten plaatsvinden en nog moeten worden betaald. Het gaat hier om een subsidiebedrag van in totaal € 3,2 miljoen (tabel 3.2). Verleende aanvragen kennen een hoger aanvraagbedrag (gemiddeld bedrag van € 23.000 per aanvraag ten opzichte van gemiddeld € 5.000 bij vastgestelde aanvragen), omdat aan een ondergrens voldaan moest worden om in aanmerking te komen voor voorfinanciering op basis van offertes.

Tabel 3.2 Subsidieaanvragen BOSA naar status, uitgesplitst naar soorten subsidieregelingen (in euro's x 1.000, t/m 31-10-2019)

Status	Aantal aanvragen	Duurzaamheid en toegankelijkheid	Overig	Totaal
Verleend	575	13.305	34.963	48.268
Vastgesteld	271	1.364	1.810	3.175
In behandeling	461	3.545	7.506	11.051
Ingetrokken	259	3.280	11.476	14.756
Buiten behandeling	89	1.950	7.585	9.534
Afgewezen	75	509	1.501	2.010
Totaal	1.730	23.953	64.840	88.793

Bron: DUS-I, 2019. Bewerking: Mulier Instituut.

In totaal zijn, tot en met 31 oktober 2019, 846 subsidieaanvragen 'goedgekeurd' (verleend of vastgesteld). Hiervan is 83 procent afkomstig van buitensportverenigingen of -stichtingen. Tezamen hebben de buitensportorganisaties vanuit de BOSA-regeling voor bijna € 39 miljoen aan subsidie toegewezen gekregen (tabel 3.3). Hiervan is € 11,6 miljoen afkomstig van de aanvullende regeling voor aanpassingen in de toegankelijkheid en duurzaamheid van de accommodatie.

In totaal is een kleine € 15 miljoen toegekend aan subsidie voor maatregelen en/of activiteiten die de duurzaamheid of toegankelijkheid van een accommodatie verbeteren. Aangezien subsidie aangevraagd kon worden voor 35 procent van de investering in duurzaamheid en toegankelijkheid, is het totale bedrag dat door de aanvragende partijen werd/wordt geïnvesteerd ongeveer drie keer zo groot. Naast de € 15 miljoen uit subsidie is er door de sportorganisaties zelf ruim € 27 miljoen geïnvesteerd, waarmee de totale investeringen in de verbetering van duurzaamheid en toegankelijkheid neerkomen op € 42 miljoen.

Tabel 3.3 Verleende en vastgestelde subsidieaanvragen BOSA per type sportorganisatie (in euro's x 1.000, t/m 31-10-2019)

Type organisatie	Aantal aanvragen	Duurzaamheid en toegankelijkheid	Overig	Totaal
Buitensport	701	11.606	27.180	38.785
Binnensport	61	1.254	4.986	6.240
Zwemsport	29	1.132	1.062	2.195
Niet indeelbaar ¹	55	677	3.545	4.222
Totaal	846	14.669	36.773	51.443

In werkelijkheid is vermoedelijk sprake van hogere investeringen omdat gelet op de beperkte bekendheid van de regeling (zie de uitkomsten uit verenigingspanelen) niet alle sportorganisaties gebruik hebben gemaakt van de subsidiemogelijkheid. Daarnaast is sprake van een ondergrens in uitgaven om een subsidieaanvraag in te mogen dienen. Wanneer met duurzaamheidsmaatregelen of verbeteringen in de toegankelijk onvoldoende kosten gemoeid zijn om aan die grens te voldoen, dan vallen die investeringen niet onder deze regeling en zijn de uitgaven ook niet zichtbaar in de statistieken van deze regeling.

3.5 Kunstgrassportvelden

Vanuit duurzaamheidsaspecten is aandacht voor de circulariteit van sportvelden. Hierbij is in het bijzonder aandacht voor de kunstgrasvelden vanwege de afvalproblematiek bij vervanging van de toplagen. In het voorjaar van 2019 deed de RVO in opdracht van het ministerie van VWS een SBIR-oproep voor milieuvriendelijke sportvelden. Hierin werden twee thema's benoemd: circulaire sportvelden en milieuvriendelijk beheer (zie paragraaf 3.5). In het kader van circulaire sportvelden werd € 1.750.000 beschikbaar gesteld voor het bedenken en ontwikkelen van een veilig en 100 procent hoogwaardig en economisch rendabel recyclebaar kunstgrassportveld dat valt binnen een gesloten systeem. In juni 2019 werden de winnaars van deze oproep bekendgemaakt:

- Sweco Nederland: ontwikkeling van een sportmat van bioplastics
- Recreational systems: Eureka Artificial Turf Systems
- TenCate Grass: Innovative Durable Compact and Recycable Artificial Grass
- Re-Match A/S: Recyclebare kunstgrasvelden door selectief oplossen van plastics uit kunstgrasmatten

Dit zijn interessante nieuwe initiatieven, maar bieden nog geen oplossing voor de huidige kunstgrassportvelden die in Nederland aanwezig zijn. Zodoende is het relevant om in beeld te hebben hoeveel kunstgrasvelden er in Nederland zijn, waar ze liggen en wanneer ze vervangen moeten worden. Zo ontstaat een goed beeld van wanneer waar een overschot van afgeschreven kunstgrasvelden ontstaat. Tegen die achtergrond bieden we hieronder een overzicht van de aanwezige kennis over de aanwezigheid van kunstgrassportvelden in Nederland.

In Nederland wordt door verschillende buitensporten gebruikgemaakt van kunstgrasvelden. In 2007 lagen vijfhonderd kunstgrasvoetbalvelden in Nederland (Hoekman & Van den Heuvel, 2007) en bijna 1.200

¹ Dit zijn (gemeentelijke) sportbedrijven of -stichtingen die in één aanvraag voor meerdere typen sportaccommodaties subsidie hebben aangevraagd, en zo niet onder te verdelen zijn in één van de typen.

kunstgrasvoetbalvelden in 2010 (Hoekman et al. (red.), 2013). In 2019 zijn op basis van de huidige inzichten in de DSA 1.453 voetbalkunstgrasvelden geregistreerd (tabel 3.4). Eén op de vijf voetbalvelden een kunstgrasveld en is op 41 procent van de voetbalaccommodaties een kunstgrasveld aanwezig. Daarnaast is tegenwoordig meer dan de helft van de tennisbanen in Nederland een kunstgrasbaan. Dit is vooral te wijden aan de recente toename van roodzandkunstgrasbanen (smashcourt). Bij hockey is vrijwel elk geregistreerd veld tegenwoordig van kunstgras. Hierbij is nog onderscheid te maken tussen zandingestrooid kunstgras en (semi-)watervelden. Meer dan een kwart van de korfbalvelden is een kunstgrasveld. Het groeiend aantal kunstgrasvelden en -banen in Nederland verdient aandacht uit oogpunt van de circulariteit van sportvelden.

Tabel 3.4 Aanwezigheid kunstgrasvelden in Nederland naar doeleinde en type in 2019 (in aantallen en procenten)

Sport	Aantal kunstgrasbanen/-velden	% van alle banen/velden
Voetbal	1.453	20%
Tennis ²	5.631	54%
Hockey	898	99%
Korfbal	126	27%

Bron: Database Sportaanbod (DSA), Mulier Instituut, 2019.

Van alle kunstgrasvoetbalvelden in Nederland is ruim 90 procent (Bron: KNVB, 2019) ingestrooid met rubbergranulaat (infill van rubberen korreltjes). In 2018 bracht het RIVM een rapport uit over de milieueffecten van het gebruik van rubbergranulaat op kunstgrasvoetbalvelden. In dit onderzoek zijn 10 velden geselecteerd die aangelegd waren vóór 2010, in de nabijheid lagen van een sloot en waar een drainagesysteem aanwezig was. Daarnaast lagen al deze kunstgrasvelden op een sportpark waar ook natuurgrasvelden aanwezig waren, zodat die als referentielocaties konden worden gebruikt. De belangrijkste conclusie van het rapport is dat in de bermgrond rondom de onderzochte kunstgrasvelden duidelijke verhogingen zijn waargenomen van een aantal stoffen (cadmium, kobalt, zink, PAK's en minerale oliën). Hierbij is aangetoond dat deze verhogingen veroorzaakt zijn door de rubberdeeltjes in het milieu. Dat is slecht voor het ecosysteem in de bermgrond rond de velden, maar spelende kinderen die per ongeluk die bermgrond binnenkrijgen lopen geen gevaar. Het grond- en nabije slootwater is niet verontreinigd door de infill (RIVM, 2018).

Een andere ontwikkeling die relevant is in het kader van kunstgrasvelden betreft de aanvraag van de Europese Commissie bij het Europees Agentschap voor chemische stoffen (ECHA) om een restrictie te ontwerpen voor het gebruik van opzettelijk toegevoegde microplastics. Hieronder vallen de rubberen en plastic korrels die als infill voor (vooral voetbal-)kunstgrasvelden wordt gebruikt. Het is nog onduidelijk of de plastic vezels van de 'kunstgrassprietten', die bijvoorbeeld als gevolg van slijtage loskomen, ook onder deze regeling vallen. Dan zouden namelijk alle kunstgrasvelden met deze beperking te maken krijgen.

Zoals eerder genoemd zijn veel van de Nederlandse kunstgrasvelden in het eerste decennium van deze eeuw aangelegd. Dat betekent dat veel kunstgrasvelden 10-15 jaar oud zijn, en deze toplagen veelal aan vervanging toe zijn. Tot eind 2018 is in Nederland ongeveer 61.000-75.000 ton kunstgras/zand/infill verwijderd (presentatie Marcel Bouwmeester, VSG-kennisdag, 2019). De matten en infill moeten verwerkt worden door een erkend verwerker, maar die kunnen deze hoeveelheid niet aan.

² Het aantal banen met zandkunstgras en roodzandkunstgras zijn hier samengevoegd.

Er is nog onvoldoende zicht op wanneer de kunstgrasvelden aan vervanging toe zijn en de registratie van kunstgrasvelden kan worden verbeterd. In de komende jaren wordt ingezet op het gebruik van infraroodbeelden om een beter beeld te krijgen van de aanwezige kunstgrasvelden en de staat waarin deze verkeren.

3.6 Green Deal Sportvelden

Sinds 2016 is het professioneel gebruik van bestrijdingsmiddelen op een harde ondergrond buiten de landbouw niet meer toegestaan. Eind 2017 werd dit verbod uitgebreid naar onverharde terreinen buiten de landbouw, maar sportvelden zijn daarvoor uitgezonderd omdat de speelkwaliteit van en veiligheid op sportvelden gewaarborgd moet blijven.

De Green Deal Sportvelden (GDS) is in oktober 2015 ondertekend door de toenmalige staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, de toenmalige minister van Economische Zaken, NOC*NSF, de Nederlandse Golf Federatie, de Nederlandse Greenkeepers Associatie, de Nederlandse Vereniging van Golfaccommodaties, de VSG, de BSNC, de VHG en CUMELA Nederland (Staatscourant, 2016).

De doelen van de Green Deal Sportvelden zijn:

- a. Dat met ingang van het jaar 2020 geen gewasbeschermingsmiddelen meer worden gebruikt op sportvelden, behalve in die situaties waarin dat strikt noodzakelijk is;
- b. Dat beargumenteerde voorstellen worden gedaan voor die situaties waarin het gebruik van bepaalde gewasbeschermingsmiddelen vooralsnog noodzakelijk is;
- c. Dat in die resterende situaties alleen gewasbeschermingsmiddelen met een laag risico worden ingezet zodra die voor de betreffende toepassing beschikbaar en voldoende effectief zijn.

In het kader van de GDS is een Kernteam Monitoring opgericht, met vertegenwoordigers van de Rijksoverheid (ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, RIVM), NOC*NSF, de Nederlandse Golfsport, BSNC, VSG, VHG en CUMELA Nederland. In de GDS is beschreven dat het Kernteam Monitoring een plan opstelt voor de monitoring van het actuele gebruik van gewasbeschermingsmiddelen op sportvelden om inzicht te krijgen in de resultaten van de GDS. Het plan bestaat uit een nulmeting uit 2015/2016, een tussenevaluatie over 2017 en een eindevaluatie over 2020.

In 2018 is door het RIVM een rapport uitgebracht over de nulmeting. Hierin is beschreven dat voor nagenoeg alle buitensporten het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen grote overeenkomsten vertoont. De golfsport is hierop de uitzondering, aangezien deze een andere opbouw van het sportveld heeft en andere eisen stelt aan het veld. In het RIVM-rapport wordt geconcludeerd dat alleen de respons vanuit de golfsport hoog genoeg (75%) is om de monitoring bij voort te zetten. Voor de overige veldsporten is verdere monitoring op basis van de verzamelde data over 2015/2016 niet mogelijk door te geringe respons. In 2019 is een nieuwe planvorming voor de GDS opgesteld waarin wordt benoemd dat voor de overige buitensporten zal worden gewerkt met referentiegroepen.

In het plan voor de laatste periode van de GDS (tot en met 2021) wordt door de stuurgroep benoemd dat in 2020 een volledige implementatie van de resultaten van de GDS nog niet gerealiseerd zal zijn en dat een doorloop nodig is. Hierbij wordt de koppeling met het deelakkoord Duurzame Sportinfrastructuur van het sportakkoord gemaakt, waarbij de GDS zoveel mogelijk geïntegreerd zal worden in een totaalaanpak voor duurzame sportvelden. Voor sportvelden geldt tot en met 2022 een uitzondering om, daar waar geen werkend alternatief is, voor een beperkt aantal plagen (zoals bepaalde onkruiden, schimmels en insecten) gewasbeschermingsmiddelen te mogen gebruiken. Waar alternatieven moeten worden ontwikkeld biedt de innovatieregeling daarvoor mogelijkheden. Middels de SBIR-oproep milieuvriendelijke sportvelden is in het 2019 € 1.050.000 beschikbaar gesteld voor te ontwikkelen producten en diensten die het gebrek aan

cultuurtechnische maatregelen tegen onkruiden, ziekten (schimmels) en plagen (emelten) konden verhelpen. In juni 2019 werden de winnaars van deze oproep bekendgemaakt:

- Ramm: Automatisch elektrisch onkruid bestrijden van sportvelden
- Bayer CropScience: oplossing voor emelten en engerlingen
- Grootgroener: sportveldenbeheer zonder chemie

De uitkomsten van de verschillende trajecten die nu opgestart worden, alsmede van de GDS-regeling, worden meegenomen in de toekomstige rapportages over de duurzame sportinfrastructuur.

4. Exploitatie- en beheervraagstukken

Björn Schadenberg & Peter van Eldert

Nederland staat bekend om haar fijnmazige sportinfrastructuur (Hoekman & Breedveld, 2013; Hoekman, Breedveld & Kraaykamp, 2016). Deze sterke sportinfrastructuur is grotendeels te danken aan de faciliterende rol die de lokale overheid inneemt. Gemeenten zien van oudsher een rol voor zichzelf weggelegd om te voorzien in sportaccommodaties voor de burger. Met name in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw heeft een bouwgolf van sportaccommodaties plaatsgevonden, samenhangend met de democratisering van de sport en de uitbouw van de verzorgingsstaat (Van der Poel et al., 2016). Tegenwoordig is er sprake van een veelvoud van aanbieders van sportaccommodaties. Naast gemeenten bestaan er tal van stichtingen, sportbedrijven en marktpartijen die een rol spelen in de exploitatie van sportaccommodaties.

In dit hoofdstuk bespreken we de aanwezige kennis en inzichten over exploitatievormen voor verschillende typen sportaccommodaties.

4.1 Exploitatievormen van sportaccommodaties

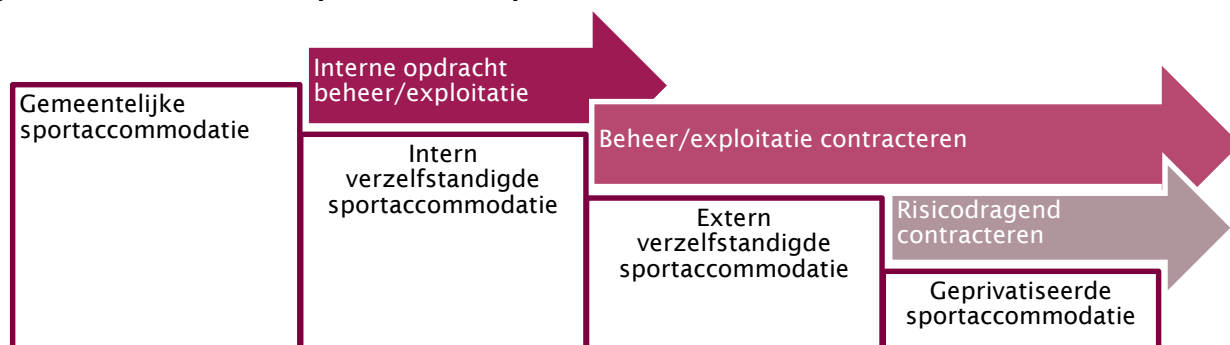
Onder exploitatie van een sportaccommodatie vallen alle taken die zowel de software (planning, communicatie met gebruikers etc.) als de hardware (beheer van accommodatie, onderhoud etc.) aangaan (Hoekman et al., nog te verschijnen).

Exploitatievormen

Vier exploitatievormen van sportaccommodaties kunnen worden onderscheiden (figuur 4.1). Bij een gemeentelijke sportaccommodatie is de gemeente eigenaar van de sportaccommodatie en financieel en bestuurlijk verantwoordelijk. Ook de exploitatie van de accommodaties is in handen van de gemeente. Bij intern verzelfstandigde sportaccommodaties liggen de exploitatietaken bij een zelfstandig gezet onderdeel van de gemeente. Het onderdeel van de gemeente krijgt, voor de uitvoering van de exploitatietaken, een budget waarbij afspraken zijn vastgelegd in een contract. De gemeente is ook in dit geval verantwoordelijk voor beleid en uitvoering, maar heeft deze taken en verantwoordelijkheden wel van elkaar gescheiden. In het geval van een extern verzelfstandigde sportaccommodatie is een organisatie of bedrijf met een eigen rechtspersoonlijkheid verantwoordelijk voor de exploitatietaken. Een extern verzelfstandigde organisatie geniet een bepaalde mate van zelfstandigheid, en is (mede) verantwoordelijk voor de taakuitvoering. De gemeente blijft risicodragend ten aanzien van de sportaccommodatie, en blijft daarmee eindverantwoordelijk en behoudt invloed via de exploitatieovereenkomst of als aandeelhouder, bestuurder of toezichthouder. Bij een geprivatiseerde sportaccommodatie is een private organisatie de eigenaar of risicodragend van de accommodatie, en draagt de bestuurlijke en financiële verantwoordelijkheid. Ook regelt deze private organisatie alle exploitatietaken.

Verzelfstandiging is het proces van overdragen van (een aantal) exploitatietaken naar een intern organisatieonderdeel losstaand van de gemeentelijke organisatie of naar een externe organisatie. Bij privatisering worden de exploitatietaken risicodragend overgedragen, daarbij kan eventueel ook het eigendom van de accommodatie overgedragen worden aan een externe partij. Een gemeente kan op voorhand contractuele afspraken maken met de private partij zodat bijvoorbeeld het belang van verenigingen gediend wordt of de aansluiting bij gemeentelijk beleid gewaarborgd blijft. Deprivatisering is het omgekeerde proces van het terugnemen van het risico van de exploitatie of het eigendom door de gemeente.

Figuur 4.1 Vormen van exploitatie van sportaccommodaties

Bron: Hoekman, Floor & Van Stam, nog te verschijnen.

Er is geen registratie beschikbaar van exploitatievormen van sportaccommodaties. Gefragmenteerd is data voorhanden uit diverse vragenlijstonderzoeken en deels via registraties van bijvoorbeeld de Kamer van Koophandel.

Gemeentelijk exploitatiebeleid

In het merendeel van de Nederlandse gemeenten ligt de exploitatie van (een deel van) de gemeentelijke sportaccommodaties bij een gemeentelijke dienst of afdeling Sport (en Recreatie) dan wel voor maatschappelijk vastgoed (tabel 4.1). In veel gemeenten is echter sprake van meerdere exploitatievormen, waarbij met name verschillen bestaan in de exploitatie van enerzijds de binnensportaccommodaties en anderzijds de buitensportaccommodaties.

Tabel 4.1 Vormgeving exploitatie gemeentelijke sportaccommodaties in 2016 (in procenten van alle gemeenten, n=240)

In een gemeentelijke dienst/afdeling Sport (en Recreatie)	50
In een gemeentelijke dienst/afdeling voor maatschappelijk vastgoed	35
Door een private partij die van de gemeente een exploitatiesubsidie ontvangt	24
Extern verzelfstandigd sportbedrijf	9
Intern verzelfstandigd sportbedrijf	4
Extern verzelfstandigd bedrijf voor maatschappelijk vastgoed	3
Intern verzelfstandigd bedrijf voor maatschappelijk vastgoed	0
Anders	13
Weet niet, niet van toepassing	3

Bron: Mulier Instituut/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Private sector

In absolute aantallen neemt het aantal sportaccommodaties dat in Nederland wordt geëxploiteerd door een private partij toe (tabel 4.2). Het gaat hier om commerciële organisaties (eenmanszaken, nv's of bv's) en niet-commerciële organisaties (stichtingen) die staan ingeschreven bij de Kamer van Koophandel en als hoofdactiviteit de exploitatie van één of meer sportaccommodaties hebben. Met name het absolute aantal buitensportaccommodaties dat in private handen is, is tussen 2012 en 2015 toegenomen (+47%). Gegevens van het CBS voor het jaar 2018 zijn nog niet beschikbaar.

Tabel 4.2 Aantal particulier geëxploiteerde sportaccommodaties naar type accommodatie in de periode 2000-2015 (in absolute aantallen)

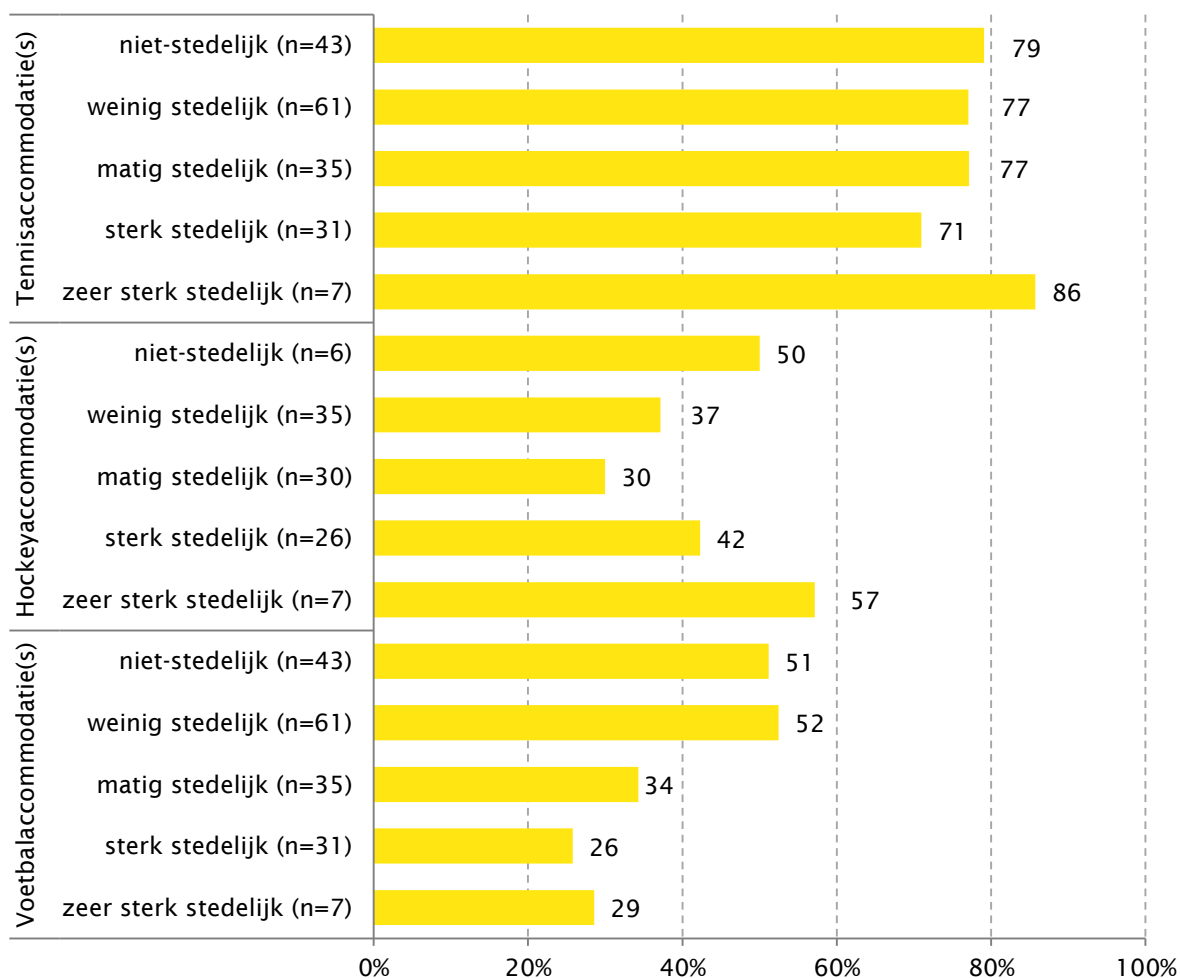
	2000	2003	2006	2009	2012	2015
Binnensportaccommodaties	1.240	1.165	1.130	1.250	1.240	1.440
Buitensportaccommodaties	850	880	785	940	1.090	1.250
Zwembaden	440	495	455	490	475	480
Totaal	2.525	2.540	2.370	2.680	2.805	3.170

Bron: CBS, 2000-2015.

Hockey-, tennis- en voetbalaccommodaties

Hockey, tennis en voetbal zijn, samen met golf, de grootste veldsporten in Nederland. Voetbal- en hockeyaccommodaties zijn overwegend in eigendom van gemeenten en tennisaccommodaties zijn overwegend in private handen (zie figuur 4.2). De verschillen tussen voetbal en tennis zijn vanuit een historisch perspectief goed te verklaren. Voetbal werd als volkssport in beginsel ondersteund door de overheid als verantwoorde vrijetijdsbesteding. Tennis was een elitaire sport waar sporters zelf in hun accommodatie moesten voorzien. Tegenwoordig investeren gemeenten weliswaar ook in tennisbanen, maar nog wel altijd duidelijk in mindere mate dan bij andere buitensporten het geval is.

Figuur 4.2 Aandeel gemeenten met een geprivatiseerde tennis-, hockey- of voetbalaccommodatie naar stedelijkheid in 2013 (in procenten van de gemeenten waarin de betreffende accommodatie aanwezig is)

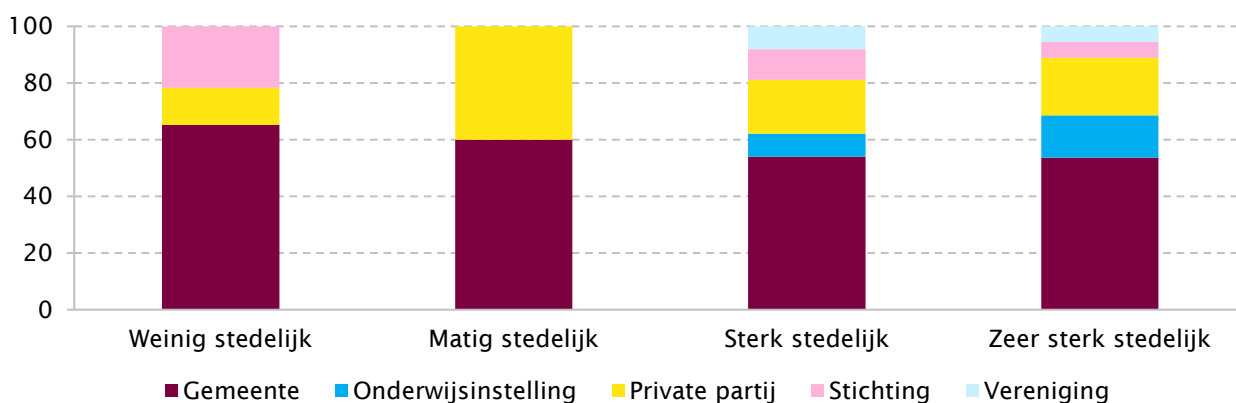
Bron: Betaalbaarheid buitensportaccommodaties, 2013.

De mate van geprivatiseerde sportaccommodaties voor voetbal verschilt overigens tussen stedelijke gemeenten en plattelandsgemeenten (figuur 4.2). Voetbalaccommodaties zijn vaker geprivatiseerd in plattelandsgemeenten dan in stedelijke gemeenten. Een verklaring voor de grote mate van geprivatiseerde voetbalaccommodaties in plattelandsgemeenten kan gelegen zijn in de hechtere gemeenschappen, de grotere vrijwilligersparticipatie en het sterkere agrarische karakter van de omgeving die wellicht een meer open houding tot het zelf verrichten van onderhoud en beheer van de accommodatie tot gevolg heeft.

Sporthallen

Sporthallen zijn veelal in eigendom van gemeenten. De gemeente verzorgt in de meeste gevallen eveneens de exploitatie (56%). Een vijfde van de sporthallen wordt geëxploiteerd door een private partij. In veel gevallen betreft dit een sporthal in gemeentelijke eigendom waarvan de exploitatie is overgedragen aan een private partij die van de gemeente een exploitatiesubsidie ontvangt (o.a. Optisport, Sportfondsen Nederland, LACO, etc.). In minder stedelijke gemeenten komt het vaker voor dat de exploitatie van de sporthallen bij de gemeente ligt. In meer stedelijke gemeenten is het beeld meer divers (figuur 4.3). Hierbij dient opgemerkt te worden dat maar voor een beperkt aantal sporthallen inzicht is in de exploitatievorm.

Figuur 4.3 Type exploitant sporthallen naar gemeentestedelijkheid (in procenten, n=124)

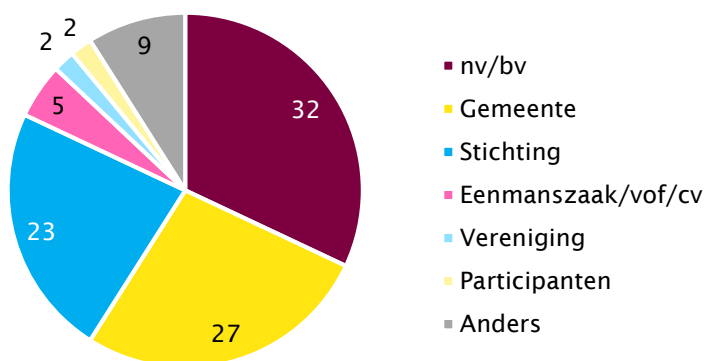

Bron: Database Sportaanbod, 2019

Zwembaden

In 2012 werd een kwart van de zwembaden in Nederland geëxploiteerd door gemeenten (figuur 4.4). In de zwembranche is sindsdien een duidelijke trend ingezet: gemeenten hebben zich steeds meer teruggetrokken en de exploitatie van de zwembaden overgedragen aan commerciële exploitanten en stichtingen. Sportfondsen Nederland, Optisport Exploitaties, Laco Exploitaties en de ConeGroup zijn tegenwoordig belangrijke exploitanten als het om zwembaden gaat.

Figuur 4.4 Exploitatievorm zwembaden in 2012 (in percentages van het totaal, n=538)

Bron: Zwemmonitor, 2012.

De meest recente informatie over exploitatievormen van zwembaden, is afkomstig uit de zwemmonitor uit 2012. In het monitorplan is de komende jaren aandacht voor een betere registratie van exploitatievormen in de DSA, waarbij ook zwembaden mee worden genomen.

4.2 Gemeentelijke uitgaven aan sportaccommodaties

Alle uitgaven van gemeenten worden geregistreerd in het systeem Informatie voor Derden (IV3). Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) stelt deze gegevens vanaf 2010 beschikbaar. Vanaf 2017 worden de sportuitgaven uitgesplitst in twee taakvelden: 1) sportbeleid en activering en 2) sportaccommodaties. Onder sportbeleid en activering behoren de kosten en baten voor de niet-fysieke maatregelen ter stimulering van professionele- en amateursport. Onder sportaccommodaties behoren alle kosten en baten aan accommodaties voor sportbeoefening.

Sportuitgaven

In 2018 kwam 1,6 procent van alle gemeentelijke uitgaven direct ten goede aan sport. Dit percentage is gelijk aan 2017. De gemeentelijke uitgaven aan sport bedroegen in 2018 ruim 1,4 miljard euro. Hiertegenover stond ruim 360 miljoen euro aan baten. Drie kwart (74%) van de netto-uitgaven van gemeenten komt voor de rekening van het taakveld sportaccommodaties, de rest voor sportbeleid en activering. Ten opzichte van 2017 werd in 2018 relatief meer geld besteed aan het taakveld sportaccommodaties ten opzichte van sportbeleid en activering (tabel 4.3).

Tabel 4.3 Uitgaven en inkomsten gemeenten (in euro's x 1.000) en het percentage van (netto-)uitgaven van alle uitgaven van de gemeenten in 2017 en 2018

	Sport (totaal)	Sportbeleid en activering	Sportaccommodaties
2018			
Lasten	1.448.044	310.672	1.137.372
Baten	363.975	25.261	338.714
Netto	1.084.069	285.411	798.658
2017			
Lasten	1.428.327	323.858	1.104.469
Baten	372.567	21.300	351.267
Netto	1.055.760	302.558	753.202

Bron: IV3-data CBS, 2017 en 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

Per inwoner gaven gemeenten in 2018 gemiddeld netto circa 64 euro aan sport uit (tabel 4.4). Hiervan kwam 17 euro ten goede aan het taakveld sportbeleid en activering, en 47 euro aan sportaccommodaties. Ten opzichte van 2017 zijn de gemeentelijke uitgaven aan sport met 2 procent toegenomen, vergelijkbaar met indexering. Relatief meer geld is ten goede gekomen aan sportaccommodaties.

Tabel 4.4 Netto-uitgaven (in euro's) per inwoner in 2017 en 2018

	Sport (totaal)	Sportbeleid en activering	Sportaccommodaties
2018	63,6	17,0	46,6
2017	62,4	18,1	44,4
Index (2018/2017)	1,02	0,94	1,05

Bron: IV3-data CBS, 2017 en 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

De uitgaven binnen het taakveld sportaccommodaties kunnen onderverdeeld worden in drie groepen: investeringen/afschrijvingen, interne exploitatie en externe exploitatie³. Investerings/afschrijvingen betreffen naast afschrijvingen ook kosten voor de aankoop van grond voor nieuw te bouwen accommodaties. Onder interne exploitatie vallen de kosten en opbrengsten die samenhangen met de exploitatie van een accommodatie door een gemeente. Dit betreffen bijvoorbeeld huuropbrengsten, entreegelden, salarissen en de inhuur van onderhoudsbedrijven. Onder externe exploitatie vallen de kosten en opbrengsten in de situatie dat de exploitatie van sportaccommodaties in handen ligt van een bedrijf of stichting die hiervoor subsidie van de gemeente ontvangt.

De investeringen en afschrijvingen vormen de grootste kostenpost binnen de gemeentelijke uitgaven aan sportaccommodaties. In 2018 lagen de uitgaven voor externe exploitatie gemiddeld genomen hoger dan de uitgaven voor interne exploitatie. Vergeleken met 2017 is er een verschuiving in de exploitatiekosten waar te nemen. In 2017 waren de uitgaven voor interne exploitatie juist hoger dan de uitgaven voor externe exploitatie (tabel 4.5). Deze verschuiving zou kunnen suggereren dat gemeenten meer inzetten op externe exploitatie in plaats van interne exploitatie. De opzet van de Iv3 maakt dat dergelijke conclusies lastig te trekken zijn.

Tabel 4.5 Onderverdeling netto-uitgaven Nederlandse gemeenten voor sportaccommodaties in 2017 en 2018 (gemiddelde per inwoner in euro's)

	2017	2018
Besteding sport per inwoner:	44,4	46,6
Investerings/afschrijvingen	21,8	21,9
Interne exploitatie	12,3	11,6
Externe exploitatie	10,3	13,1

Bron: IV3-data CBS, 2017 en 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

³ De indeling in deze rapportage wijkt licht af van de indeling uit eerdere monitoren van de gemeentelijke sportuitgaven door het Mulier Instituut. Door een verdere verdieping van de betekenis van de onderliggende categorieën is de indeling op sommige plekken heroverwogen.

Stedelijkheid

Er lijkt geen duidelijk verband te zijn tussen de stedelijkheid van gemeenten en de netto-uitgaven aan sportaccommodaties (tabel 4.6). Opvallend is de onderverdeling van de uitgaven aan sportaccommodaties naargelang de stedelijkheid van de gemeente. Investerings en afschrijvingen blijven voor alle gemeenten de voornaamste uitgaven aan sportaccommodaties, maar de verhouding tussen uitgaven aan interne exploitatie en externe exploitatie verschilt sterk. In niet-stedelijke, weinig stedelijke en zeer stedelijke gemeenten liggen de gemiddelde uitgaven per inwoner voor interne exploitatie hoger dan voor externe exploitatie. In matig stedelijke en sterk stedelijke gemeenten liggen de verhoudingen juist andersom. Voor het kunnen verklaren van deze verschillen in sportuitgaven is het van belang om dit te kunnen relateren aan de exploitatievormen bij de aanwezige sportaccommodaties.

Tabel 4.6 Specifieke netto-uitgaven voor sportaccommodaties naar stedelijkheid van gemeenten in 2018 (gemiddelde per inwoner in euro's)

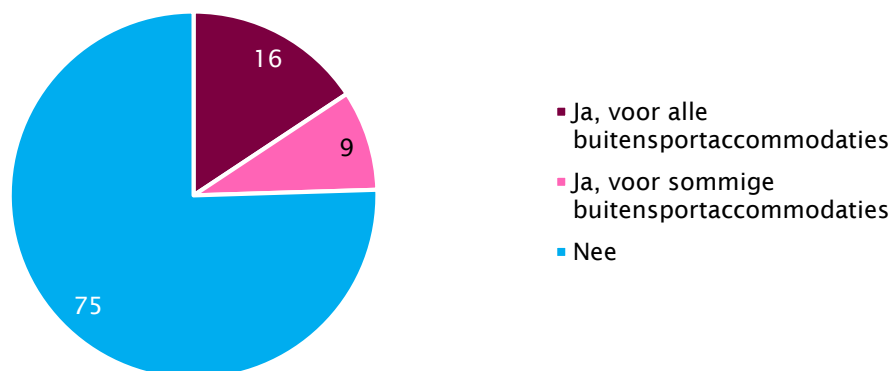
	Totaal	Niet-stedelijk	Weinig stedelijk	Matig stedelijk	Sterk stedelijk	Zeer sterk stedelijk
Totaal:	46,6	47,9	48,6	46,9	41,3	51,0
Investerings/afschrijvingen	21,9	18,8	20,8	22,6	25,8	18,4
Interne exploitatie	11,6	15,5	14,8	9,9	4,5	17,5
Externe exploitatie	13,1	13,6	13,0	14,4	11,0	15,1

Bron: IV3-data CBS, 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

4.3 Verhuur buitensportaccommodaties

Om het saldo van de exploitatie van sportaccommodaties terug te brengen en gebruik van sportaccommodaties te bevorderen, is in het sportakkoord de ambitie opgenomen dat er meer 'open sportaccommodaties' tot stand komen. Open sportaccommodaties betreffen sportaccommodaties waar meerdere sportactiviteiten en andere economische activiteiten geprogrammeerd staan, met als resultaat een breder en intensiever gebruik. Om dit te bewerkstelligen moeten exploitanten inzetten op maatregelen als het beperken van de exclusiviteit van sportaccommodaties, meer flexibele exploitatiemodellen en het stimuleren van multi-inzetbare sportvelden.

Figuur 4.5 Wordt er gebruikgemaakt van een flexibel exploitatiemodel voor buitensportaccommodaties? (in procenten van alle gemeenten, n=102)

Bron: Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid, 2018, Mulier Instituut.

Bij binnensportaccommodaties (sporthallen, sportzalen en gymzalen) is het gangbaar dat gebruikers de accommodaties per uur huren. Gebruikers kunnen wel op vaste dagen en tijden gebruikmaken van de accommodatie, maar buiten dit gebruik door de vaste gebruikers is de accommodatie beschikbaar voor gebruik door andere partijen. Bij buitensportaccommodaties is vaak sprake van een vast huurbedrag voor een seizoen, eventueel afhankelijk van het type veld of baan. Drie kwart van de gemeenten (75%) maakt geen gebruik van een flexibel exploitatiemodel voor buitensportaccommodaties, waarbij de gebruikers/verenigingen per uur of per dagdeel huren in plaats van een heel seizoen (figuur 4.5). Wanneer een dergelijk exploitatiemodel in de gemeente wel gehanteerd wordt, geldt dit relatief vaak voor alle buitensportaccommodaties.

4.4 Financieringsvraagstukken gemeentelijk exploitatiebeleid

In deze paragraaf gaan we nader in op de beleidsmatige aandacht bij gemeenten voor exploitatie en beheervraagstukken. Hierbij putten we uit diverse bevragingen bij het VSG-panel en uit analyses die verricht zijn op collegeprogramma's van gemeenten.

Sportaccommodatiebeleid

Gemeenten benoemen het beheer en onderhoud van sportaccommodaties het vaakst als één van de belangrijkste thema's binnen het gemeentelijke sportaccommodatiebeleid (tabel 4.7). Hierbij spelen vraagstukken als overdracht, verzelfstandiging, privatisering of de inrichting van een sportbedrijf. Daarnaast wordt in het sportaccommodatiebeleid relatief vaak multifunctionaliteit en medegebruik van de gemeentelijke sportaccommodaties als belangrijk thema gezien. Hiertoe behoren de ontwikkeling naar open sportparken die veel gemeenten nastreven, alsmede het optimaliseren van het gebruik van binnensportaccommodaties door zowel sport als onderwijs. Ook verduurzaming en tarieven worden vaak als belangrijk thema benoemd. Dit wordt onderstreept door de uitkomsten van de analyses van collegeprogramma's van gemeenten, waarin in het bijzonder duurzaamheid en samenwerking veel aandacht krijgt (Hoekman & Reitsma, 2018).

Tabel 4.7 Belangrijkste thema's van het gemeentelijke sportaccommodatiebeleid, naar gemeentegrootte in 2016 (in procenten)

	Totaal	Gemeentegrootte		
		< 20.000 inwoners	20.000-75.000 inwoners	> 75.000 inwoners
Beheer en onderhoud	73	61	79	69
Multifunctionaliteit, medegebruik gemeentelijke sportaccommodaties	55	42	59	69
Verduurzaming	48	34	51	62
Tarieven	47	37	52	48
Capaciteitsvraagstukken	43	24	46	72
Kostenbesparing, <i>efficiency</i>	35	37	35	34
Verhuurbeleid, gebruiksovereenkomsten	35	32	36	31
Sportbesluit, btw	29	25	28	45
Positionering binnen maatschappelijk vastgoed	25	18	27	31
Beweegvriendelijke omgeving	19	13	17	41
Integrale kostprijsberekening	18	10	23	17
Wet Markt en Overheid	17	8	20	24
Deprivatisering	2	0	3	3
Anders	5	6	5	0
Geen actuele thema's	4	11	1	0

Bron: Mulier Instituut/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Bij grotere gemeenten zijn vooral capaciteitsvraagstukken (clustering, schaalvergroting, nieuwbouw, sluiting) een belangrijk thema (72%) in het accommodatiebeleid (niet in tabel). Dit is nu actueel omdat door groei van de bevolking in deze gemeenten druk op de ruimte ontstaat. Daarbij wordt ook vaak naar de bredere maatschappelijke vastgoedportefeuille gekeken om te zien waar slimme combinaties mogelijk zijn. Tevens worden in grotere gemeenten vaker het Sportbesluit (45%) en de Wet Markt en Overheid (24%) als belangrijke thema's gezien.

De doelstellingen die gemeenten formuleren in het sportbeleid komen overeen met de thema's die het vaakst als belangrijk worden benoemd. Meer dan de helft van de gemeenten (55%) geeft aan meervoudig gebruik van de sportaccommodaties te stimuleren. Daarnaast stellen gemeenten zichzelf tot doel te komen tot voldoende capaciteit in goed betaalbare, toegankelijke en bereikbare accommodaties (tabel 4.8). Met name grotere gemeenten streven naar een verbetering van de dekkingsgraad (69%). In het algemeen geldt dat grotere gemeenten meer doelstellingen in het sportbeleid hebben ten aanzien van sportaccommodaties. Van de kleine gemeenten geeft 20 procent aan geen doelstellingen te hebben ten aanzien van sportaccommodaties.

Tabel 4.8 Doelstellingen in gemeentelijke sportbeleid ten aanzien van sportaccommodaties naar gemeentegrootte in 2016 (in procenten)

	Totaal	Gemeentegrootte		
		< 20.000 inwoners	20.000-75.000 inwoners	>75.000 inwoners
Multifunctionaliteit, meervoudig gebruik stimuleren	55	35	62	66
Voldoende capaciteit	47	41	47	62
Goede betaalbaarheid	45	45	43	55
Verbetering bezettingsgraad van sportaccommodaties	43	31	43	69
Goede toegankelijkheid (aanpassingen voor mensen met een beperking, straatverlichting)	40	20	44	72
Goede bereikbaarheid (te voet, per (brom)fiets, auto, openbaar vervoer en voor ambulances)	34	25	33	59
Kwaliteitsverbetering (bijv. voldoen aan NOC*NSF-normering, veiligheid, hygiëne)	25	18	27	34
Verbetering dekkingsgraad van sportaccommodaties (deel van kosten dat wordt terugverdiend)	22	14	21	45
Verbetering tevredenheid van gebruikers	13	14	11	17
Vereenvoudiging wet- en regelgeving voor sportaanbieders	6	4	6	14
Anders	7	4	9	3
Weet niet, niet van toepassing	6	11	5	0
Geen doelstellingen ten aanzien van sportaccommodaties	10	20	7	3

Bron: Mulier Instituut/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

In de collegeperiode 2014-2018 heeft het overgrote deel van de gemeenten een beleidsaanpassing doorgevoerd; 6 procent deed dat niet (tabel 4.9). Meer aandacht voor sport in het sociale domein is de beleidsaanpassing die het vaakst heeft plaatsgevonden (63%). Exploitatie gerelateerde aanpassingen zijn beduidend minder doorgevoerd door gemeenten. Eén op de vijf gemeenten (22%) heeft andere beheersvormen van de sportaccommodaties doorgevoerd. Een ongeveer even groot deel van de gemeenten (18%) heeft meer marktwerking in de sport gestimuleerd. De achtergrond van beide beleidsaanpassingen ligt bij de meeste gemeenten in de keuze voor het inzetten van nieuw beleid. Een relatief klein deel van

de gemeenten heeft een beleidsaanpassing doorgevoerd op het gebied van de huurtarieven van de gemeentelijke sportaccommodaties.

Tabel 4.9 Beleidsaanpassingen in de collegeperiode 2014-2018 (in procenten van alle gemeenten, n=102)

Beleidsaanpassing	Percentage
Meer aandacht voor sport in het sociale domein	63
Meer aandacht voor duurzaamheid	58
Aanpassing inzet buurtsportcoaches	55
Meer aandacht voor sport in de openbare ruimte	43
Deelname van de gemeente aan JOGG	36
Efficiënter inrichten organisatie	35
Intensiveren regionale samenwerking	34
Anders inrichten van subsidiebeleid	32
Benutten alternatieve geldstromen	25
Inkrimpen subsidies	22
Doorvoeren andere beheersvormen	19
Harmoniseren van tarieven	19
Meer aandacht voor sportevenementen	19
Initiëren publiek-private samenwerkingsverbanden	18
Stimuleren van meer marktwerking in de sport (afstoten taken)	18
Sluiten sportaccommodaties	17
Intensiveren integrale financiering sport	14
Aanpassing in kader van Wet Markt en Overheid	14
Meer aandacht voor topsport/talentontwikkeling	14
Verhogen tarieven	12
Oprichten sportbedrijf	9
Anders, namelijk	7
Geen beleidsaanpassingen in collegeperiode 2014-2018	6
Oprichten/inrichten gemeentelijk accommodatiefonds	3

Bron: Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid, 2018, Mulier Instituut.

Sportaccommodatiebudget

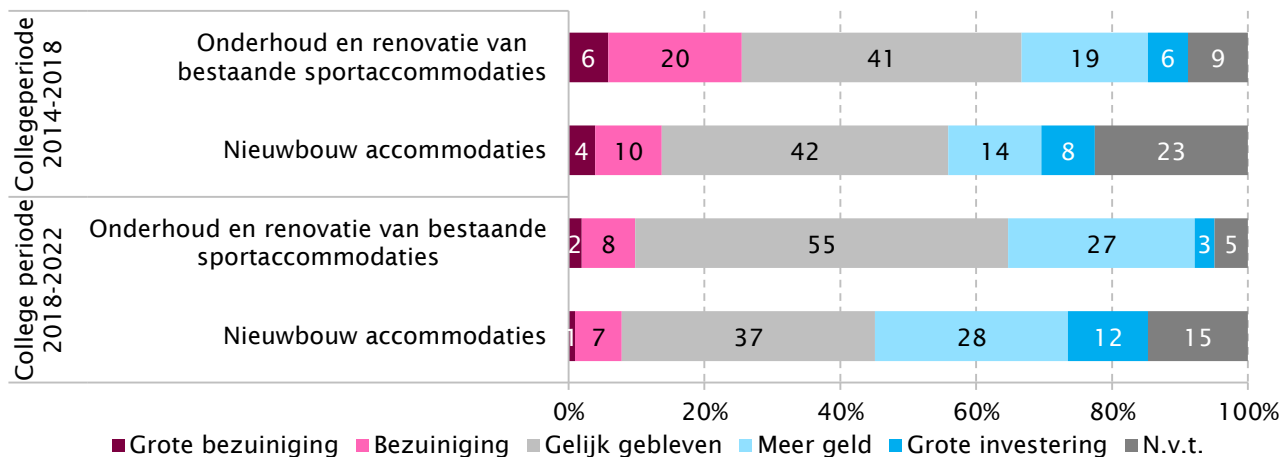
De gemeentelijke uitgaven aan sport zijn de laatste jaren stabiel (zie ook paragraaf 4.2) en de economische mindere tijden hebben maar een beperkte uitwerking gehad op het gemeentelijke sportbudget (Hoekman & van Eldert, 2019). Echter, wanneer we de sportambtenaren bevragen over de sportuitgaven, dan meldt ruim een kwart dat een (grote) bezuiniging heeft plaatsgevonden op het onderhoud en de renovatie van bestaande sportaccommodaties (figuur 4.6). Een vergelijkbaar aandeel geeft aan dat er juist meer geld beschikbaar is gekomen voor onderhoud en renovatie van bestaande sportaccommodaties. Voor de nieuwbouw van accommodaties kwam iets vaker meer geld beschikbaar dan dat er bezuinigd moest worden⁴.

Voor de komende collegeperiode lijken de budgetten voor sportaccommodaties voornamelijk te stijgen, uitgaande van de antwoorden van de sportambtenaren. Slechts een klein aandeel van de gemeenten

⁴ Investerings op de nieuwbouw van accommodaties vinden onder andere plaats als gemeenten nieuwbouwplannen versnellen of nieuwe plannen introduceren. Het uitstellen, aanpassen of annuleren van plannen voor nieuwbouw van accommodaties wordt gezien als een bezuiniging op dit thema.

verwacht een (grote) bezuiniging op onderhoud of nieuwbouw (figuur 4.6). Een groot deel van de gemeenten verwacht juist meer geld beschikbaar te hebben of een grote investering te doen. Voornamelijk voor de nieuwbouw van accommodaties ligt dit aandeel hoog (40% van de gemeenten). Dit kan mogelijk ook gaan om nieuwbouw na sloop, bij het vervangen van oude sportaccommodaties en het hiermee invullen van de duurzaamheidsopgave.

Figuur 4.6 Veranderingen in het budget voor beleidsthema's rondom sportaccommodaties, in de afgelopen en komende collegeperiode (in procenten van alle gemeenten in 2018, n=102)

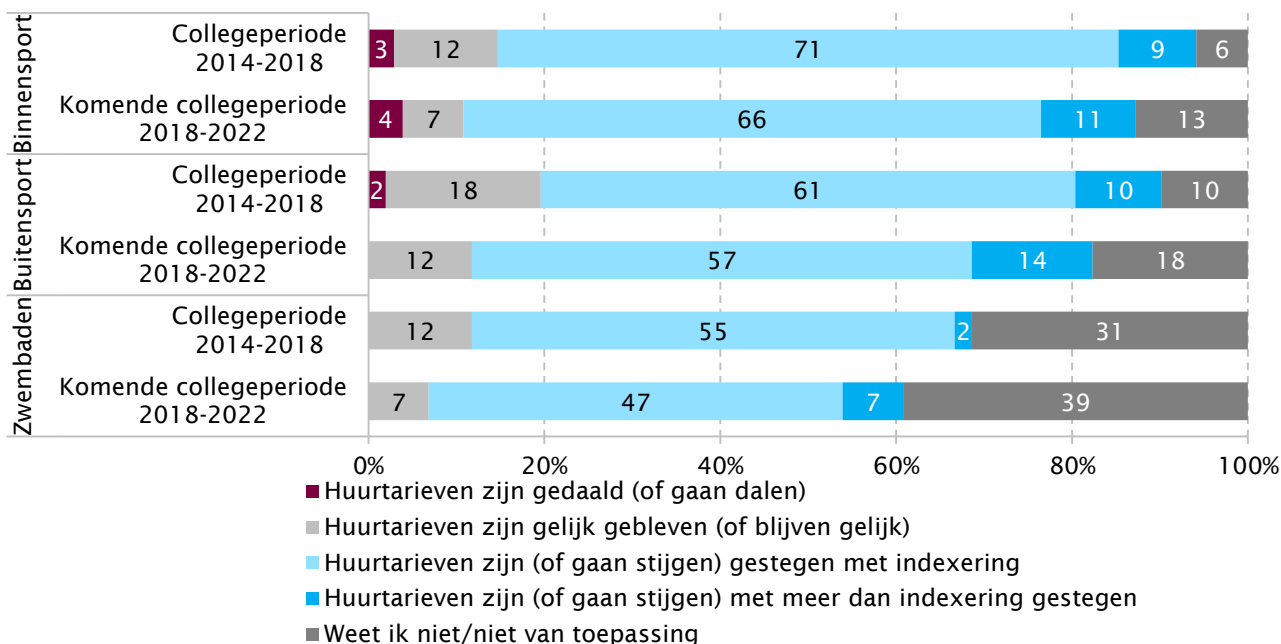

Bron: Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid 2018, Mulier Instituut.

Huurtarieven

De huurtarieven van de gemeentelijke sportaccommodaties zijn een belangrijk instrument voor een gemeente om het sport- en beweegbeleid vorm te geven. Zoomen we in op deze huurtarieven dan blijkt dat de huurtarieven van gemeentelijke sportaccommodaties in de afgelopen collegeperiode voor het grootste deel van de gemeenten met indexering zijn gestegen (figuur 4.7). Dit geldt voor binnen- en buitensportaccommodaties en zwembaden. In ongeveer een tiende van de gemeenten zijn de huurtarieven van de gemeentelijke binnen- en buitensportaccommodaties met meer dan indexering gestegen. Slechts een klein deel van de gemeenten heeft de huurtarieven van gemeentelijke binnen- en buitensportaccommodaties verlaagd. Ook voor de huidige collegeperiode verwacht het merendeel van de gemeenten dat de huurtarieven met indexering gaan stijgen.

Figuur 4.7 Ontwikkeling huurtarieven gemeentelijke binnensport- en buitensportaccommodaties en zwembaden in huidige en komende collegeperiode (in procenten van alle gemeenten in 2018, n=102)

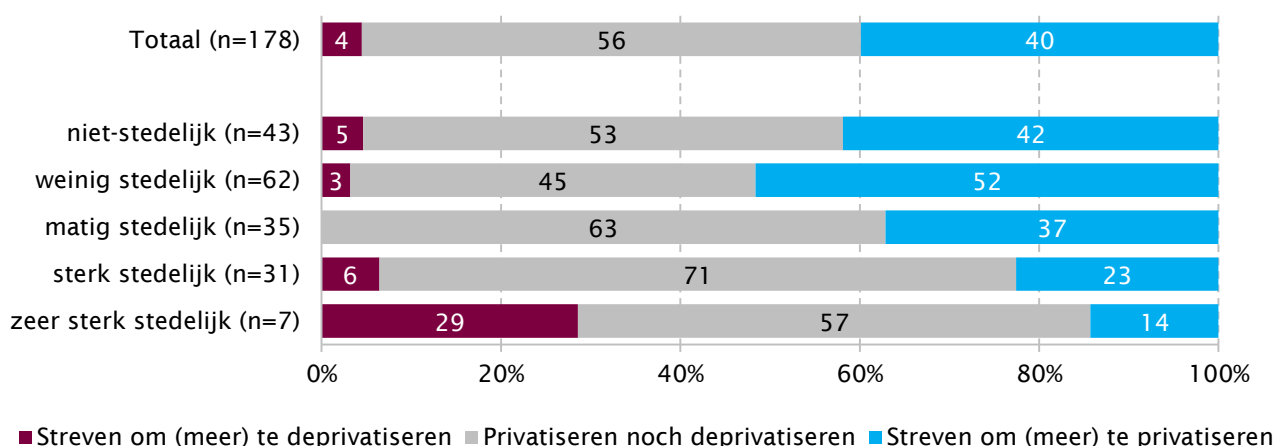

Bron: Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid 2018, Mulier Instituut.

Verzelfstanding/privatisering

In 2013 streefde een aanzienlijk deel van de gemeenten naar privatisering van de buitensportaccommodaties in de collegeperiode 2014-2018. Twee op de vijf gemeenten gaven aan het voornemen te hebben om (meer) te privatiseren (figuur 4.8). Vooral in de minder stedelijke gebieden was privatisering relatief vaak het voornemen.

Figuur 4.8 Beleidsvoornemen in 2013 van gemeenten om in de beleidsperiode 2014-2018 buitensportaccommodaties (meer) te privatiseren of (meer) te deprivatiseren (in procenten)

Bron: Factsheet Exploitatie en beheer van buitensportaccommodaties, 2013.

Gemeenten kunnen verschillende motieven hebben voor hun keuze tot verzelfstanding of privatisering van sportaccommodaties. Vaak is de achtergrond van het uitbesteden van taken in het beheer en onderhoud van sportaccommodaties gelegen in mogelijke kostenbesparing en een streven tot een meer

efficiënte bedrijfsvoering (tabel 4.10). Daarnaast wordt door een derde van de gemeenten aangegeven dat het voorzien in sportaccommodaties niet (meer) wordt gezien als taak van de gemeente.

Tabel 4.10 Reden voor verzelfstandiging of privatisering in 2016 (in procenten van alle gemeenten, n=240)

Reden	Percentage
Kostenbesparing	41
Wordt niet (meer) gezien als taak van de gemeente	33
Verbetering effectiviteit	29
Omdat bedrijven en/of verenigingen aangeven taken van de gemeente te willen overnemen	18
Onbekend/bestaat al lange tijd zo	4
Invloed van de Wet Markt en Overheid	2
Anders	6
Weet niet, niet van toepassing	31

Bron: Mulier Instituut/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

De mate waarin gemeenten zijn overgegaan tot verzelfstandiging of privatisering voor één of meer sportaccommodaties is onbekend. Een betere registratie van exploitatievormen van sportaccommodaties moet behulpzaam zijn bij het volgen van ontwikkelingen hierin over de tijd.

4.5 Belemmeringen openbaar maken sportparken, school- en speelpleinen

Bij het openbaar maken van sportparken, school- en speelpleinen kunnen juridische belemmeringen bestaan, bijvoorbeeld gekoppeld aan aansprakelijkheidsvraagstukken. Het ministerie van VWS heeft opdracht gegeven aan DPA om onderzoek te doen naar de juridische belemmeringen die een beter gebruik van de aanwezige sport- en beweegruimte in de weg staan. De verwachting is dat dit onderzoek eind 2019 wordt afgerond. We zullen hier verslag van doen in de tussenrapportage duurzame sportinfrastructuur in het voorjaar van 2020.

4.6 Uitkeringen uit de SPUK

Sinds 1 januari 2019 kunnen gemeenten, sportverenigingen en sportstichtingen de btw die hen in rekening wordt gebracht voor investeringen in sport niet meer in aftrek brengen. Om de ontwikkeling en instandhouding van sportaccommodaties en de aanschaf van sportmaterialen te stimuleren, kunnen gemeenten sinds die datum gebruikmaken van de Regeling specifieke uitkering stimulering sport (SPUK Sport).

Binnen de SPUK Sport kunnen gemeenten een aanvraag indienen voor de btw die aan hen in rekening wordt gebracht voor onroerende zaken (bij de nieuwbouw, renovatie en onderhoud), roerende zaken (de aankoop van (sport-)materialen, diensten en beheer van sportaccommodaties) en overige kosten (kosten die in relatie staan tot de verruiming van de btw-sportvrijstelling en die niet in de eerder genoemde posten vielen).

Op 1 juni 2019 is de termijn voor het indienen van aanvragen door gemeenten voor de SPUK Sport voor 2019 verstreken. In totaal hebben 346 gemeenten een aanvraag ingediend voor in totaal ruim 227 miljoen euro. Het merendeel van dit bedrag valt onder onroerende zaken (62%), waaronder de meeste subsidie is aangevraagd voor nieuwbouw van sportaccommodaties (31% van totale bedrag, tabel 4.11).

Tabel 4.11 Totaal aangevraagde uitkering Specifieke Uitkering Stimulering Sport (x 1.000 euro)

Rubriek	Sub-rubriek	Aangevraagde uitkering
1. Onroerende zaken		142.156
	<i>1.1 Nieuwbouw</i>	71.777
	<i>1.2 Renovatie</i>	29.901
	<i>1.3 Onderhoud</i>	40.478
2. Roerende zaken		44.347
	<i>2.1 Aankoop</i>	5.900
	<i>2.2 Dienstverlening door derden</i>	11.996
	<i>2.3 Beheer en exploitatie</i>	26.451
3. Overige kosten		41.206
Totaal		227.708

Bron: Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I), 2019.

Het budget van de SPUK Sport voor 2019 was vastgesteld op 152 miljoen euro, waardoor voor ruim 70 miljoen euro door gemeenten is overvraagd. Het Ministerie van VWS heeft, na het uitvoeren van een analyse, besloten het budget te verhogen naar 185 miljoen euro. De stijging van 33 miljoen euro komt voort uit een drietal aanpassingen. Door een forse stijging van het prijspeil in de bouw, wat niet voorzien was bij het bepalen van de tegemoetkoming, is naar schatting een overvraging ontstaan van 22 miljoen euro. Met dit bedrag is het plafond structureel verhoogd. Daarnaast kwamen activiteiten van sportbedrijven in aanmerking voor een specifieke uitkering op grond van de SPUK, in plaats van voor een subsidie op grond van de BOSA. Deze verschuiving zorgt ervoor dat het plafond van de SPUK met 7 miljoen euro wordt verhoogd. Tot slot is de loon- en prijsbijstelling van 4 miljoen euro toegevoegd aan het totaal beschikbare budget.

5. Bewegvriendelijke omgeving

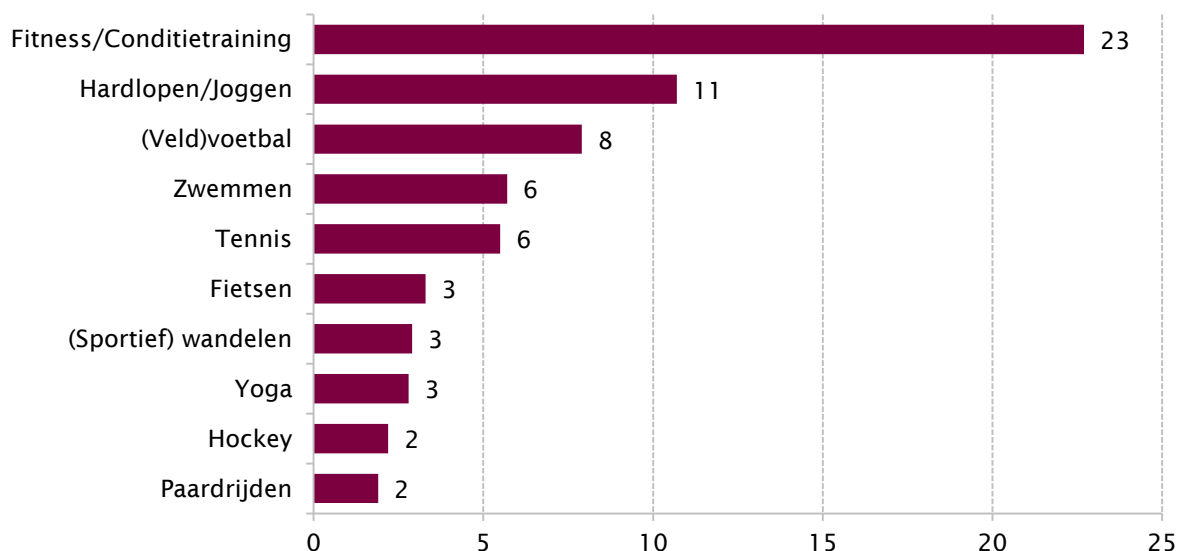
Rick Prins, Daniëlle Ruikes & Karin Wezenberg-Hoenderkamp

In dit hoofdstuk gaan we in op de beweegvriendelijke omgeving, waar binnen de pijler duurzame sportinfrastructuur specifieke aandacht voor is. Allereerst wordt ingegaan op het gebruik van de openbare ruimte om ook achtergrond te bieden voor de ontwikkeling van de kernindicator beweegvriendelijke omgeving die in de tweede paragraaf centraal staat. Vervolgens is aandacht voor onderzoek naar de werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving. Tot slot wordt ingegaan op de rol van sport en bewegen in omgevingsvisies.

5.1 Gebruik openbare ruimte

De openbare ruimte wordt een steeds belangrijkere omgeving om zelf te sporten en te bewegen. Het is een trend dat sporten en bewegen in de openbare ruimte aan populariteit wint ten opzichte van sporten die gebruik maken van traditionele sportaccommodaties. Onder sporters blijkt het kunnen sporten waar en wanneer het de sporters zelf uitkomt steeds belangrijker te worden. De top 5 van meest populaire sporten in Nederland in 2017 bestaat dan ook voor een groot deel uit individuele/ongeorganiseerde sporten. Dit zijn sporten die goed in de openbare ruimte uit te oefenen zijn. Fitness/conditietraining is het populairst, gevolgd door hardlopen/joggen, (veld)voetbal, zwemmen en tennis. Naast de aandacht van sporters en bewegers voor sporten en bewegen in de openbare ruimte krijgt de beweegvriendelijke omgeving ook steeds meer aandacht in beleid om gezond gedrag onder de Nederlandse bevolking te stimuleren.

Figuur 5.1 Top 10 meest beoefende sporten in 2018 door de Nederlandse bevolking van 4 jaar en ouder (in procenten)

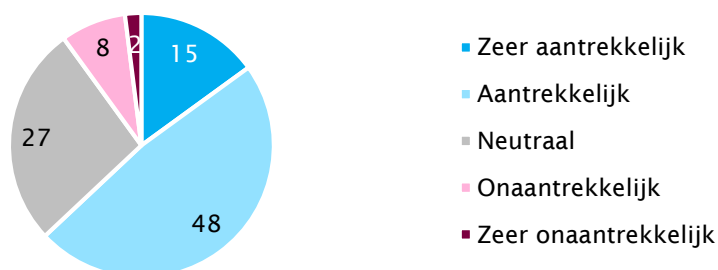

Bron: Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor CBS i.s.m. RIVM, 2018. Bewerking Mulier Instituut.

Recreatief wandelen en fietsen zijn veruit de populairste beweegactiviteiten in de openbare ruimte onder 16- tot 79-jarigen. Deze activiteiten worden gevolgd door hardlopen, wielrennen en mountainbiken. De belangrijkste redenen om te sporten en bewegen in de openbare ruimte zijn 'in de buitenlucht zijn', 'sportief bezig zijn', 'gezondheid' en 'kan eigen tijdstip bepalen' (Van Eck & Davids, 2018).

Uit het Nationaal Sportonderzoek⁵ (NSO, najaar 2018) komt naar voren dat bijna twee derde (63%) van de respondenten hun eigen buurt (zeer) aantrekkelijk vindt om te sporten en bewegen. Zo'n 10 procent geeft aan hun eigen buurt (zeer) onaantrekkelijk te vinden voor sport en bewegen (figuur 5.2). Met de buurt wordt hierbij de omgeving bedoeld op maximaal 5-6 minuten lopen of 1-2 minuten fietsen van huis. Het verbeteren van de verlichting wordt door de meeste mensen (21%) genoemd als maatregel die de gemeente kan nemen om de persoon (vaker) te laten sporten en bewegen in de buurt. Andere maatregelen die werden aangegeven: het plaatsen van toestellen, bijvoorbeeld voor buitenfitness of bootcamp (20%); aanleggen van routes/ommetjes (18%); verbeteren van de infrastructuur, bijvoorbeeld de kwaliteit van het wegdek of pad (14%); vergroten van het aanbod aan georganiseerde activiteiten (14%); verbeteren toegankelijkheid groen/parken (12%); verbeteren communicatie over de mogelijkheden van de openbare ruimte (12%); meer/betere rustplekken (11%) en meer/betere speelplekken voor de jeugd (8%). 38 procent geeft aan dat er geen enkele maatregel nodig is om hen (vaker) te laten sporten en bewegen in de buurt.

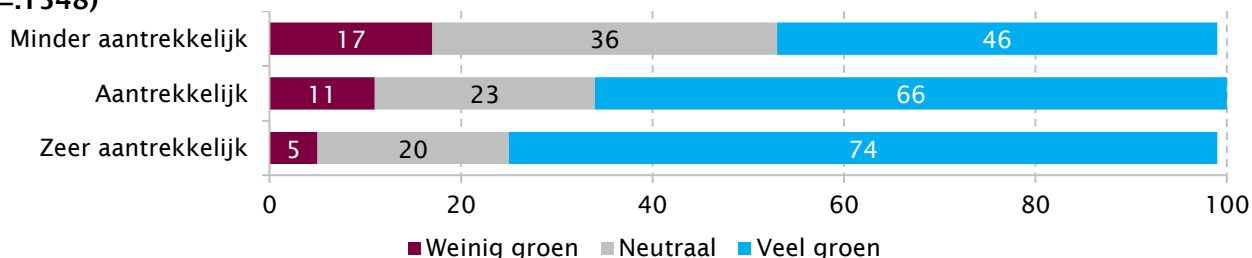
Figuur 5.2 Aantrekkelijkheid van de buurt om te sporten en bewegen (in procenten, n=1.548)

Bron: NSO, najaar 2018. Bewerking Mulier Instituut.

Er zijn bepaalde omgevingselementen die ervoor zorgen dat mensen een buurt meer of minder aantrekkelijk vinden voor sport en bewegen. Zo worden bijvoorbeeld veel bomen, veel groen, afwisselend groen, veel open ruimte, veiligheid en weinig verhuizingen gezien als elementen die een buurt aantrekkelijker maken voor sport en bewegen in de openbare ruimte. Ondanks dat mensen aangeven dat ze deze aspecten van de openbare ruimte aantrekkelijk vinden voor sport en bewegen, blijken de meeste van deze aspecten vooralsnog geen invloed te hebben op de sport- en beweegdeelname. Figuur 5.3 en figuur 5.4 laten dit zien aan de hand van de aantrekkelijkheid van de aanwezigheid van groen in de buurt en de invloed op sport- en beweegdeelname. Figuur 5.3 laat zien dat mensen aangeven dat groen aantrekkelijk is voor sport en bewegen in de buurt. Daarnaast laat figuur 5.4 zien dat de aanwezigheid van groen geen invloed heeft op de sport- en beweegdeelname. Voor de andere bovengenoemde elementen wordt in meer of mindere mate hetzelfde geconstateerd uit de beschikbare gegevens.

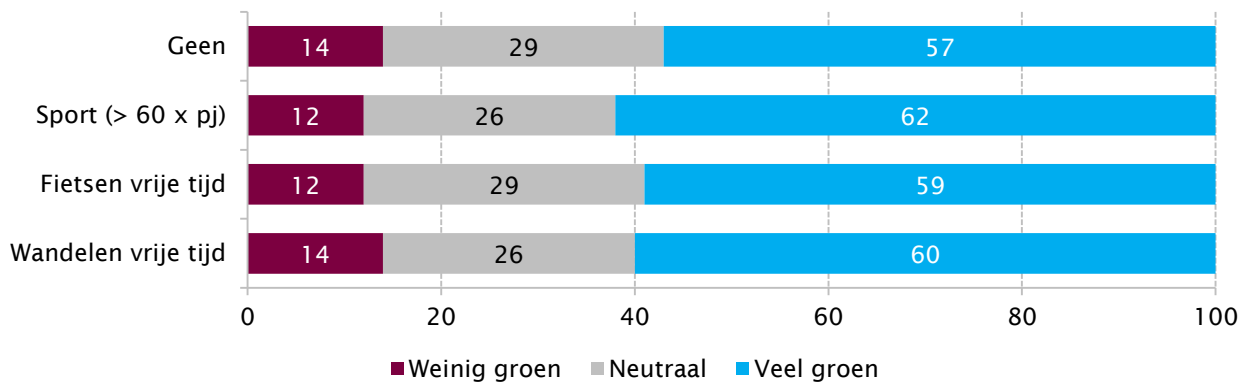
Figuur 5.3 Aantrekkelijkheid buurt voor sport en bewegen en aanwezigheid groen (in procenten, n=.1548)

Bron: NSO, najaar 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

⁵ Voor het Nationaal Sportonderzoek van het Mulier Instituut is in het najaar van 2018 via het panel van GfK een representatieve groep van Nederlanders van 15-79 jaar ondervraagd.

Figuur 5.4 Aanwezigheid groen en sport- en beweegdeelname (in procenten, n=.1548)

Bron: NSO, najaar 2018. Bewerking: Mulier Instituut.

De fysieke elementen die een buurt aantrekkelijk maken om te bewegen zijn afhankelijk van de lokale context en de wensen en behoeften van de bewoners. Aangezien verschillende gemeenten en buurten verschillende mogelijkheden en verschillende inwoners hebben, is het niet mogelijk om een blauwdruk te geven voor wat een beweegvriendelijke omgeving is. De elementen in de omgeving die mensen aantrekkelijk vinden voor sporten en bewegen kunnen wel dienen als een richtlijn voor hoe beweegvriendelijk de omgeving is. Deze objectief vaststelbare fysieke elementen van de woonomgeving zijn dan ook het vertrekpunt geweest voor de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving (hierna KBO), waardoor het een middel kan worden om een indicatie te geven van de mate waarin de inrichting van de fysieke woonomgeving gelegenheid biedt tot sport, bewegen en spelen. In de volgende paragraaf wordt de opbouw van de KBO uiteengezet en worden enkele uitkomsten van de berekening van 2018 gedeeld.

5.2 Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving

De KBO geeft een indicatie van de mate waarin de inrichting van de fysieke woonomgeving gelegenheid biedt om te sporten, bewegen en spelen. Zoals hierboven beschreven hangt het uiteindelijk van meer factoren af of mensen daadwerkelijk gaan bewegen in de openbare ruimte dan alleen de mate waarin de fysieke omgeving daar gelegenheid voor biedt en is dus contextafhankelijk. Wij hebben hierbij hooguit zicht op de fysieke omgevingskenmerken die, onder bepaalde omstandigheden, kunnen bijdragen aan het sport- en beweeggedrag in die omgeving. Dit betekent dat er nog geen zicht is op het punt waaronder een omgeving niet en waarboven een omgeving wel beweegvriendelijk is. De kernindicator is beperkt tot fysieke omgevingskenmerken, omdat deze het meest stabiel zijn in de tijd, objectief te registreren zijn en data hierover het best beschikbaar zijn.

De KBO is opgebouwd uit zes deelindicatoren, die zelf weer bestaan uit meerdere categorieën. Deze deelindicatoren worden een score toegekend op een vijfpuntschaal. Het gemiddelde van deze scores geeft de KBO. De deelindicatoren zijn: (publieke) sportaccommodaties, sport- en speelplekken, sport-, speel- en beweegruijnte, routes/paden, buitengebied, en nabijheid voorzieningen. De afzonderlijke indicatoren zijn afgezet tegen het aantal inwoners per gemeente en vervolgens ingedeeld in vijf klassen. Dit maakt het mogelijk om in de tijd de berekening te herhalen en de beweegvriendelijkheid van de omgeving te monitoren (Van der Poel et al., 2016).

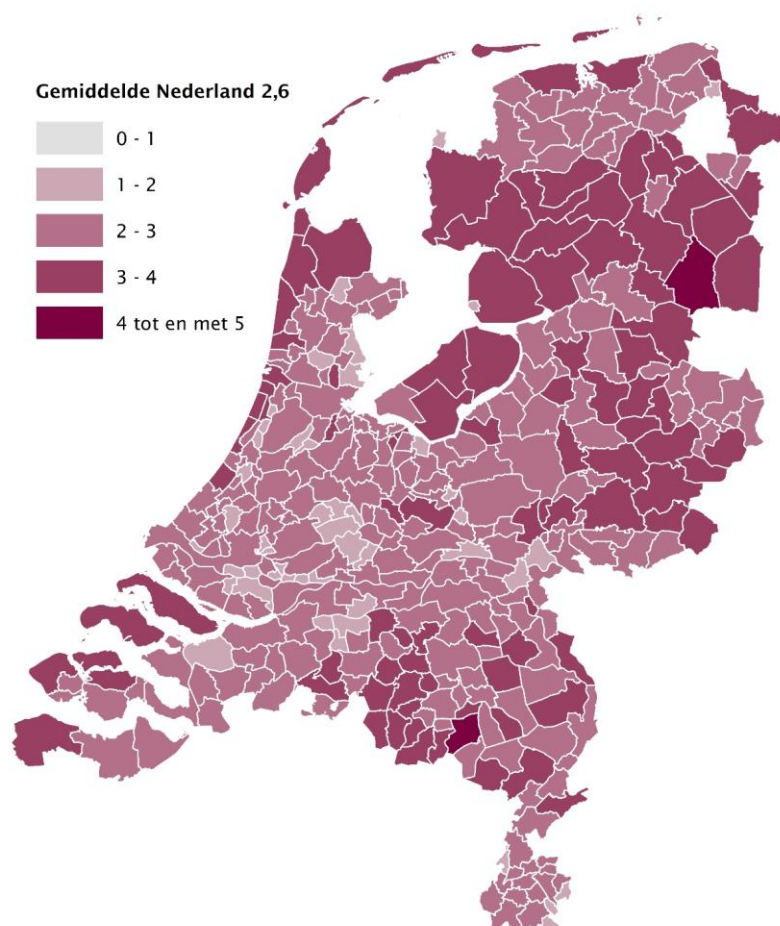
Tabel 5.1 Deelindicatoren en categorieën Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving

Deelindicator	Categorie	Subcategorie	Eenheid
1. (Publieke) sportaccommodaties	Voorzieningenniveau		Voorzieningenniveau per 10.000 inwoners
2. Sport- en speelplekken	Gemerkte sport- en speelplekken	Cruyff Courts Krajicek Playgrounds Marc Lammers Plaza	Aantal per 10.000 inwoners
	Niet-gemerkte sport- en speelplekken	Speeltuinen Verharde tennisbanen Trapveldjes Pannaveldjes Skateparken	
	Schoolpleinen	Gezonde Schoolpleinen Schoolplein 14	
	Natuurlijke omgeving	Openzwemwater Speelvijver Speelbos	
3. Sport-, speel- en beweegruiimte	Parken en plantsoenen Recreatief water Volkstuinen		Hectare per 10.000 inwoners
4. Routes/paden	Fietspaden Wandelpaden Buitenweggetjes Ruiterpaden		Meters per 10.000 inwoners
5. Buitengebied	Bos Heide Strand/zand		Hectare per 10.000 inwoners
6. Nabijheid voorzieningen	Commerciële voorzieningen	Supermarkt Dagelijkse overige winkels Warenhuis Café Cafetaria Restaurant Bioscoop	Gemiddelde afstand per inwoner
	Publieke voorzieningen	Huisarts Apotheek Ziekenhuis Kinderdagverblijf BSO Basisonderwijs Voortgezet onderwijs Bibliotheek	
	Openbaar vervoer	Treinstation Bushalte	

De kernindicator is in 2018 op dezelfde wijze berekend als in 2015; verschillen in de uitkomsten zijn ontstaan door correcties in de database, update van de data, daadwerkelijke nieuwe of gesloten accommodaties en door het gebruik van nieuwe bronnen. Door de correcties in de database is er waarschijnlijk geen goede vergelijking mogelijk tussen de berekening in 2015 en 2018. In tabel 5.1 staat de opbouw van de KBO schematisch weergegeven. De gemiddelde score in Nederland op de KBO is 2.61. De scores op de deelindicatoren zijn respectievelijk van indicator 1 naar 6: 2.20; 2.19; 3.14; 2.35; 2.19; 3.59. Sport- speel- en beweegruijnte en nabijheid van voorzieningen scoren gemiddeld in Nederland dus relatief hoog ten opzichte van de andere indicatoren.

Waar de Kernindicator Sportaccommodaties aanzienlijke verschillen in Nederland laat zien in het sportvoorzieningsniveau, laat de Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving kleinere verschillen zien in het beweegvriendelijkheidsniveau. Tussen de VSG-regio's zijn de verschillen vooral klein; de regio Zuid-Holland-Zuid scoort het laagst met een 2.14 op de KBO en Drenthe scoort het hoogst met een 3.31. Tussen de verschillende gemeenten is het verschil groter; de gemeente Simpelveld scoort het laagst met een 1.44 op de KBO en Coevorden scoort het hoogst met een 4.19. Kaart 5.1 geeft de KBO per gemeente weer.

Kaart 5.1 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving per gemeente in 2018

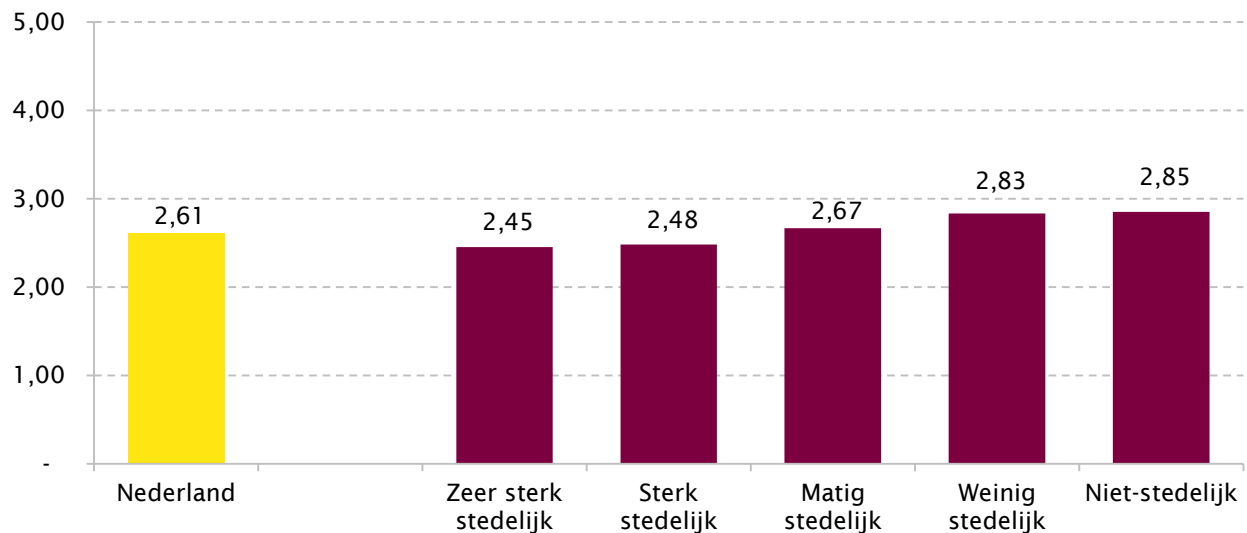

*Geen KBO voor de gemeenten Midden-Groningen, Westerwolde en Waadhoeke door samenvoeging gemeenten.

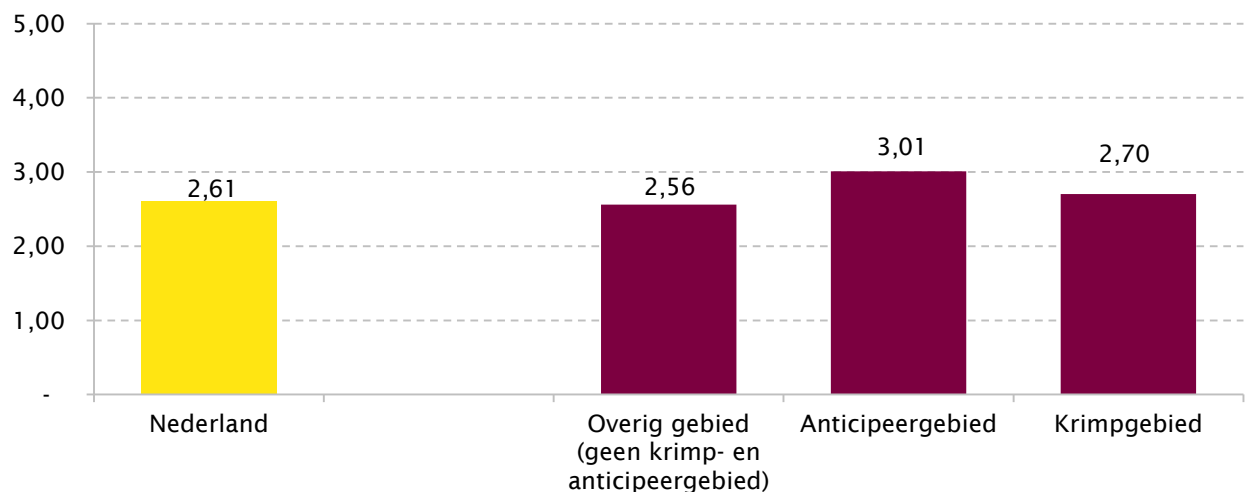
Kaartvervaardiging: Mulier Instituut.

In paragraaf 2.3 kwam naar voren dat de verschillen in de Kernindicator Sportaccommodaties waarschijnlijk deels verklaard kunnen worden door bevolkingsdichtheid, bijvoorbeeld door stedelijkheid en het zijn van een krimp- of anticipeerregio. Als we kijken naar de KBO en de stedelijkheid en/of krimpstatus van gebieden, zien we kleinere verschillen. Zeer stedelijke gebieden scoren gemiddeld wel lager op de kernindicator dan niet-stedelijke gebieden (figuur 5.5). Krimp- en anticipeergebieden hebben gemiddeld een hogere score op de kernindicator dan de rest van Nederland (figuur 5.6).

Figuur 5.5 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar stedelijkheid in 2018

Figuur 5.6 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar krimpstatus in 2018

De Kernindicator Bewegvriendelijke omgeving laat de verschillen in het beweegvriendelijkheidsniveau van de omgeving tussen verschillende gebieden/gemeenten in Nederland zien. Om de verschillen tussen gemeenten beter te duiden en om te kijken hoe bepaalde elementen van de omgeving scoren in een gemeente, kan er naar de deelindicatoren per gemeente gekeken worden. Daarop zie je uiteenlopende scores tussen gemeenten.

Doorontwikkeling Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving

Voor het monitoren van de beweegvriendelijke omgeving in Nederland is het nodig om de Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving (KBO) verder te ontwikkelen tot een instrument dat niet alleen vergelijking

tussen gemeenten mogelijk maakt, maar ook door de tijd heen de ontwikkeling binnen een gemeente in beeld kan brengen. Hiermee wordt inzichtelijk in welke mate Nederland beweegvriendelijker is geworden. Verder wordt het mogelijk om aan te geven wat verbetermogelijkheden zijn in de beweegvriendelijkheid van een gebied. Om dit mogelijk te maken wordt de huidige berekeningswijze herzien en wordt op basis van verschillende testen en in afstemming met een klankbordgroep toegewerkt naar een aangepaste systematiek voor de bepaling van de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving. Het uitgangspunt blijft dat gebruik wordt gemaakt van objectieve data over de beweegvriendelijkheid van de omgeving. De doorontwikkeling vindt in 2020 plaats.

5.3 Werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving

Ten behoeve van de doorontwikkeling van de KBO, en om handreikingen te bieden voor beleid op dit thema, is een literatuurstudie verricht naar de werkzame elementen van de beweegvriendelijke omgeving. We geven hier een overzicht van de belangrijkste uitkomsten van die literatuurstudie.

Achtergrond literatuurstudie

De beweegvriendelijke omgeving krijgt steeds meer aandacht. Niet alleen van de sporter, maar ook van beleid. Met de op handen zijnde Omgevingswet komt steeds meer ruimte voor overheden om aandacht te schenken aan positieve gezondheid en dus bevordering van gezondheid (in tegenstelling tot de huidige focus op gezondheidsbescherming).

Om realistisch beleid te maken en dat ook uit te voeren is inzicht nodig in wat een omgeving beweegvriendelijk maakt en hoe en onder welke voorwaarden een beweegvriendelijke omgeving tot beweeg- en sportgedrag leidt. In het vervolg spreken we van ‘mechanismen’ als we het hebben over de wijze waarop en onder welke voorwaarden omgevingsfactoren tot een verandering in sport- of beweeggedrag leiden.

Het doel van dit onderzoek is om een overzicht te bieden van de huidige stand van de internationale wetenschappelijke literatuur naar mechanismen waarop de beweegvriendelijke omgeving van invloed is op beweeg- en sportgedrag.

Opzet literatuuroverzicht

Het literatuuroverzicht naar de mechanismen waarop een omgeving invloed heeft op beweeg- en sportgedrag is in twee stappen uitgevoerd. Eerst wordt ingegaan op modellen, theorieën en raamwerken naar de invloed van omgevingsfactoren op beweeggedrag. In de tweede stap worden relevante literatuuroverzichten samengevat.

Hoe omgevingsfactoren beweeggedrag kunnen beïnvloeden: een sociaalecologisch perspectief

Sociaalecologische modellen gaan ervan uit dat gedrag wordt bepaald door een combinatie van individuele en omgevingsfactoren. Bij individuele factoren valt te denken aan demografische en psychologische factoren. Omgevingsfactoren omvatten volgens deze modellen doorgaans een breed palet aan factoren in zowel de fysieke, de sociale, de politieke als de economische omgeving. Deze omgevingsfactoren kunnen dicht bij het individu staan (de achtertuin, de familie), dan wordt gesproken over een microniveaufactor. Omgevingsfactoren kunnen ook ver van het individu staan, zoals landelijk beleid of massamediale bewustwordingscampagnes; dit zijn macroniveaufactoren (Sallis et al., 2006).

Door zowel individuele factoren als omgevingsfactoren mee te nemen, maken sociaalecologische modellen duidelijk dat dezelfde omgeving - bijvoorbeeld dezelfde buurt - voor verschillende individuen tot ander gedrag kan leiden. Het belang van een bepaalde omgevingsfactor kan bijvoorbeeld verschillen tussen demografische groepen. Een kind heeft doorgaans behoefte aan speeltuinen, terwijl voor een oudere de

nabijheid van winkels relevanter is. Op vergelijkbare wijze kan een omgevingsfactor meer of minder belangrijk worden op basis van de motivatie of het gewoontegedrag van een individu. Voor een doorgewinterde hardloper zullen eigenschappen van de omgeving waarin zij beweegt mogelijk van minder belang zijn dan voor de beginnende hardloper.

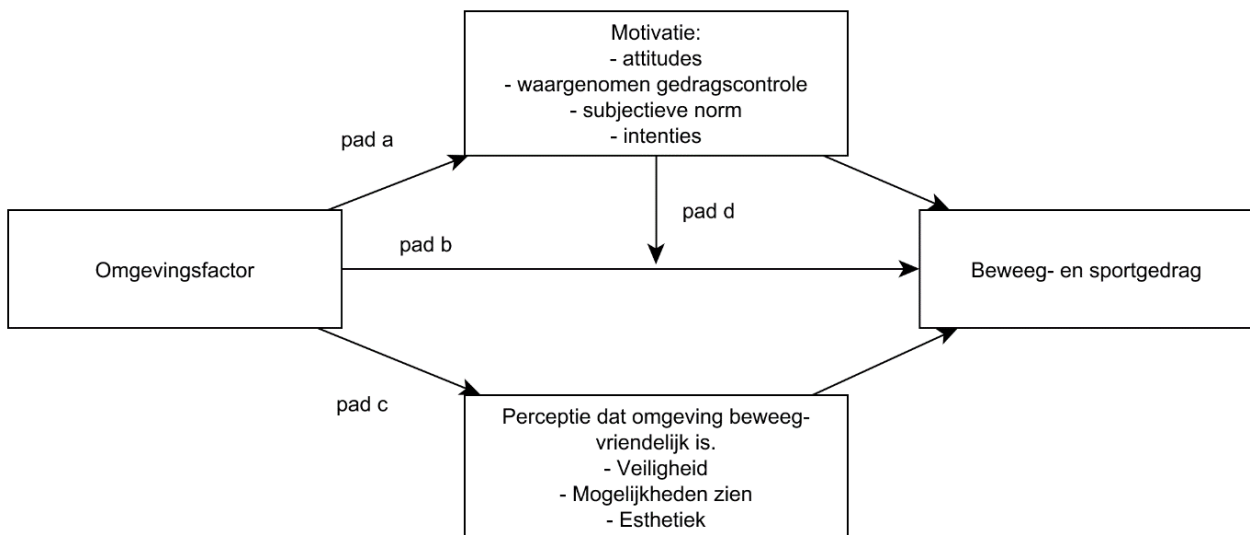
Samenvattend laten sociaalecologische raamwerken zien dat ‘de beweegvriendelijke omgeving’ een gelaagd begrip is. Zowel landelijk als in de achtertuin van burgers zijn aspecten van de beweegvriendelijkheid van de omgeving van belang. De beweegvriendelijke omgeving gaat om meer dan het fysieke; ook de economische omgeving, de politieke omgeving en de sociaal-culturele omgeving horen bij ‘een beweegvriendelijke omgeving’. Om beweeggedrag goed te verklaren en stimuleren, is het daarbij van belang om het individu, en individuele factoren in ogenschouw te nemen.

Hoe kan een omgeving leiden tot (verandering in) beweeggedrag?

Over de manier waarop de omgeving van invloed is en leidt tot gedrag(sverandering), verschillen socio-ecologische modellen van elkaar. Kortweg zijn er vier paden te onderscheiden (figuur 5.7), die elkaar niet geheel uitsluiten:

- a) Een omgevingsfactor verandert de motivatie van een individu om te sporten, waardoor het individu meer of minder gaat sporten;
- b) Omgevingsfactoren hebben een directe relatie met sportgedrag;
- c) Een omgevingsfactor verandert de waarneming dat een omgeving beweegvriendelijk(er) is, en daardoor gaat een individu meer of minder sporten;
- d) ‘Geheel is meer dan de som der delen’; als motivationele factoren en omgeving in overeenstemming zijn, is de kans om te sporten het grootst.

Figuur 5.7 Samenvatting mechanismen waarop omgeving van invloed kan zijn op beweeg- en sportgedrag

Bij pad a gaan sociaalecologische modellen, zoals het EnRG-raamwerk (Kremers et al., 1999), ervan uit dat een beweegvriendelijkere omgeving de motivatie (vaak gedefinieerd als attitude, subjectieve normen, waargenomen controle over het gedrag en de intentie om het gedrag uit te voeren) om te sporten of bewegen verhoogt. Toch verklaren deze factoren maar 30 tot 40 procent van het beweeggedrag. Daarmee zou ook het indirecte pad van een omgevingsverandering naar beweeggedrag op zijn best 30 tot 40 procent van gedrag kunnen verklaren. Dit impliceert ook dat andere factoren een groot deel van het beweeggedrag verklaren.

Een directe relatie tussen omgevingsfactoren en gedrag zou het niet-rationele deel van gedrag kunnen verklaren, volgens het EnRG-raamwerk. Hier spelen automatische, onbewuste, processen een belangrijke

rol. Het idee daarachter is dat mensen niet de mentale capaciteit hebben om constant bewuste beslissingen over gedrag te maken. Het zijn dan omgevingsfactoren die gedrag veroorzaken. Vooral wanneer sterke gewoonten zijn gevormd, zal een meer directe relatie tussen de omgeving en gedrag tot stand komen.

Pad c veronderstelt dat een (verandering) van een omgeving kan leiden tot een verandering in de waardering van een individu over de beweegvriendelijkheid van de omgeving (Alfonzo, 2005). Wanneer een gemeente nieuwe lantaarnpalen plaatst, in een straat waar voorheen geen straatverlichting was, dan kunnen gevoelens van sociale veiligheid toenemen. Via die gevoelens van toegenomen veiligheid kan een omgeving als beweegvriendelijker worden gezien, waardoor meer mensen gaan bewegen en sporten.

Tot slot gaan veel sociaalecologische raamwerken uit van een samenspel tussen individuele factoren en omgevingsfactoren en tussen verschillende omgevingsfactoren onderling (pad d). Volgens dat gedachtegoed is het te verwachten dat een park (fysieke omgevingsfactor) pas beweegvriendelijk is als het daar ook veilig is. Op dezelfde wijze zou de kans dat iemand met de intentie om te sporten ook daadwerkelijk gaat sporten, groter worden als er meer sportfaciliteiten in de buurt zijn. Een dergelijk samenspel zit ook opgesloten in het 'hardware, orgware, software'-model van een beweegvriendelijke omgeving (Hoekman et al., 2011). Daarbij is hardware 'wat er is', de software 'wat er georganiseerd' wordt en de orgware 'hoe de hardware en software georganiseerd en afgestemd zijn'. Om tot een beweegvriendelijke omgeving te komen, moeten deze drie factoren op elkaar afgestemd zijn om optimale invloed te hebben op beweeggedrag.

Naar een systeembenadering

De notie dat allerlei factoren met elkaar interacteren in het vormen van een beweegvriendelijke omgeving leidt tot een systeembenadering. Het beschouwen van de beweegvriendelijke omgeving door een systeemplens heeft een aantal implicaties:

1. De effecten van een omgevingsverandering zijn afhankelijk van de context waarin deze wordt geïmplementeerd. Het is daardoor van belang om hier tijdens de implementatie én de evaluatie rekening mee te houden (zie kader 5.1)
2. Effecten van omgevingsveranderingen op beweeggedrag ontwikkelen zich niet per definitie lineair over de tijd. Doordat verschillende omgevingscomponenten, en individuele eigenschappen, met elkaar interacteren en er *feedback-loops* kunnen ontstaan, zijn er constant veranderingen op populatieniveau waar te nemen (zie kader 5.1)

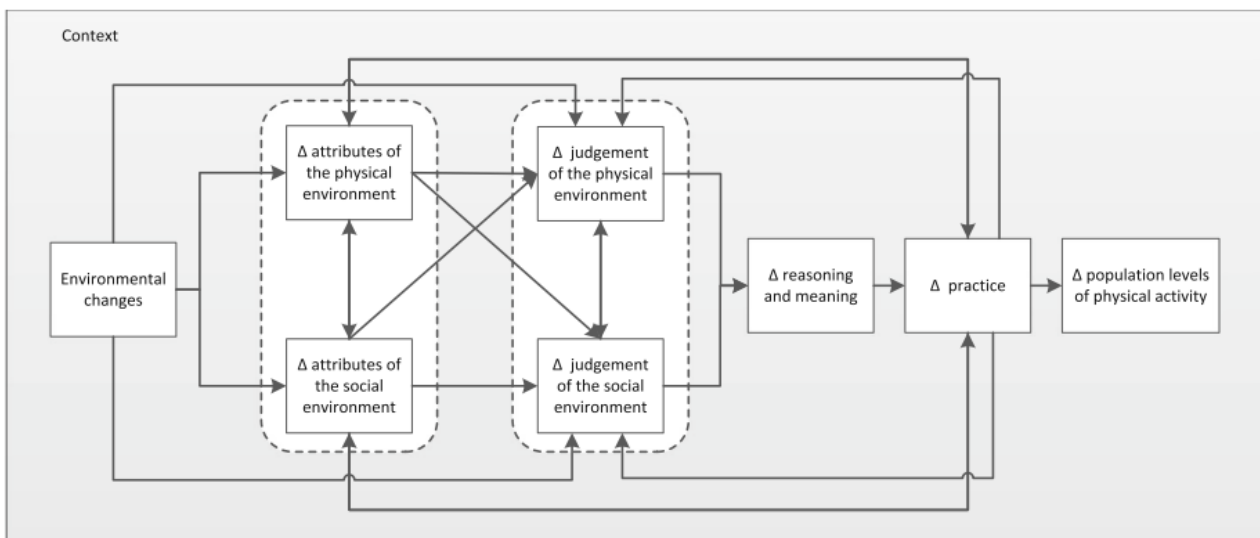
Kader 5.1 Voorbeeld van een omgevingsverandering beschouwd in een systeem

Uitgaande van:

- 1) Nieuwe fietspaden leiden tot meer fietsgedrag *via* verbeteren van intenties om te fietsen;
- 2) Het fietsgedrag van een individu beïnvloedt het fietsgedrag van anderen via sociale netwerken;
- 3) De impact van intenties op fietsgedrag is groter in omgevingen die fietsgedrag stimuleren dan in omgevingen die dat niet doen;
- 4) We definiëren een wijk met weinig criminaliteit als een stimulerende fietsomgeving.
Anna woont in een buurt met weinig criminaliteit (context). Haar intentie om te fietsen wordt groter door de aanleg van een nieuw fietspad, hierdoor gaat ze meer fietsen (aannames 1 en 3). Anna beïnvloedt haar vrienden, die hun vrienden beïnvloeden (aannames 2), waardoor veranderingen in fietsgedrag op populatieniveau exponentieel (niet-lineair) toenemen.
Andere contexten kunnen andere resultaten tot stand brengen. Als het fietspad werd aangelegd in een buurt met veel criminaliteit, dan zou de impact van het fietspad op Anna's intentie waarschijnlijk kleiner zijn, waardoor ze minder invloed had op haar vrienden.

Panter et al. (2017) hebben theoretische modellen uit verschillende wetenschapsvelden samengevat om tot een raamwerk te komen om omgevingsveranderingen te evalueren. In dit raamwerk wordt ervan uitgegaan dat omgevingsveranderingen eigenschappen van de fysieke en sociale omgeving kunnen veranderen. Ter illustratie: de aanleg van een fietspad (de omgevingsverandering) lijkt op het eerste gezicht een afgebakende interventie, maar deze verandert eigenschappen van de fysieke omgeving zoals een verbetering in connectiviteit of de sociale norm ten aanzien van fietsen. Hierdoor kunnen individuen andere afwegingen maken over de fysieke of sociale omgeving, wat kan leiden tot een andere ideeën over betekenis van het gedrag en uiteindelijk een verandering in gedrag.

Figuur 5.8 Raamwerk voor evaluatie van omgevingsinterventies ten behoeve van beweggedrag

Bron: Panter et al., 2017.

Dit raamwerk is niet lineair. De verandering van het gedrag van een individu kan bijvoorbeeld de afweging over de geschiktheid van een omgeving om te bewegen veranderen. In landen zoals Engeland is het bijvoorbeeld onveilig om te fietsen dan in Nederland, omdat er minder mensen fietsen, waardoor automobilisten minder gewend zijn aan fietsers op straat. Als in die context meer personen gaan fietsen, dan is dat een verandering van de sociale eigenschappen van de omgeving, waardoor voor andere nog-niet-fietsers de afweging van de geschiktheid van de omgeving om te fietsen anders kan worden.

Het gehele raamwerk is geplaatst in een 'context'. De implicatie hiervan is dat verschillende mechanismen in verschillende contexten zullen ontstaan. Om bij het bovenstaande voorbeeld te blijven: als we in Nederland een fietspad aanleggen, dan is het onwaarschijnlijk dat dit invloed heeft op fietsgedrag via het hierboven beschreven 'safety-by-numbers'-principe, omdat automobilisten al rekening houden met fietsers.

Literatuurreviews

In deze paragraaf worden wetenschappelijke systematische reviews uiteengezet, waarin verschillende onderzoeken naar de relatie tussen de omgeving en beweggedrag zijn samengevat. De systematische reviews hebben zowel naar kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeken gekeken. Beide typen onderzoek dragen op hun eigen wijze bij aan het begrijpen van achterliggende mechanismen.

Ondanks dat systematische reviews zich richten op verschillende contexten (lees: verschillende landen en culturen) en niet een-op-een te vergelijken zijn met de Nederlandse situatie, kan dit inzicht geven in 'wat

werkt, voor wie, wanneer en waarom?’ in deze specifieke situaties. Op deze manier wordt het bewijs dat er momenteel is rondom mechanismen waarop de omgeving van invloed kan zijn op sport- en beweeggedrag in kaart gebracht. In totaal hebben we twaalf recente (gepubliceerd na 2013) relevante systematische reviews geïdentificeerd. Voor deze eerste verkenning worden de uitkomsten en mechanismen uit de vier meest relevante systematische reviews beschreven. De prioritering van deze systematische reviews is gebaseerd op de context, onderzoeksopzet en methoden. In een volgende fase komt er een apart rapport waarin de literatuurstudie verder uiteengezet wordt en uitgebreid is met aanvullende systematische reviews die de werkzame elementen van omgevingsveranderingen op het stimuleren van beweeggedrag hebben onderzocht in verschillende contexten.

Tabel 5.2 Omschrijving gebruikte reviews

Review	Korte omschrijving
Moran et al. (2014)	Systematische review van kwalitatieve onderzoeken die de potentiële impact van de fysieke omgeving op beweeggedrag van ouderen hebben onderzocht. Het merendeel van deze onderzoeken is uitgevoerd in de Verenigde Staten (17) en Europa (11), maar ook enkele in Oceanië (4), Zuid-Amerika (2) en Azië (1). Uit deze onderzoeken kwam naar voren dat het beweeggedrag van ouderen (65 jaar en ouder) gerelateerd is aan vijf thema’s: infrastructuur voor voetgangers, veiligheid, toegang tot voorzieningen, esthetiek en omgevingscondities.
Panter et al. (2019)	Dit onderzoek borduurt voort op het eerder genoemde onderzoek van Panter et al. (2017) waarin ze theoretische modellen uit verschillende wetenschapsvelden samengevat hebben om tot een raamwerk te komen om omgevingsveranderingen te evalueren. In dit onderzoek hebben ze het raamwerk in de praktijk getest en interventies uit verschillende artikelen geëvalueerd aan de hand van dit ontwikkelde raamwerk. Ze hebben een systematische review uitgevoerd naar onderzoeken wereldwijd die zich richten op interventies in de externe fysieke omgeving die het wandel- of fietsgedrag van volwassenen moeten beïnvloeden. De impact van de interventies is in de onderzoeken gemeten door een vragenlijst (zelfrapportage), objectieve metingen of observaties. Het doel was om te begrijpen hoe veranderingen in de fysieke omgeving werken om wandelen, fietsen en fysieke activiteit te bevorderen en waarom deze interventies wel of niet effectief zijn.
Salvo et al. (2018)	Systematisch literatuuronderzoek om bevindingen uit kwalitatieve onderzoeken samen te voegen, waarin onderzocht is hoe de bebouwde omgeving de fysieke activiteit van volwassenen beïnvloedt. Het merendeel van deze onderzoeken is uitgevoerd in de Verenigde Staten (12), Australië (8) en Canada (6), maar ook enkele in Nieuw-Zeeland (2), Ierland (1), Brazilië (1), Zweden (1), België (1) en IJsland (1).
Sawyer et al. (2017)	Een synthese van kwantitatieve onderzoeken die de associatie hebben onderzocht tussen sociale en fysieke wijkomgevingskenmerken en de fysieke activiteit van volwassenen (15 jaar en ouder). Zij hebben studies bestudeerd die zijn uitgevoerd in ontwikkelde landen. Zij hebben onafhankelijke fysieke omgeving correlaties, onafhankelijke sociale omgeving correlaties en meerdere en interactieve omgevingsinvloeden onderzocht.

Uitkomsten: ‘review van reviews’

De vier systematische reviews dragen bij aan inzicht in mechanismen waarop de omgeving van invloed kan zijn op beweeggedrag. Onderstaand beschrijven we een voorlopige lijst van zeven werkingsmechanismen.

Mechanisme 1: de fysieke inrichting van de omgeving maakt het mogelijk om te wandelen, ook voor mensen met een beperking.

Reviews: Moran, Salvo.

Sommige ouderen (en ook niet-ouderen) maken gebruik van hulpmiddelen om te wandelen of naar buiten te gaan. Wanneer een stoep hoge stoepranden heeft, zonder 'sneede', is het niet mogelijk om met hulpmiddelen te wandelen. Dat geldt ook bijvoorbeeld voor een stoep met hellingen (zowel in de loopprijsrichting als dwars daarop), en tijdelijke obstakels op de stoep.

Salvo concludeert daarnaast dat ouderen het waarderen als er publieke toiletten, drinkfonteinjes en leuningen bij trappen langs hun wandelroute zijn, en dat er voldoende bankjes staan om uit te rusten.

Mechanisme 2: de fysieke inrichting van de omgeving zorgt voor gevoelens van fysieke veiligheid.

Reviews: Moran, Salvo, Panter.

Voor ouderen is het belangrijk dat ze veilig kunnen wandelen. Het is voor ouderen bijvoorbeeld belangrijk dat de kans op een val zo klein mogelijk wordt, door een brede, vlakke, stoep zonder hellingen aan te leggen. De fysieke inrichting draagt hiermee bij aan minder gevaar om te vallen of minder gevaar op ongelukken, waardoor ouderen gemotiveerder raken om te wandelen. De fysieke omgeving heeft zo een positieve invloed op het wandelgedrag van ouderen.

Door gezamenlijk gebruik van infrastructuur (bijvoorbeeld door fietsers, skateboarders en wandelaars) kan dat vooral voor wandelaars tot een gevoel van onveiligheid leiden vanwege het snelheidsverschil met fietsers en skateboarders. Het lijkt aan te bevelen om auto's, fietsers en wandelaars op gesegregeerde infrastructuren te plannen.

Verkeersveiligheid zou verder gestimuleerd kunnen worden door de aanleg van loopbruggen over drukke verkeersaders of het installeren van stoplichten en zebra's.

Mechanisme 3: de fysieke inrichting van de omgeving zorgt voor gevoelens van sociale veiligheid.

Reviews: Moran, Salvo, Sawyer, Panter.

Ervaren misdaad of angst voor misdaad kan een belemmering zijn om te gaan bewegen. De angst daarvoor is groter als er geen straatverlichting is of als gebieden minder goed onderhouden zijn. Denk bij dat laatste aan overwoekering, graffiti of tekenen van vandalisme. Waar Moran en Salvo deze relatie wél beschrijven, is er in de review van Sawyer minder bewijs voor deze relatie.

Voor vrouwen is dit mechanisme belangrijker om de keuze te maken om buiten te bewegen dan voor mannen (Salvo). Daarnaast lijkt dit mechanisme vaker op te treden in lage SES-buurtjes; zelfs als voorzieningen goed bereikbaar zijn leiden deze gevoelens tot weinig beweeggedrag (Salvo). Uit het onderzoek van Sawyer blijkt dat wandeltransport vooral afneemt als gevoelens van misdaad toenemen in wijken waar de wandelbaarheid groter is.

Mechanisme 3b: aanwezigheid van politie kan gevoelens van onveiligheid verminderen.

Reviews: Salvo, Moran.

De aanwezigheid van politie kan gevoelens van onveiligheid verminderen. Salvo beschrijft voorbeelden dat dit leidde tot een toename van gebruik van het park. Dit kan volgens Salvo leiden tot meer sociale interactie en gemeenschapsgevoel, waardoor gevoelens van angst verminderen. Dit is een voorbeeld van een *feedbackloop*.

Moran is wat genuanceerder als het gaat om de positieve effecten van politie-inzet. De aanwezigheid van politie of beveiligingspersoneel kan een positieve invloed op gevoelens van veiligheid hebben, maar verontrustende aanwezigheid van politie kan ook een negatieve impact hebben.

Mechanisme 4: de fysieke inrichting van een omgeving zorgt voor (niet-)gebruik van de omgeving, en daardoor gevoelens van sociale veiligheid.

Reviews: Moran.

De inrichting van een omgeving kan gebruik door anderen of niet-gebruik uitlokken. Het gebruik van de omgeving is een belangrijke factor voor ouderen om gebruik te maken van deze omgeving. Een verlaten steegje is bijvoorbeeld niet aantrekkelijk om te wandelen. Tegelijkertijd kan de aanwezigheid van anderen zowel een positieve als een negatieve invloed hebben. Families met kinderen, vriendelijke mensen, sportende mensen of bekenden kunnen bijvoorbeeld een positieve invloed op het gebruik van de openbare ruimte hebben. Daarentegen hebben grote menigten, intimiderende groepen jongeren of daklozen een negatieve invloed.

Mechanisme 5: een hogere connectiviteit en nabijheid van voorzieningen kan leiden tot meer verplaatsingsgedrag.

Reviews: Moran, Salvo, Sawyer, Panter.

De toegankelijkheid van voorzieningen zien we hier als zowel de aanwezigheid van een voorziening als de bereikbaarheid. Voor ouderen en mensen zonder rijbewijs is het belangrijk dat er in de eerste plaats voorzieningen in de buurt zijn, die ook te voet of met het OV bereikbaar zijn. Om te bewegen in het dagelijks leven is het specifiek voor ouderen van belang dat functionele bestemmingen, zoals een postkantoor, supermarkt of bibliotheek op korte afstand van ouderen liggen. Ook de toegankelijkheid van het openbaar vervoer kan wandelen stimuleren. Hierbij moet aangetekend worden dat Sawyer constateerde dat vooral deze functionele bestemmingen gerelateerd zijn aan actief transport; voor recreatieve bestemmingen is inconsistent bewijs.

Mechanisme 6: de toegankelijkheid van voorzieningen in combinatie met passend aanbod zorgt voor meer beweeggedrag.

Reviews: Moran, Salvo.

De aanwezigheid van voorzieningen is belangrijk, maar niet voldoende als het om beweegstimulering gaat. Cruciaal is dat programmatisch aanbod beschikbaar is, passend bij de doelgroep. In dit mechanisme staat het samenspel tussen hardware (wat er is), orgware (welk aanbod waar wordt geprogrammeerd) en software (aanbod) centraal. Moran concludeert ook dat dit in de openbare ruimte geldt; sporttoestellen gericht op ouderen zijn pas interessant als er ofwel duidelijke instructie aanwezig is, of een instructeur. Salvo geeft daarnaast aan dat vooral bereikbare bestemmingen waar sociale interacties kunnen plaatsvinden, zoals een park, mensen motiveren om naar buiten te gaan en te bewegen.

Mechanisme 7: esthetische buitenruimte motiveert mensen om fysiek actief te zijn.

Reviews: Moran, Salvo, Panter

Hierbij wordt 'esthetiek' breed opgevat. Enerzijds betekent het een groene omgeving, anderzijds een omgeving met aantrekkelijk gebouwde elementen (gebouwen, standbeelden). Dit raakt ook mechanisme 3, gerelateerd aan gevoelens van (on)veiligheid. Anonieme, minder goed ingerichte buitenruimte kan ook voor gevoelens van onveiligheid zorgen.

Uit de review van Salvo kwam naar voren dat groen gevoelens van vrede, welbevinden en herstel geven. Gebouwde elementen kunnen plaatsen betekenis en schoonheid geven, zeker als het om architectuur en historische monumenten gaat.

Samenvattend

Zowel de hiervoor omschreven raamwerken als de eerste resultaten uit de literatuur geven duidelijk aan dat een beweegvriendelijke omgeving meer is dan wat er gebouwd is. De beweegvriendelijke omgeving en het stimuleren van bewegen gaat ook om beleid, op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau. Beleid

dat kan zorgen voor de juiste fysieke, sociale en economische condities om te bewegen. Daarbij is het wel van groot belang om aandacht te hebben voor het individu en verschillende behoeften tussen individuen alsook verschillen tussen groepen die in een bepaalde omgeving wonen, werken of recreëren. De mechanismen (gedefinieerd als het pad van een omgevingsfactor naar individueel gedrag) zijn, volgens de theorie, complex en afhankelijk van de context.

Die complexiteit wordt bevestigd in de eerste bevindingen van de literatuurstudies. Wanneer de mechanismen die uit het literatuuroverzicht naar voren komen samen worden genomen ontstaat een complex samenspel van factoren; de fysieke omgeving kan gevoelens van sociale veiligheid beïnvloeden, waardoor er minder bewogen wordt, waardoor het weer als minder veilig gezien wordt, enzovoort. Hoewel het empirisch onderzoek nog niet in het stadium is dat er bewijs is voor dergelijke interacties en feedbackmechanismen, lijken de samengevatte systematische literatuuroverzichten wel die richting op te wijzen.

Die complexiteit heeft een aantal gevolgen (Panter et al., 2019):

1. Een interventie in verschillende contexten (bijvoorbeeld ondersteunende of niet-ondersteunende omgevingen) kan dezelfde uitkomst hebben door de werking van verschillende mechanismen.
2. Een interventie in een bepaalde context (ondersteunend of niet-ondersteunend) kan dezelfde mechanismen in gang zetten, maar leiden tot verschillende resultaten, afhankelijk van hoe de interventie gebruikt gaat worden.
3. Interventies in niet-ondersteunende fysieke omgevingen kunnen mogelijk ook niet leiden tot de verwachte mechanismen.

Het beweegvriendelijk maken van een omgeving is niet eenvoudig. De implicatie van het bovenstaande voor beleid is immers dat hetgeen dat in Wijk A (context) werkt, niet per definitie ook in Wijk B (context) werkt. De mechanismen waarop omgevingsveranderingen tot gedragsverandering leiden, zullen ook per wijk verschillen. Bovendien is het goed mogelijk dat veranderingen in een beweegvriendelijke omgeving tijd nodig hebben om te ontstaan en om te ontwikkelen.

Voor het vormen van beleid is een keerzijde van de complexiteit die wordt verondersteld, het gevaar om in een *'analysis-paralysis'* te belanden: blijven analyseren en niet tot actie overgaan. Daar is niemand bij gebaat. Het zou goed zijn om bij een omgevingsverandering de context waarin deze plaatsvindt goed in kaart te brengen. Daarbij zou aandacht moeten zijn voor het individu en de bevolking. Daarnaast is het belangrijk om ruimte te creëren voor kort-cyclisch lerend beleid, waarbij - daar waar mogelijk - veranderingen eerst op minder permanente wijze worden geïmplementeerd. In deze evaluatie en monitoring zou de klassiek gestelde vraag 'wat werkt?' niet meer centraal moeten staan, maar 'wat werkt, voor wie, onder welke omstandigheden (en waarom)?'.

5.4 De omgevingsvisie en sport en bewegen

Een ambitie in relatie tot de beweegvriendelijke omgeving is om sport en bewegen te laten landen in de omgevingsvisies, die onderdeel zijn van de nieuwe Omgevingswet, die gemeenten de komende jaren gaan opstellen. De omgevingsvisies worden inhoudelijk geanalyseerd om inzicht te krijgen in welke mate sport en bewegen onderdeel zijn van de vastgestelde omgevingsvisies en op welke wijze sport en bewegen daar een rol in hebben. De Omgevingswet, waarin bestaande wetten op verschillende thema's worden gebundeld, geeft gemeenten een kans om rekening te houden met sport en bewegen in het besluitvormingsproces bij ruimtelijke ontwikkelingen voor de fysieke leefomgeving (Hoyng & van Schie, 2019). Deze nieuwe wet levert vragen op over hoe gemeenten ruimte kunnen bieden aan sport en bewegen, dit onderdeel kunnen maken van de gemeentelijke omgevingsvisie en welke nieuwe kansen dit brengt voor gemeenten. Het Kenniscentrum Sport heeft, aan de hand van gesprekken met project- / of programmaleiders omgevingsvisies en beleidsmedewerkers sport van gemeenten, uitgezocht welke rol

sport en bewegen krijgt in de omgevingsvisie. Vooral grote gemeenten zijn al vrij ver of klaar met het opstellen van een omgevingsvisie. Middelgrote en kleinere gemeenten zijn minder ver in dit proces. In 2020 zijn naar verwachting meer omgevingsvisies gereed en volgt een documentanalyse op deze omgevingsvisies om de positie van sport en bewegen hierin inzichtelijk te maken.

Uit het beperkte aantal omgevingsvisies dat nu is opgesteld blijkt dat sport en bewegen in de omgevingsvisies aan de orde komt binnen het thema de gezonde leefomgeving. Een gezonde leefomgeving wordt beschreven als een groene omgeving die bewoners aanspoort om te bewegen en anderen te ontmoeten. Een voorbeeld hoe bewoners aangespoord worden om te bewegen is het verbeteren van het wandel- en fietsroutenetwerk, waarbij voetgangers en fietsers voorrang hebben op auto's en waarbij er zowel in de stad als tussen de stad en omliggende kernen slimme verbindingen zijn.

Gemeenten worden ondersteund door de GGD en sommige gemeenten kiezen ervoor om experts in verschillende disciplines uit te nodigen. De beleidsmedewerker sport van de gemeente is ook belangrijk bij de vormgeving van de beweegvriendelijke leefomgeving. Om rekening te houden met de behoeften van sportverenigingen en sporters in het ontwikkelen van een beweegvriendelijke omgeving, gaat een aantal gemeenten met bewoners/gebruikers in gesprek over hun wensen. Om te komen tot een integraal beleid voor de beweegvriendelijke omgeving is het belangrijk om alle actoren met verschillende expertises bij elkaar te brengen, zodat uiteindelijk een omgeving wordt ontwikkeld die het beweeggedrag stimuleert.

De grootste uitdaging is dat de doelen die worden gesteld voor de gezonde en beweegvriendelijke leefomgeving ook bijdragen aan doelen op andere thema's. Daarom is het belangrijk om in dit complexe proces prioriteiten te stellen en keuzes te maken, waarbij doorlopend rekening gehouden moet worden met de verschillende doelen per thema en de concrete uitvoering die leidt tot deze doelen. De Omgevingswet zorgt er dus voor dat gemeenten zich moeten richten op integraal beleid, waarbij sport- en beweegbeleid onderdeel wordt van het integrale gemeentelijk gebiedsontwikkelingsbeleid.

Tot slot gaven de project- en programmaleiders aan dat er behoefte is aan informatie die inzicht geeft in hoe beweegvriendelijk de leefomgeving momenteel is en waar gebruikers nog behoefte aan hebben. Concrete voorbeelden van interventies en hoe het thema sport en bewegen in de omgevingsvisie ingevuld kan worden, zouden helpen en bijdragen aan het combineren van verschillende doelstellingen op verschillende thema's (Van Eck, 2019).

Gemeenten kunnen in de omgevingsvisie aangeven hoe de inrichting van de leefomgeving bij gaat dragen aan het bevorderen van de gezondheid. Dit zorgt ervoor dat er kansen liggen om de leefomgeving richting een meer beweegvriendelijke omgeving te ontwikkelen, waarin mensen gestimuleerd worden om zich in de openbare ruimte in meer actieve vormen te verplaatsen, of te spelen en te sporten (Van der Poel, 2018). De veranderingen die de Omgevingswet met zich meebrengt leveren dus kansen op om de beweegvriendelijke openbare ruimte een plaats te geven in lokaal beleid.

Het grootste verschil met de huidige wetgevingsinstrumenten (bijvoorbeeld de structuurvisie, bestemmingsplan en omgevingsvergunning) is dat deze alleen gaan over de inrichting van de fysieke leefomgeving. Bij de nieuwe wetgevingsinstrumenten (bijvoorbeeld de omgevingsvisie, het omgevingsplan en de omgevingsvergunning) die onderdeel zijn van de Omgevingswet, staat het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving in combinatie met een goede omgevingskwaliteit centraal. In het omgevingsplan wordt ruimte gegeven om procedures te vergemakkelijken en gemeentelijk maatwerk te leveren. Het centraal stellen van de gezonde leefomgeving is dus een stuk breder dan de fysieke aspecten die bij het huidige omgevingsrecht centraal staan. Dit zorgt ervoor dat de onderwerpen sport en bewegen en de inrichting van de leefomgeving direct verbonden zijn, ook op beleidsmatig vlak. Deze nieuwe focus leidt ertoe dat beleidsmedewerkers bij het opstellen van de omgevingsvisie sport en

bewegen meteen een plek kunnen geven in integrale gebiedsontwikkeling. Een belangrijk argument voor deze nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen kan zijn dat veel bewoners een gemeente aantrekkelijk vinden waar ruimte is voor sport en bewegen (Ruijgt et al, 2018).

Het is wenselijk om hierbij richtlijnen of planningsnormen te hebben die een indicatie kunnen geven van de ruimte die bewoners nodig hebben voor sport en bewegen in de openbare ruimte bij het uitwerken van een omgevingsvisie naar een omgevingsplan (Van der Poel, 2018). Ondanks dat het uitgangspunt is om de gezonde leefomgeving een belangrijk onderdeel te laten zijn binnen de nieuwe Omgevingswet, zijn er geen exacte regels opgesteld hoe gemeenten dit moeten vormgeven. Er staat alleen vast dat gezondheidsbescherming gerealiseerd moet worden en gezondheidsbevordering mag plaatsvinden. Er is dus nog veel ruimte voor beleidsmedewerkers om zelf richting te geven aan hoe ze sport en bewegen een plek geven binnen de nieuwe omgevingsvisie (Ruijgt, 2018).

Een aantal gemeenten in Nederland loopt voorop in hun aanpak om sport- en beweegactiviteiten een rol te geven bij de inrichting van de leefomgeving in de trend van de nieuwe omgevingsvisie. Hieronder een beschrijving van een aantal gemeenten dat de afgelopen jaren al aandacht heeft gegeven aan dit onderwerp.

Casestudie: voorbeelden

Amsterdam

De gemeente Amsterdam wil met de visie De Bewegende Stad inwoners uitdagen om meer te bewegen. Bij het (her)ontwerpen van wijken wordt rekening gehouden dat de inrichting uitnodigt om te bewegen. Bewegen moet hierbij een vanzelfsprekend onderdeel van de dagelijkse activiteiten van bewoners worden. Dit geldt zowel voor bewust als onbewust bewegen, zoals bijvoorbeeld actief transport door de stad van de ene naar de andere plek, spelen, sporten en recreëren.

De gemeente had al verschillende beweegprogramma's gericht op bepaalde doelgroepen om bewoners meer in beweging te krijgen en voerde experimenten uit om door middel van ruimtelijke interventies in wijken bewegen te stimuleren. Door al deze beschikbare kennis en bekwaamheden over de ruimtelijke inrichting en beweeggedrag samen te voegen in één integrale en lerende benadering voor alle bewoners in Amsterdam, onderscheidt de gemeente zich van andere steden. Bij deze aanpak wordt speciale aandacht gegeven aan wijken waar minder wordt bewogen en waar de openbare ruimte ook niet uitnodigt tot bewegen of minder beweegvriendelijk is. Het realiseren van De Bewegende Stad komt tot stand door het toepassen van de Beweeglogica. De Beweeglogica is gebaseerd op lessen die getrokken zijn uit voorbeeldprojecten in Amsterdam en voorbeelden uit andere steden; er is een wetenschappelijke review gedaan naar empirisch onderbouwde effecten van fysieke interventies op het beweeggedrag en bestaande agenda's, beleid en programma's van de gemeente zijn bekeken waar sport en bewegen al onderdeel van zijn. Deze logica legt de relatie tussen de fysieke ruimtelijke inrichting en de bewuste en/of onbewuste keuze van bewoners om actief te bewegen. Dit geeft richtlijnen om sport en bewegen als vanzelfsprekend op te nemen bij het ontwerpen of herinrichten van wijken, parken, straten en pleinen.

De visie is gericht op vier uitgangspunten die moeten zorgen dat de openbare ruimte in de stad meer uitnodigt tot sport en bewegen:

- 'De Bewegende Stad geeft ruim baan aan de fietser en voetganger.'
- 'In De Bewegende Stad is sport om de hoek.'
- 'De Bewegende Stad is een speeltuin.'
- 'In De Bewegende Stad wordt niet stilgezeten.'

Voor het daadwerkelijk realiseren van deze uitgangspunten in de stad is het belangrijk om de ambities en doelstellingen van alle betrokken partijen met betrekking tot de beweegvriendelijke omgeving van tevoren vast te leggen en de (fysieke) ingrepen te bespreken die nodig zijn om dit te realiseren. Voorbeelden om de uitgangspunten te bereiken zijn:

- het creëren van een fijnmazig wandel- en fietsnetwerk dat zowel in de stad als met het buitengebied goed aansluit op het openbaar vervoer.
- Door het bouwen van een tunnel of fietsbrug, in plaats van het oversteken van een drukke weg, kunnen barrières om te fietsen overkomen worden.
- Het creëren van voldoende parkeerplekken voor fietsen kan bewoners stimuleren om op de fiets te gaan.
- Compacte wijken met een hoge dichtheid zorgen ervoor dat voorzieningen te voet of op de fiets makkelijker te bereiken zijn.
- Hoge kwaliteit van de openbare ruimte, in combinatie met water en groen en lage snelheden door middel van het ‘gedeelde ruimte’-principe, verhogen het gebruik van de openbare ruimte voor sport en bewegen.
- Ingrepen die wijken autoluw maken, zoals doodlopende straten en beperkte ontsluiting en parkeergelegenheid voor autoverkeer, zorgen voor een aantrekkelijk wandel- en fietsklimaat in de wijk.

Naast de Beweeglogica heeft Amsterdam ook een Beweegatlas die de staat van bewegen in de stad per wijk of gebied weergeeft. Deze atlas brengt per gebied in kaart wat de opgave is en de Beweeglogica biedt de bouwstenen om aan die opgave te werken.

De combinatie van de Beweeglogica en Beweegatlas, die is uitgewerkt in de visie Bewegende Stad, biedt een concreet en flexibel instrument voor beleidsmakers. De vier bovenstaande uitgangspunten bestaan uit verschillende bouwstenen die samen met experts zijn beoordeeld op toepasbaarheid in Amsterdam. Dit zorgt ervoor dat er concrete richtlijnen zijn. Op basis van de opgave per gebied of wijk en het beweeggedrag van de bewoners wordt beoordeeld welke bouwstenen relevant zijn om voor die specifieke casus een oplossing te vinden. Dit zorgt ervoor dat het flexibel ingezet kan worden, gebaseerd op de bepaalde opgave in het gebied. Op basis van lessen uit de praktijk kan het instrument ook aangescherpt en aangepast worden. De gemeente kijkt vooral naar fysieke ingrepen in de omgeving in combinatie met sociale beweegprogramma's, omdat dit het meest effectief blijkt te zijn (Gemeente Amsterdam, 2016).

Groningen

De gemeente Groningen heeft verschillende beleidsinitiatieven gebundeld in een strategische langetermijnvisie: *Healthy Ageing*, waar sport- en beweegbeleid een integraal onderdeel van is. Deze visie stelt de inrichting van de fysieke leefomgeving centraal, waarbij bewoners uitgedaagd moeten worden om meer te sporten en bewegen. De gemeente wil naast de bestaande preventieve gezondheidsmaatregelen op deze manier ook door middel van ingrepen in de fysieke leefomgeving, zoals bijvoorbeeld de infrastructuur en openbare ruimte, een bijdrage leveren aan het verbeteren van de gezondheid van de bewoners.

Voor het realiseren van deze visie werkt de gemeente samen met verschillende kennisinstellingen, het Healthy Ageing Network Northern Netherlands, bedrijven en bewoners. Experts uit verschillende disciplines worden betrokken zodat iedereen vanuit zijn eigen vakgebied een relevante bijdrage kan leveren. Op deze manier is er gezorgd dat er zowel draagvlak als cofinanciering is gerealiseerd, zodat de visie omgezet kan worden in beleid en uiteindelijk zijn uitwerking kan krijgen in de praktijk. Zes richtlijnen die het sociale en fysieke domein verbinden, ook wel de G6 genoemd, staan centraal in de beleidsontwikkeling: actief burgerschap, bereikbaar groen, actief ontspannen, gezond verplaatsen, gezond bouwen, gezonde voeding.

In 2014 kwam de gemeente Groningen als één van de eerste gemeenten in Nederland met de nota De Bewegende Stad. De gemeente wilde hiermee meer ruimte geven aan sport, spel en bewegen door middel van het effectiever en efficiënter inrichten van de beschikbare ruimte. In de praktijk kwam dit in de stad

naar voren door de openbare ruimte sportiever in te richten en het publiek gebruik eenvoudiger te maken door:

- Het zichtbaarder en beter bereikbaar maken van sportvoorzieningen.
- Concrete fysieke ingrepen bij de (her)inrichting van een bepaald gebied om een aantrekkelijke plek te creëren voor ontmoetingen, bewegen en sport.
- Rustplekken en speelplekken in de openbare ruimte aantrekkelijker te maken voor diverse doelgroepen.

Potentiële gebruikers moeten vanaf het begin betrokken worden bij het proces om het doel van intensiever gebruik van de openbare ruimte voor sport en bewegen te behalen (Wiggers et al., 2017). Binnen de nota *Bewegende Stad* zijn in Groningen al verschillende projecten afgerond die een succes zijn (Noordhof et al., 2017):

- In samenspraak met omwonenden en ondernemers zijn multifunctionele sport- en speelplekken gerealiseerd met speeltoestellen, calisthenics, basketbalcourts, hardlooperoutes en outdoor fitnesslocaties.
- Op initiatief van jongeren (16-25 jaar) is een freerunning locatie ontworpen en gerealiseerd.
- Op verschillende punten in de stad zijn watertappunten aangelegd.
- In het stadspark is een discgolfbaan gerealiseerd op initiatief van Discgolf Noord-Nederland.

Bentelo

Het dorp Bentelo in de gemeente Hof van Twente heeft de huidige en de gewenste situatie voor de ruimtelijke ontwikkelingen in het dorp in kaart gebracht. De ontwerp-structuurvisie *Bentelo 2030*, opgesteld door de gemeente in samenwerking met de dorpsraad en ruim 2.100 inwoners, geeft de ontwikkelingen aan de hand van vijf thema's weer: wonen, werken, recreatie en groen, maatschappelijk vastgoed, verkeer en infrastructuur. In de visie is binnen verschillende thema's het onderwerp sport en bewegen opgenomen (Ter Haar & Hoyng, 2017). Zo zijn voor sportvoorzieningen en sportverenigingen in de visie de volgende kernpunten opgenomen:

- Sportaccommodaties worden multifunctioneel ingezet binnen de gemeente.
- Sportverenigingen onderzoeken mogelijke samenwerkingen met andere sportverenigingen en/of maatschappelijke instellingen.
- Sportverenigingen leveren een bijdrage aan de leefbaarheid in kernen en buurtschappen.

Het groenstructuurplan binnen de visie kijkt op hoofdlijnen naar de inrichting van de natuurlijke omgeving in de openbare ruimte in het dorp. Nieuwe ideeën om sport en bewegen te stimuleren komen voornamelijk terug in dit plan in de ontwikkelvisie wandelroutes en spelterreinen. De bewoners hebben aangegeven dat er vraag is naar meer wandel- en fietspaden. Bij wandelpaden wordt gekeken naar het creëren van ommetjes voor de dorpsbewoners zowel door als rond het dorp. Door via ommetjes verbindingen te maken naar het buitengebied wordt de mogelijkheid gecreëerd om kleine ommetjes te maken, zowel wandelend als met de fiets. De ommetjes kunnen gecombineerd worden met speelplekken en spelaanleidingen voor kinderen en rustpunten met banken en stoelen. Dit zou bijdragen aan de leefbaarheid van de woonomgeving voor diverse doelgroepen. Tot slot is er de wens om het aanbod van speelplaatsen uit te breiden en meer uitdagende voorzieningen voor oudere kinderen toe te voegen, zoals een speelbos met een crossterrein. Het uitbreiden van de wandel- en fietspaden in combinatie met het verbeteren en toevoegen van nieuwe speelvoorzieningen biedt een rijke recreatieve infrastructuur die waardevol is voor zowel bewoners als toeristen (Gemeente Hof van Twente, 2015).

Staphorst

De gemeente Staphorst wil in samenwerking met kerken, de sportsector en culturele voorzieningen door middel van een beweegvriendelijke omgevingsvisie bereiken dat alle bewoners actiever deelnemen aan de samenleving en maatschappelijke activiteiten. De omgevingsvisie van de gemeente Staphorst bestaat uit drie hoofdthema's: innovatieve plattelandseconomie, gezonde en dynamische samenleving en

verantwoord vernieuwen. Het gezondheidsbeleid van de gemeenten neemt de positieve gezondheid als uitgangspunt. Hierin staat 'voorkomen is beter dan genezen' centraal. Door zowel de bestaande als de nieuwe omgeving in te richten met ommetjes, speelplaatsen, trapveldjes en sportgelegenheden, en hiernaast evenementen te organiseren, wordt ingezet op een beweegvriendelijke omgeving.

Om de nieuwe en bestaande omgeving beweegvriendelijker te maken wil de gemeente gebruikmaken van de natuurlijke, landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van Staphorst. Er moeten ommetjes aangelegd worden en meer geïnvesteerd worden in fietsinfrastructuur. De kwaliteit van de bestaande openbare ruimte wordt vooral gebruikt en bij nieuwbouw of herstructureringen worden afspraken vastgelegd om de kwaliteit van de openbare ruimte te verbeteren. Hiernaast wordt ingespeeld op verkeersveiligheid om de beweegvriendelijkheid te vergroten. Er wordt ingezet op educatie van gedrag in het verkeer. Ook gaat de regio Noordwest Overijssel een regionale fietsstrategie opstellen, waarbij wordt gekeken hoe netwerken tussen steden, dorpen en gemeenten verbeterd kunnen worden. Tot slot gaan de gemeente, de provincie, maatschappelijke organisaties, verenigingen, ondernemers en bewoners meer aandacht besteden aan het behoud en verbetering van sport-, welzijns-, en horeca-activiteiten en -voorzieningen. Om dit tot stand te brengen moeten ambtenaren sectorale thema's verbinden tot een integraal beleid. De gemeente Staphorst begint hiervoor met het inrichten van een omgevingskamer. Hierdoor kan de tijdspanne die ruimtelijke procedures kosten verkleind worden, waardoor de processen sneller gaan. De kamer heeft een integraal karakter, waarin verschillende disciplines samen een nieuw initiatief beoordelen op of het past binnen de visie (Hoyng, 2019).

Samenvattend

De bovenstaande aanpakken kunnen door andere gemeenten als voorbeeld genomen worden voor hoe sport en bewegen een onderdeel kan worden van de omgevingsvisie. Daarnaast kunnen gemeenten gebruikmaken van de handreiking sport en bewegen, in de Omgevingswet opgesteld door de Vereniging Sport en Gemeenten. Op deze manier kan zowel ruimte voor sport en bewegen, als aandacht voor beweegvriendelijke omgevingen, een belangrijke rol krijgen in het opstellen van de omgevingsvisie. Door het opstellen van een integrale visie kan bij het inrichten van de leefomgeving direct rekening gehouden worden met het stimuleren van sport en bewegen onder inwoners.

De analyse in 2020 van de tot dan toe beschikbare omgevingsvisies zal een eerste stand van zaken geven van de rol die sport en bewegen speelt in de omgevingsvisies. Op basis van deze analyse kan de balans opgemaakt worden in hoeverre gemeenten sport en bewegen een rol geven in hun omgevingsvisies. Er is bij de analyse zowel aandacht voor de inhoud van de omgevingsvisies als voor het proces van totstandkoming van de omgevingsvisies.

6. Vraagstukken, opgaven en opbrengsten

Remco Hoekman, Daniëlle Ruikes & Arjen Davids

In dit 'Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2019' wordt beleidsondersteunende informatie geboden voor de pijler duurzame sportinfrastructuur door de bestaande kennis op dit terrein bij elkaar te plaatsen. Hierbij is aandacht voor (1) de meer algemene kengetallen over sportaccommodaties in Nederland op basis van de DSA (het landschap van sportaccommodaties), (2) de duurzaamheidsopgave in de sport, (3) aspecten van exploitatie en beheer van sportaccommodaties en (4) de beweegvriendelijke omgeving. In de voorgaande hoofdstukken heeft de nadruk gelegen op de informatie die nu beschikbaar is. In dit laatste hoofdstuk grijpen we terug op deze informatie om samenvattend de vraagstukken per thema te benoemen. Verder benoemen we in dit laatste hoofdstuk de aanvullende dataverzameling die plaats gaat vinden en die kan worden meegenomen in toekomstige jaarrapporten of tussenrapportages op de pijler duurzame sportinfrastructuur. Tot slot gaan we in op de opbrengsten en betekenis van het beleid. Hierbij dient opgemerkt te worden dat dit het eerste jaarrapport is, wat meer ten doel heeft om een uitgangssituatie te schetsen dan om opbrengsten van beleid in beeld te brengen. Dit neemt niet weg dat op enkele onderdelen al kan worden gekeken naar bereik en betekenis van beleid.

6.1 Vraagstukken

Uit de voorgaande hoofdstukken komen vraagstukken naar voren die de komende jaren aandacht vragen. Hieronder gaan we kort in op deze vraagstukken en waar mogelijk geven we aan hoe deze vraagstukken in de komende periode worden opgepakt.

Verrijken en valideren data DSA

Allereerst is er een breed gedragen behoefte om de registratie van sportvoorzieningen verder te optimaliseren. Met de DSA is een database aanwezig die beleidsondersteunende informatie biedt. Deze beleidsondersteunende informatie roept vervolgvragen op die een verdere doorontwikkeling van de DSA vereisen. Belangrijk vraagstuk daarbij is hoe de data van de DSA te verrijken en te valideren zijn. Hiertoe wordt onder andere gestuurd op een meer gestructureerde uitwisseling met gemeenten, sportbonden en andere sportaanbieders. De ambitie is om dit te faciliteren door de ontwikkeling van een portaal voor gemeenten en andere partijen waarmee de uitwisseling en validatie en verrijking van data zo gebruiksvriendelijk mogelijk kan worden gemaakt. In de volgende paragraaf wordt hier bij de monitoring wat dieper op ingegaan.

Ontwikkeling van indicatoren en relatie met sportdeelname

Met de Kernindicator Sportaccommodaties en Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving zijn beleidsondersteunende indicatoren voorhanden om te bezien hoe de sportinfrastructuur ervoor staat. Het verfijnen van deze indicatoren, om op een betrouwbare en interpreteerbare wijze de ontwikkeling door de tijd te kunnen volgen, is een belangrijke vervolgstap. Dit speelt met name bij de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving. Een ander openstaand vraagstuk hierbij is hoe deze indicatoren zich verhouden met aspecten van sportdeelname en het gebruik van sportaccommodaties en de openbare ruimte. Zodoende is het relevant om meer inzicht te krijgen in het gebruik van sportaccommodaties en de openbare ruimte voor sportbeoefening. De huidige data bieden hier wel wat inzicht in, maar niet specifiek genoeg om alle vraagstukken te beantwoorden (zie ook paragraaf 6.2). Hierbij speelt ook de aanstaande inwerkingtreding van de Omgevingswet een rol waarbij inzicht in sport en bewegen in de openbare ruimte aandacht behoeft en dan in het bijzonder de werkzame mechanismen hierbij. Met de literatuurstudie in deze rapportage is een eerste aanzet gegeven waar het komende jaar in de praktijk op kan worden voortgebouwd.

Juridische belemmeringen openstelling niet openbaar toegankelijke locaties

Een nog openstaand vraagstuk betreft de juridische belemmeringen voor openstelling van niet openbaar toegankelijke sport-, beweeg-, of speelruimten. De verwachting is dat in de tussenrapportage in het voorjaar van 2020 hier meer over te melden valt. Deze studie is opgestart en wordt uitgevoerd door DPA.

Circulaire sportvelden en verduurzaming sportvastgoed

In relatie tot duurzaamheid zijn verschillende vraagstukken te benoemen. Om te beginnen het vraagstuk rondom circulariteit en in het bijzonder de kunstgrasvelden. Daarbij speelt ook de mogelijk aanstaande restrictie op het gebruik van opzettelijk toegevoegde microplastics die de Europese Commissie heeft aangevraagd bij het Europees Agentschap voor Chemische Stoffen. In 2019 is beperkt aandacht geweest voor kunstgrasvelden in de monitoring. Wel hebben we op basis van diverse bronnen vastgesteld dat het aantal kunstgrassportvelden in Nederland toeneemt. Ten behoeve van een beter inzicht in de aanwezigheid van kunstgras wordt in 2020 via infraroodbeelden een beter inzicht verkregen in de aanwezigheid van kunstgrassportvelden en bezien wat te verwachten vervangingsmomenten zijn van de (toplaag van de) kunstgrassportvelden.

Voor de energetische waarde is in 2019 wel veel inzet gepleegd en een nulmeting opgeleverd voor de routekaart. Het is het komende jaar zaak om de bijdrage van de sportsector aan de energetische opgave goed te volgen en te bezien in welke mate de verschillende partijen hierin hun bijdrage leveren en voor wat voor duurzaamheidsmaatregelen wordt gekozen. Voor de oudste groep sportaccommodaties is in de komende jaren groot onderhoud noodzakelijk. Dit natuurlijk vervangingsmoment kan aangegrepen worden om deze sportaccommodaties te verduurzamen. Zonnepanelen, warmtepompen, dakisolatie en ledverlichting lijken daarbij de belangrijkste duurzaamheidsmaatregelen te worden. Verder loopt de Green Deal Sportvelden (GDS) in de komende jaren door, waarbij de GDS geïntegreerd moet worden in een totaalaanpak voor duurzame sportvelden. Hoe die totaalaanpak eruit moet zien is een vraagstuk voor de komende jaren, maar duidelijk is dat na 2022 geen gewasbeschermingsmiddelen meer mogen worden gebruikt op sportvelden.

Multifunctionele sportvelden doorgeschoven naar 2025

Het verbeteren van de multifunctionaliteit van sportvelden had een centrale plek in de uitwerking van het thema duurzame sportinfrastructuur. Dit vraagstuk bleek echter complexer dan vooraf voorzien en is doorgeschoven naar 2025. In de tussentijd werken de sportbonden nauw samen om te bezien hoe ze dit mogelijk kunnen maken.

Behoeftte aan meer inzicht in exploitatie en beheer van sportaccommodaties

In relatie tot exploitatie en beheer van sportaccommodaties blijkt veel onbekend te zijn over de beheervormen. Het ontbreekt aan een alomvattende registratie van exploitatievormen van sportaccommodaties. Gegevens zijn nu hooguit gefragmenteerd voorhanden. Als gevolg is er vooral behoefte aan meer inzicht in hoe het beheer bij sportaccommodaties is vormgegeven om van daaruit relaties te leggen met het saldo van de financiële exploitatie van sportaccommodaties. In het uitvoeringsplan is namelijk veel nadruk gelegd op het terugdringen van de exploitatietekorten, waarbij het anders vormgeven van beheer als mogelijke oplossing wordt gezien. Hierbij speelt ook mee dat 74 procent van de gemeentelijk netto-sportuitgaven gerelateerd zijn aan het taakveld sportaccommodaties (€ 799 miljoen). Dit brengt met zich mee dat het relevant is om inzicht te hebben in de ontwikkelingen die zich voordoen in de beheervormen en in de uitgaven van gemeenten aan sportaccommodaties. Om dat te kunnen doen, moet de uitgangssituatie in beeld zijn en deze situatie vervolgens door de tijd gevolgd worden. Dit vraagt om een goede registratie van de exploitatievormen van sportaccommodaties. De opzet van de Iv3 maakt het immers lastig om vanuit de financiële overzichten (verschuivingen in uitgaven aan interne en externe exploitatie) conclusies te trekken over de beheervormen. Op basis van huidige

gemeentebevestigingen stellen we in ieder geval vast dat bij gemeenten nagedacht wordt over wijzigingen in de beheervormen van sportaccommodaties.

Context-gebonden werkzame mechanismen

Sociaalecologische raamwerken laten zien dat de beweegvriendelijke omgeving complex en gelaagd is. De beweegvriendelijke omgeving heeft niet alleen een fysieke component. Het gaat om een samenspel van individuele factoren en deels op elkaar inwerkende omgevingsfactoren. De beweegvriendelijke omgeving is hiermee een complex vraagstuk, waarbij de effecten van omgevingsveranderingen afhankelijk zijn van de context waarin deze wordt geïmplementeerd. Dit is vergelijkbaar met de hardware-orgware-software benadering, waarbij ‘wat er is’ (hardware), ‘wat er wordt georganiseerd’ (software), en ‘hoe de hardware en software georganiseerd en afgestemd zijn’ (orgware) van belang zijn. Om vanuit een beweegvriendelijke omgeving te komen tot gedragsverandering moeten deze drie factoren goed op elkaar afgestemd zijn.

6.2 Monitoring opgaven

In het onderstaande gaan we kort in op de monitoringsopgaven die uit dit jaarrapport volgen. De bestaande monitoring krijgt hierbij minder aandacht. Hetgeen hieronder wordt beschreven, betreft dus niet het volledige monitoringsplan dat gekoppeld is aan de duurzame sportinfrastructuur. Daarvoor wordt verwezen naar het monitoringsplan van het Nationaal Sportakkoord (Gelinck, 2018).

Landschap van sportaccommodaties

Dit jaar is de technische herstructurering van de database afgerond, waarbij het databestand is omgezet in een database. Dit heeft grote voordelen in het online en op elk moment beschikbaar stellen van de data en het vergroot de mogelijkheden om gegevens uit te wisselen. Het online beheersysteem is gereed voor intern gebruik, waardoor eenvoudig wijzigingen in de database kunnen worden doorgevoerd en controles uitgevoerd op basis van kaartmateriaal en satellietbeelden. Dit biedt nu mogelijkheden voor het in toenemende mate automatiseren van de gegevensverzameling, zoals het identificeren van kunstgrasvelden aan de hand van infraroodbeelden. Het online beheersysteem wordt verder uitgebreid zodat ook derden de mogelijkheid hebben om wijzigingen in de database te suggereren en zelfstandig data te downloaden. Daarnaast wordt ingezet op het ontwikkelen van een app om data te verzamelen over de bereikbaarheid van faciliteiten voor mensen met een beperking en aandacht besteed aan het opnemen van meer kenmerken per object. Daarbij is onder andere aandacht voor de exploitatievorm en bouwjaar van een sportaccommodatie. Met deze aanvullende functionaliteiten en gegevensverzameling kan de DSA meer beleidsondersteunende informatie genereren.

Diverse onderzoeken geven een goed beeld van de tevredenheid van de bevolking met het aanbod van voorzieningen of ruimte om te wandelen, fietsen of bewegen. In welke mate de verschillende voorzieningen en omgevingen worden benut voor sportbeoefening is minder goed in beeld. De categorieën die in huidige onderzoeken worden gebruikt zijn verzamelingen van voorzieningen of omgevingen en geven een diffuus beeld van de ontwikkeling in accommodatiegebruik voor sportbeoefening. Een meer gedifferentieerde uitvraag over het ruimtegebruik voor sport en bewegen kan hier uitkomst bieden.

Duurzaamheid

De nulmeting van de energetische waarde van het sportvastgoed heeft laten zien dat bouwjaar, gekoppeld aan de bouwtechnische voorschriften in die tijd, een belangrijke graadmeter is voor de energetische waarde van het object. Dit vraagt om een goede registratie van het bouwjaar in de DSA. Daarnaast is het van belang dat goed wordt bijgehouden wat voor duurzaamheidsmaatregelen worden genomen. Voor sportaanbieders is hier redelijk zicht op via diverse vragenlijstonderzoeken en op basis van de registraties van de aanvragen via de BOSA regeling. Hoewel wordt opgemerkt dat het aan te bevelen is om de registratie bij DUS-I uit te breiden waardoor meer inzicht ontstaat in welk type organisatie voor welke

maatregel subsidie aanvraagt. Verder komen in het komende jaar energiescans van accommodaties van sportverenigingen beschikbaar vanuit ondersteuningstrajecten die NOC*NSF opstart in functie van het Nationale Sportakkoord. Over de duurzaamheidsmaatregelen en -investeringen van gemeenten is echter nog weinig bekend, behalve dan dat de aandacht voor duurzaamheid is toegenomen in het sportbeleid. Hier moet middels een vragenlijst bij het VSG-panel verandering in komen en daarnaast dient monitoring opgestart te worden waarin investeringen die gemeenten doen ten behoeve van de verduurzaming van het sportvastgoed worden geregistreerd. Uit de nulmeting energetische waarde van het sportvastgoed komt immers naar voren dat het grootste deel van de duurzaamheidsinvesteringen van gemeenten moet komen. Het is zodoende gewenst om meer inzicht te krijgen in de duurzaamheidsmaatregelen en -investeringen van gemeenten.

In het kader van circulaire sportvelden wordt in 2020 aandacht besteed aan de aanwezigheid van kunstgrasvelden. Hierbij wordt ingezet op registratie van kunstgrasvelden op basis van infraroodbeelden. Aanvullend hierop wordt getracht inzichtelijk te krijgen wanneer de toplagen van de kunstgrasvelden vervangen moeten worden. Verder worden de uitkomsten van de SBIR-oproep circulaire sportvelden gevolgd. Ditzelfde geldt voor de SBIR-oproep milieuvriendelijke sportvelden. Ook daarbij worden de uitkomsten van de gehonoreerde trajecten meegenomen in de toekomstige rapportages over de duurzame sportinfrastructuur.

Exploitatie en beheer

In de vorige paragraaf is aangegeven dat het relevant is om beter inzicht te verkrijgen in exploitatievormen en hoe verschillen hierin doorwerken op het saldo financiële exploitatie sportaccommodaties. Dit wordt opgepakt door een systematische registratie van exploitatie- en beheerkenmerken in de DSA. Dit doen we mede door gegevensuitwisselingen met externe partijen aan te gaan, zoals met de VSG op basis van de Monitor Sport en Gemeenten en met sportbonden en sportbedrijven. Daarnaast wordt dit thema uitgevraagd bij gemeenten als onderdeel van de Monitor Lokaal Sportbeleid (voorzien in 2020) en de Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid (voorzien in 2022). De systematische registratie in de DSA helpt om wijzigingen in de tijd te volgen en zo een langjarige monitor exploitatievormen te vormen. Daarbij is ook aandacht voor zwembaden. Meer vanuit financieel perspectief wordt bestudeerd hoe exploitatietekorten bij gemeentelijke sportaccommodaties tot stand komen. Dit wordt ook gerelateerd aan bezettingscijfers, waarbij kritisch wordt gekeken naar bestaande richtlijnen voor de aanwezigheid van sportaccommodaties in relatie tot een goede exploitatie.

In de Monitor Financiële aspecten van lokaal sportbeleid is in 2018 voor het eerst ingegaan op de mate waarin gemeenten gebruik maken van flexibele exploitatiemodellen voor de buitensport. Het gaat hierbij om een exploitatiemodel waarbij de gebruikers/verenigingen per uur of per dagdeel huren in plaats van een heel seizoen. Uit de eerste peiling bleek dat drie kwart van de gemeenten hier geen gebruik van maakt. We gaan deze vraag in 2020 opnemen in de Monitor Lokaal Sportbeleid om te zien of hier verandering in is opgetreden.

Bewegvriendelijke omgeving

In aanvulling op de literatuurstudie is er behoefte aan een burgerbevraging over het gebruik van de openbare ruimte om zo beter inzicht te krijgen in de werkzame mechanismen van de bewegvriendelijke omgeving. De uitkomsten hiervan kunnen ook behulpzaam zijn bij de doorontwikkeling van de Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving tot een door de tijd te volgen indicator. Nu is het vanwege de opzet van de indicator niet mogelijk om hiermee ontwikkelingen in de bewegvriendelijke omgeving van jaar tot jaar te volgen en ten opzichte van elkaar te vergelijken.

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet is het van belang om sport en bewegen goed te positioneren in de op te stellen omgevingsvisies. De omgevingsvisies streven in de basis een gezonde

leefomgeving na, waardoor hier een logische verbinding is te maken met de beweegvriendelijke omgeving. In 2020 worden de afgeronde omgevingsvisies geanalyseerd op de aandacht voor sport, bewegen en de beweegvriendelijke omgeving. Naast aandacht voor de inhoud, gaan we ook in op het proces van totstandkoming van de omgevingsvisies.

6.3 Bereik en betekenis van beleid

Beleidsondersteunende data uit de DSA

Allereerst gaan we in op de stappen die, mede door de beleidsinzet op dit thema, gezet zijn in de ontwikkeling van de Database Sportaanbod (DSA). In de DSA wordt op een systematische wijze gegevens geregistreerd, waardoor het mogelijk is om ontwikkelingen in het landschap van sportaccommodaties in Nederland over de tijd te volgen. De DSA geldt als voorbeeld voor andere Europese landen bij het opzetten van een database voor sportaccommodaties. De beleidsmatige inzet op het uitbreiden van de kennis over sportaccommodaties en de gerelateerde database heeft zijn vruchten afgeworpen. In dit rapport heeft de DSA in verschillende hoofdstukken relevante data toegevoegd. Dit neemt niet weg dat ook de DSA nog verbeterd kan worden. In de vorige paragraaf zijn de plannen hiervoor geschetst.

Fijnmazige sportinfrastructuur en grote tevredenheid over sport- en beweegmogelijkheden

Op basis van de beleidsinspanningen van de overheid en de vele sportaanbieders kent Nederland een fijnmazige sportinfrastructuur. Daarbij speelt uiteraard ook mee dat we een dichtbevolkt land zijn. De ruime meerderheid van de bevolking is dan ook tevreden over de algemene bereikbaarheid van de sportaccommodaties in de buurt en over de wandel- of fietspaden of andere openbare plekken om te bewegen. Ook in Europees vergelijkend perspectief tekent deze tevredenheid zich af. De inwoners van Nederland zijn het meest tevreden over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt. Met behulp van de Kernindicator Sportaccommodaties en met de doorontwikkeling van de Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving kunnen de aanwezige mogelijkheden om te sporten en bewegen in de tijd worden gevolgd.

Stimulans gegeven aan duurzaamheidsmaatregelen bij verenigingen

De EDS-regeling heeft een stimulans gegeven aan energiebesparende maatregelen en duurzame energieopwekking bij sportverenigingen en stichtingen. In totaal is hierin voor ruim € 66 miljoen geïnvesteerd door 1.500 sportverenigingen en 300 sportstichtingen. Hierbij is vooral gekozen voor investeringen in zonnepanelen en sportveldverlichting. Het overgrote deel van deze groep zou, zonder de EDS-regeling, niet dezelfde investering hebben gedaan in duurzaamheidsmaatregelen.

Sportstichtingen en sportverenigingen hebben voor een totaal van € 51,4 miljoen subsidie toegewezen gekregen vanuit de BOSA regeling. Hiervan is € 15 miljoen toegekend voor maatregelen die de duurzaamheid of toegankelijkheid van een accommodatie verbeteren. Deze € 15 miljoen correspondeert, op basis van subsidieverstrekking van 35% van de gehele investering, met een totale investering in duurzaamheid en toegankelijkheid van € 42 miljoen.

De BOSA regeling in 2019 en de EDS-regeling die hieraan voorafging, hebben geresulteerd in een duurzaamheids- en toegankelijkheidsinvestering door sportverenigingen en sportstichtingen van in totaal € 108 miljoen.

BOSA regeling niet optimaal benut

Het budget dat via de BOSA regeling beschikbaar is voor 2019 bedraagt € 80 miljoen. Maar op basis van de toegewezen subsidies tot 31 oktober 2019 (€ 51,4 miljoen) is het niet aannemelijk dat dit budget geheel wordt benut. Hierbij speelt mogelijk de beperkte bekendheid van de BOSA bij verenigingen een rol. Twee op de drie verenigingen met een eigen accommodatie en/of kantine gaven in het voorjaar van 2019 aan

niet bekend te zijn met de BOSA regeling. Het is zodoende aan te bevelen om voldoende aandacht te geven aan het bekend maken van de regeling bij de sportverenigingen. Daarnaast speelt mee dat voor de meeste sportverenigingen geen voorfinanciering geldt. Zij komen niet boven het hiervoor gewenste bedrag uit en moeten daarom zelf het geld voorschieten in de hoop dat ze achteraf een deel gesubsidieerd krijgen. Uit de evaluatie van de EDS-regeling, verricht door RVO (Vane et al., 2019), blijkt dat de voorfinanciering vanuit de subsidieregeling een belangrijke succesfactor was van de EDS-regeling. Dit sluit aan op de bevindingen bij het verenigingspanel van het Mulier Instituut, waaruit blijkt dat het gebrek aan financiën de grootste belemmering is voor sportverenigingen om duurzaamheidsmaatregelen door te voeren. Gevolgd door een gebrek aan kennis en tijd bij het verenigingskader om er mee aan de slag te gaan.

Innovatieve projecten gestart voor circulaire sportvelden en milieuvriendelijke beheer

In het voorjaar van 2019 is via RVO een SBIR oproep voor milieuvriendelijke sportvelden uitgezet. Hierin zijn twee thema's benoemd: circulaire sportvelden en milieuvriendelijk beheer. In het kader van circulaire sportvelden is € 1.750.000 beschikbaar gesteld voor het bedenken en ontwikkelen van een veilig, hoogwaardig en economisch rendabel recyclebaar kunstgrassportveld dat valt binnen een gesloten systeem. Voor milieuvriendelijk beheer is € 1.050.000 beschikbaar gesteld voor het ontwikkelen van producten en diensten die het gebrek aan cultuurtechnische maatregelen tegen onkruiden, ziekten en plagen kunnen verhelpen. De uitkomsten van de ondersteunde initiatieven worden gevolgd en beschreven in de tussenrapportage of het jaarrapport dat in 2020 gaat verschijnen.

Drie kwart van netto-sportuitgaven gemeenten gaat naar sportaccommodaties

Het financiële zwaartepunt in het lokale sportbeleid ligt nog altijd bij het sportaccommodatiebeleid. 74 procent van de netto-sportuitgaven van gemeenten gaan naar het taakveld sportaccommodaties. Daarbij hechten gemeenten aan het stimuleren van meervoudig gebruik en multifunctionaliteit, voldoende capaciteit en een goede betaalbaarheid voor de sporter. Dit laatste wordt geïllustreerd door de ontwikkeling in de huurtarieven die door de gemeenten veelal niet met meer dan indexering worden verhoogd. Verder wordt kritisch gekeken hoe een sportaccommodatie het beste beheerd en onderhouden kan worden. Op basis van onderzoek is er echter nog weinig te zeggen over wat het meest effectief is en hoe beheervormen uitwerken op het financiële saldo van de exploitatie. Dit is een punt van aandacht en intensivering van het werk op dit thema is nodig om hier goede uitspraken over te doen.

346 gemeenten maken gebruik van de SPUK Sport

In totaal hebben 346 gemeenten een aanvraag ingediend voor de Regeling specifieke uitkering stimulering sport (SPUK Sport). Deze aanvragen, samen goed voor ruim € 227 miljoen, overschrijden het beschikbare budget van € 152 miljoen. Het ministerie van VWS heeft besloten om, na het uitvoeren van een analyse op de aanvragen, het budget te verhogen naar € 185 miljoen. De reden voor de verhoging is gelegen in de onvoorziene forse stijging van het prijspeil van de bouw, de aanvragen van sportbedrijven in de SPUK in plaats van via de BOSA regeling, en in een loon- en prijsbijstelling.

Werkingsmechanismen van de beweegvriendelijke omgeving

Op basis van de literatuurstudie, die als onderdeel van de monitoring van de duurzame sportinfrastructuur is uitgevoerd, hebben we zeven werkingsmechanismen geïdentificeerd die vanuit de omgeving van invloed zijn op het beweeggedrag. Het gaat hierbij om:

1. Fysieke inrichting van de omgeving, wat het mogelijk maakt om te wandelen, ook voor mensen met een beperking.
2. Fysieke inrichting van de omgeving, wat zorgt voor gevoelens van fysieke veiligheid.
3. Fysieke inrichting van de omgeving en aanwezigheid van politie, wat zorgt voor gevoelens van sociale veiligheid.

4. Fysieke inrichting van de omgeving, wat zorgt voor (niet-)gebruik van de omgeving, en daardoor gevoelens van sociale veiligheid.
5. Hogere connectiviteit en nabijheid van voorzieningen, wat kan leiden tot meer verplaatsingsgedrag.
6. Toegankelijkheid van voorzieningen in combinatie met passend aanbod, wat zorgt voor meer beweeggedrag.
7. Esthetische buitenruimte, wat mensen motiveert om fysiek actief te zijn.

Deze mechanismen zijn echter complex en afhankelijk van de context. Het beweegvriendelijk maken van een omgeving is dan ook niet eenvoudig en vraagt om inzicht in de context waarin de omgevingsverandering gaat plaatsvinden.

Aandacht voor sport en bewegen in omgevingsvisies

De meeste gemeenten moeten nog met een definitieve omgevingsvisie komen, maar er zijn al wat voorlopers die een omgevingsvisie hebben opgesteld. Deze omgevingsvisies laten zien dat er eerste stappen zijn gezet in het positioneren van sport en bewegen in de omgevingsvisies. Een paar gemeenten die dit traject al hebben doorlopen kunnen als goede voorbeelden dienen voor andere gemeenten. Ook de opgestelde 'handreiking sport en bewegen in de Omgevingswet' van Vereniging Sport en Gemeenten kan hierbij behulpzaam zijn.

6.4 Tot slot

In dit jaarrapport hebben we een overzicht gegeven van de huidige stand van zaken op het terrein van de duurzame sportinfrastructuur. In de komende jaren bouwen we voort op deze rapportage en neemt de aandacht voor de opbrengsten en betekenis van beleid jaar op jaar toe. In de komende periode wordt in afstemming met het uitwerkingsteam van het thema duurzame sportinfrastructuur invulling gegeven aan de geïdentificeerde monitoring opgaven. De uitkomsten hiervan krijgen, voor zover mogelijk, een plek in de volgende rapportage, die te verwachten is in het voorjaar van 2020. Dit betreft dan een tussenrapportage. In het najaar van 2020 volgt het tweede jaarrapport duurzame sportinfrastructuur.

Literatuurlijst

- Alfonzo, M.A. (2005). To walk or not to walk? The hierarchy of walking needs. *Environment and Behavior*, 37(6), 808-836. <https://doi.org/10.1177/0013916504274016>.
- Bakker, S. & Hoekman, R. (2013). *Exploitatie en beheer van buitensportaccommodatie* (factsheet mei). Utrecht: Mulier Instituut.
- Bouwmeester, M. (2019). Status mei 2019 Recycling Kunstgras. Geraadpleegd op 14 oktober 2019. <https://sportengemeenten.nl/wp-content/uploads/2019/06/Marcel-Bouwmeester-Kunstgras-recycling-deel-II-23-mei.pdf>
- CFP & Mulier Instituut (2019). *Nulmeting verduurzaming sportaccommodaties Nederland*. Apeldoorn/Utrecht: CFP Green Buildings/Mulier Instituut.
- Council of Europe (2001). *The European sport for all charter*. Strasbourg: Council of Europe.
- Eck, M. van (2019). *Sport en bewegen in de omgevingsvisie*. Geraadpleegd op 29 september 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/sport-en-bewegen-in-de-omgevingsvisie/>.
- Eck, M. van, & Davids, A. (2018). *Sport en bewegen in de openbare ruimte: het gebruik van de openbare ruimte voor beweegactiviteiten* (factsheet 2018/20). Utrecht: Mulier Instituut.
- Gelinck, R. (2018). *Monitorplan Nationaal Sportakkoord*. Ede: Kenniscentrum Sport.
- Gemeente Amsterdam (2016). *Amsterdamse Beweglogica: De Bewegende Stad*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Gemeente Hof van Twente (2015). *Structuurvisie Bentelo 2030: Trots op ons dorp*. Bentelo: Gemeente Hof van Twente.
- Haar, M. ter & Hoyng, J. (2017). *Praktijkvoorbeeld Omgevingswet: Bentelo - gemeente Hof van Twente*. Geraadpleegd op 7 oktober 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/praktijkvoorbeeld-omgevingswet-bentelo-gemeente-hof-van-twente/>.
- Hoekman, R. & Eldert, P. van (2019). *Financiële aspecten van lokaal sportbeleid: inzicht in het perspectief van de lokale sportambtenaar*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R. & Reitsma, M. (2018). *Sport in collegeprogramma's 2018-2022: samen, duurzaam en gezond*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R., Breedveld, K. & Kraaykamp, G. (2016). A landscape of sport facilities in the Netherlands. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 8(2), 305-320. <https://doi.org/10.1080/19406940.2015.1099556>.
- Hoekman, R. & Breedveld, K. (2013). The Netherlands. In K. Hallmann & K. Petry (Eds.), *Comparative Sport Development: Systems, Participation and Public Policy* (pp.119-134). New York: Springer Science+Business Media.

- Hoekman, R., Hoenderkamp, K. & Poel, H. van der (red) (2013). *Sportaccommodaties in beeld*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Hoekman, R., Collard, D. & Cevaal, A. (2011). *Sportinfrastructuur in Nederland*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hoekman, R. & Heuvel, M. van den (2007). *Zo groen als kunstgras: een onderzoek naar ervaringen van spelers, gemeenten en verenigingen met kunstgras in de periode 2001-2007*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hoekman, R., Floor, C. & Stam, W. van (nog niet openbaar). *Exploitatie van sportaccommodaties: een verkennende studie*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoyng, J. (2019). *Sport & bewegen en de Omgevingswet: voorbeeld Beweegvriendelijke omgevingsvisie in Staphorst*. Geraadpleegd op 7 oktober 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/sport-bewegen-en-de-omgevingswet-voorbeeld-beweegvriendelijke-omgevingsvisie-in-staphorst/>.
- Hoyng, J. & Schie, T. van (2019). *De beweegvriendelijke Omgevingswet: een overzicht*. Geraadpleegd op 29 september 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-beweegvriendelijke-omgevingswet-een-overzicht/>.
- KNVB (2019). Dossier Rubbergranulaat Kunstgras. Geraadpleegd op 14 oktober 2019, van <https://www.knvb.nl/assist/assist-bestuurders/accommodatie/kunstgras/dossier-rubbergranulaat-kunstgras>.
- Kremers, S.J.P., Bruijn, G. de, Visscher, T.L.S., Mechelen, T. van, Vries, N.K. de & Brug, J. (2006). Environmental influences on energy balance-related behaviors: A dual-process view. *International Journal of Behavioural Nutrition and Physical Activity*, 3(9), 1-10. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-3-9>.
- Mathurin, A., Jong, J. De & Hilhorst, E. (2019) *Ruimte voor gezondheid in de omgevingsvisie*. Enschede: I&O Research.
- Moran, M., Cauwenberg, J. van, Hercky-Linnewiel, R., Cerin, E., Deforche, B. & Plaut, P. (2014). Understanding the relationships between the physical environment and physical activity in older adults: a systematic review of qualitative studies. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 11. 79-91. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-11-79>
- Noordhof, N., Wiggers, H. & Hoyng, J. (2017). *De actieve stad Groningen: praktijk*. Geraadpleegd op 7 oktober 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-actieve-stad-groningen-praktijk/>.
- Panter, J., Guell, C., Humphreys, D. & Ogilvie, D. (2019). Can changing the physical environment promote walking and cycling? A systematic review of what works and how. *Health & Place*, 58, <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2019.102161>
- Panter, J., Guell, C., Prins, R. & Ogilvie, D. (2017). Physical activity and the environment: conceptual reviews and framework for interventions research. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(156), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12966-017-0610-z>.
- Poel, H. van der (2018). [Visiedocument sport stimuleert!: naar een optimale inzet van uw sportkapitaal](#). Den Haag: Vereniging Sport en Gemeenten (VSG).

Poel, H. van der, Wezenberg-Hoenderkamp, W. & Hoekman, R. (red) (2016). *Sportaccommodaties in Nederland: Kaarten en kengetallen*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.

RIVM (2018). Green Deal Gewasbeschermingsmiddelen Sportvelden. Bilthoven.

Ruijgt, D., Casas Valle, D. & Kompier, V. (2018). *Handreiking Sport, bewegen en de Omgevingswet*. Den Haag: Vereniging Sport en Gemeenten (VSG).

Sallis, J.F., Cervero, R.B., Ascher, W., Henderson, K.A., Kraft, M.K. & Kerr, J (2006). An Ecological Approach To Creating Active Living Communities. *Annual Review of Public Health*, 27, 297-322.
<https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.27.021405.102100>.

Salvo, G., Lashewicz, B.M., Doyle-Baker, P.K. & McCormack, G.R. (2018). Neighbourhood Built Environment Influences on Physical Activity among Adults: A Systematized Review of Qualitative Evidence. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(5), 897-918.

Sawyer, A., Ucci, M., Jones, R., Smith, L. & Fisher, A. (2017). Simultaneous evaluation of physical and social environmental correlates of physical activity in adults: A systematic review. *SSM Population Health*, 3, 506-515.

Staatscourant (2016). C-189 Green Deal Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen op sportvelden. Nummer 14025.

Special Eurobarometer 412 sport and physical activity (2013). Brussel, Europese Commissie.

Special Eurobarometer 472 sport and physical activity (2017). Brussel, Europese Commissie.

Vane, V., Thijssen, G., Deegens, B., Leeuwen, Y. van, Soebhan, R. & Schegget, B. ter (2019). *Evaluatie subsidieregeling: Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties (EDS-regeling)*. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

Wiggers, H., Hoyng, J. & Noordhof, N. (2017). *De actieve stad Groningen: beleid*. Geraadpleegd op 7 oktober 2019, van <https://www.allesoversport.nl/artikel/de-actieve-stad-groningen-beleid/>.

Bijlage 1 Lijst van afkortingen

API	Application Programming Interface
BOSA	Subsidieregeling stimulerings bouw en onderhoud sportaccommodaties
DSA	Database Sportaanbod
DUS-I	Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen
EDS-regeling	Subsidieregeling Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties
EPAS	Enlarged Partial Agreement on Sport
GDS	Green Deal Sportvelden
IV-3	CBS-data 'informatie voor derden'
KBO	Kernindicator Bewegingsvriendelijke Omgeving
SBIR	Small Business Innovation Research
SPUK Sport	Regeling specifieke uitkering stimulerings sport

